

Kurdiyât

Yıl/Sal/Year: 2023

Sayı/Hejmar/Issue: 8

e-ISSN 2717-8315

Doi: 10.55118/kurdiyat.1370372

Rüpel/Sayfa Page: 85-146

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türtü:
Bibliography/Bibliyografya/Bibliyografi
Received/Dema Hatîne/Geliş Tarihi: 02.10.2023
Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 11.12.2023
Kenan Bozkurt, Doç. Dr., Batman Üniversitesi.
kenan.bozkurt@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5227-0614

Reviewing and Plagiarism/ Değerlendirme ve İntihal:
This article has been reviewed by at least two anonym
reviewers and scanned by iThenticate plagiarism
website./ Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine
göre en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir ve
iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır./ Ev gotar
herî kê m ji aliye du hakeman va hatiye nîrxandin û di
malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin.

Citation/Atf: Bozkurt, K. (2023). Türkiye'deki bazı
yazma eser kütüphanelerinde bulunan "Kürdi" künyeli
müellifler ve onlara ait eserler. Kurdiyât, 8, 85-146.
DOI: 10.55118/kurdiyat.1370372.

TÜRKİYE'DEKİ BAZI YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN "KÜRDİ" KÜNYELİ MÜELLİFLER VE ONLARA AİT ESERLER

Kenan BOZKURT

Özet

Ortadoğu'nun kadim milletlerinden olan Kürtler, tarih boyunca birçok devletin kurucu unsuru oldukları gibi genelde uygarlığın ve özeldede İslam uygarlığının ilerleyip gelişmesine çok büyük katkılar sunmuştur. Bu katkı, bazen Câbân el-Kürdî, Ebu Müslim Horasanî, Bad b. Düstik, Deysem b. İbrâhîm el-Kürdî, Selahaddîn-i Eyyübî, Kerimhan Zend gibi büyük komutan ve devlet adamlarının hizmetleriyle olurken bazende El-Cezerî, İbn Halikan, İbn Esir gibi büyük fikir adamlarının ilimleriyle olmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile beraber Kürtler, Türk kültürünü ve ulemasını etkilediği gibi onlarla beraber bu toprakların Müslümanlaşmasında ve İslam uygarlığının buralarda gelişiminde çok ciddi katkılar sunmuştur. Bu etkileşim ve katkı, Osmanlı döneminde ise zirveye çıkmıştır. Osmanlı medreseleri başta olmak üzere Kürtler; şehzade hocalığı, vezirlik, şeyhülislamlık, kadılık gibi birçok üst görevde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak da Arapça, Farsça, Kürtçe, Osmanlıca birçok eser telif ederek Osmanlı kültür ve uygarlığının gelişimine katkı sunmuştur. Bugün bu katkı ve onların bıraktığı miras görmezden gelinse de yazma eser kütüphaneleri, bu katkıyı ve mirası gözler önüne seren çok sayıda eseri barındırmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde künyelerinde Kürtlüklerine açık vurgu yapan, yani "Kürdi" künyesi kullanan müellifler konu edinilmiş ve bunların kütüphanelerde bulunan eserleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Kürt oldukları herkes tarafından bilinen; ancak künyelerinde "Kürdi" bulunmayan müellifler ise çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazma eser kütüphaneleri, Kürt müellifler, Kürtçe elyazmalar, Kürdi, Eserler.

Nivîskarên bi Nasnameya “Kurdî” û Berhemên Wan di hin Pirtûkxaneyên Destxetên Tirkîyeyê da

Kurte

Kurd ku yek ji neteweyên kevnar ên Rojhilata Navîn e, di dîrokê da bûne hêmanên damezrîner ên gelek dewletan. Bi giştî pêşketina şariştaniyê da û bi taybetî jî pêşketina şariştaniya îslamî da gelek ked û tevkarîyên wan hene. Ev tevkarî carna bi xizmeta fermanîdar û dewletmendên mezin ên wek Caban el-Kurdî, Ebu Muslimê Xorasanî, Baz b. Doştik, Deysem b. Îbrahîm el-Kurdî, Selaheddîne Eyyûbî, Kerîmxan Zend ve hatî kirin û carna jî bi zanîna rewşenbîrên mezin ên wek el-Cezerî, Îbnî Xelîkan, Îbnî Esîr pêk hatiye. Bi hatina tirkan ya Anatoliyê ra kurdan bi tirkan ra tevkarî kirîye û îslamîbûna van axan û pêşketina şariştaniya îslamî ya li wir da rolek girîng lîştine. Ev têkilî û tevkarî di serdema Osmanîyan de gihîştîye lûtkeyê. Kurd, bi taybetî di medreseyan osmanîyan da wezîfeya muderrîsi karê wan ê sereke be jî wan mîna xocetîya şehzadeyan, wezîrî, şexulîslamî û qadîtiyê gelek meqamên bilind bi deşt xîştine. Di encama vê yekê da, bi nivîsandina gelek berhemên bi erebî, farisî, Kurdî û osmanî, beşdarî pêşketina çand û şariştaniya Osmanî bûne. Herçiqas ev alîkarî û mîrateya ku wan hiştîye, îro neyê dîtin jî pirtûkxaneyên deştîvîsan da gelek berhemên ku vê tevkarî û mîrateyê eşkere dikin hene. Di vê lêkolînê da nivîskarên ku kurdbûna wan di kunyeyên wan da eşkere ye û li pirtûkxaneyên deştîvîsan ên li Tirkîyeyê da bi kunya “Kurdî” hatine qeydkirin, tên nîqaşkirin û hewl tê dayîn ku berhemên wan ên li pirtûkxaneyan bînan nasandin. Kesên ku kurdbûna wan jî aliyê her kesî ve tê zanîn, lê belê nivîskarên ku di kunyeyên wan da “Kurdî” tune, di lêkolînê da cih negirtîye.

Peyvên Sereke: Pirtûkxaneyên deştîxet, Nivîskarên kurd, Deştîvîsên Kurdî, Kurdî, Berhem.

Authors with “Kurdî” tags and Their Works in some Manuscript Libraries in Turkey

Abstract

The Kurds, an ancient nation of the Middle East, have contributed greatly to civilization in general and Islamic civilization in particular, as they have been the founding element of many states throughout history. This contribution is sometimes made by Caban al-Kurdî, Ebu Muslim Khorasanî, Bad b. Doştik, Deysem b. Îbrahîm al-Kurdî, Salahaddîn al-Eyyubi, Kerim Khan Zend served with the services of great commanders and statesmen, sometimes it was with the sciences of great intellectuals such as al-Jazarî, Ibn Khalikan and Ibn Esîr. As the Turks arrived in Anatolia the Kurds, together with the Turks, made very serious contributions to the Islamization of these lands and the development of the Islamic civilization there. This interaction and contribution reached its peak during the Ottoman period. Kurds, especially Ottoman madrasas; He held many high positions such as prince’s teacher, vizier, sheikh al-Islam and qadi. As a result of this, he contributed to the development of Ottoman culture and civilization by copyrighting many works in Arabic, Persian, Kurdish and Ottoman. Although this contribution and the legacy they left are ignored today, manuscript libraries contain many works that reveal this contribution and heritage. In this study, the authors who use the “Kurdish” tag in their tags in the manuscript libraries in Turkey are discussed and their works in the libraries are tried to be introduced. It is known by everyone that they are Kurds; however, authors who do not have “Kurdish” in their tags were not included in the study.

Keywords: Manuscript libraries, Kurdish authors, Kurdish manuscripts, Kurdish, Works.

Giriş

1260 yılında Moğolların Eyyûbî hanedanlığına son vermesiyle Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada güçlü bir devlet kurmalarının imkânı ortadan kalkmış olsa da bu durum, onların bilim, sanat, edebiyat üretmelerini engelleyememiş, yaşadıkları coğrafyada kurdukları medreselerle yüzlerce yıl büyük âlim ve sanatkârlar yetiştirerek İslam kültür ve uygarlığına büyük katkılar sunmuştur. Ancak bu katkıları, onların devletleşme süreçlerinden önce başlamıştır. Nitekim İslam'ın ilk yıllarında, diğer bir deyişle Hz. Muhammet'in hayatta olduğu bir dönemde İslam'a geçen Câbân el-Kürdî ile oğlu Meymûn el-Kürdî, Resûlullah'tan hadis rivayet ettikleri gibi güvenilir râviler arasında da yer almıştır (Akbaş, 2019: 116). Peygamberin vefatından sonra kitleler halinde Müslüman olan Kürtlerin Emevîler döneminde faaliyetleri hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Abbasîlerin Emevîlere karşı giriştikleri iktidar mücadelesinde bir Kürt olan Ebu Müslim, bu mücadelenin başarıya ulaşmasında kilit bir rol üstlenmiştir. Ebu Müslim dışında Abbasî iktidarının yayılıp gelişmesi için hizmet eden Deysem b. İbrâhim, Emir İsa, Emîr Hasanveyh b. Hüseyin gibi önemli komutanlar yetişmiştir.

İslam'ın bilim ve sanatta zirve olduğu bu dönemde ilk Kürt medresesi 950 yılında Hamedan'da açılmış ve bu medresede Baba Tâhir-i Üryân gibi büyük bir şair ve mutasavvıf yetişmiştir (Tenik, 2015: 21). Kürt coğrafyasının diğer merkezlerinde de açılan medreseler, tarih, tıp, musiki, belagat, felsefe, hadis, gramer gibi alanlarda Ebu Abdullah el-Mukrî, Abdussamed Babek, Macid el-Kürdî, Seyyidet b. Musa b. Osman b. İsa b. Dırbas el-Mârânî el-Hekarî, İbnü'l Ezrak, İbn Şeddâdî, İbn Kuteybe, Bassamî Kürdî, Şemseddîn Şehrezûrî, Amidî, Ebu'l-Fida, İbn Athir, İbn Salah el-Kürdî, Siraceddîn Urmevî, Mübarek el-Mustevfî, Ahmed Eşnehî, İbnü'l-Esîr, Musa Kemaleddîn, Tacüddîn Kürdî, Fahreddîn Ahlatî, Ali Harîrî gibi birçok şahsiyetin yetişmesini sağlamış ve bu şahsiyetler, İslam kültür ve uygarlığının gelişmesinde önemli görevler üstlenmiştir. 1091-1179 yılları arasında yaşamış ilk Kürt kadın hadis bilgini ve hattat Fahrü'l-Nisa'yı da anmadan geçmek olmaz. Ayrıca bu dönemde Tâcü'l-Ârifîn Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî, Urmiyeli Hüseyin b. Ali b. Yezdânyâr, Abdülkâdir Geylânî gibi önemli Kürt mutasavvıflar da yaşamıştır.

Abbasî merkezi otoritesinin zayıflamasıyla Kürtlerin kurduğu devletler, Kürt kültür ve uygarlığının gelişmesine ve ilerlemesine büyük katkılar sağladıkları gibi İslam ilimlerinin gelişimine büyük katkılar sunan şahsiyetlerin yetişmesine de vesile olmuştur. Mervânîler döneminde bir kültür ve uygarlık merkezine dönüşen Diyarbakır/Amid, Bidlis, Cizre gibi merkezlerde çok sayıda âlim yetişmiştir. Özellikle Diyarbakır, bu devirde bilim ve sanat merkezi haline gelmiştir. Abdullah el-Kâzerûnî, Ebû Ali Hasan b. Ali el-Âmidî, İbn Sevdâvî, Ebû Abdullah el-Baradânî, Ebü'l-Hasan el-Mağribî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Seleme, İbnü'ş-Şihne, İbnü'l-Masîr, Ubeydullah b. Ferrâ, Ebû Nasr el-Menâzî, Ebü'l-Ganâim, İbnü't-Tarîf, Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, İbn Nübâte el-Hatîb, Ebü'l-Hasan b. Gâzî gibi birçok şahsiyet felsefe, edebiyat, hitabet ve dinî ilimlerde şöhret bulmuştur (Tufantoz, 2004: 29/232).

Abbasîlerin zayıflamasından istifade ederek kurulan Kürt devletlerinden biri de Şeddâdîlerdir. Ermenistan, Arran ve Azerbaycan'ın bir kısmında hüküm süren bu devlet, Selçukluların bölgeyi ele geçirinceye kadar hüküm sürdükleri topraklarda güçlü bir uygarlık kurmayı başarmışlardır.

Hâkimiyetleri altında bulunan Dvin, Gence, Kars, Ani gibi yerleşim yerlerini Orta Çağ'ın kültür merkezlerinden uzak olmasına rağmen bir sanat ve kültür merkezine dönüştürmeyi başarmışlardır. Gence Kütüphanesi'nin dönemin en meşhur ve zengin kütüphanelerinden biri olması, Şeddadilerin kültür ve sanata verdikleri önemin bir göstergesidir. Nitekim Selçuklulara bağlı olarak Şeddadî devletine elli dört yıl hükmeden Menûçîhr; saray, hamam, cami, kervansaray ve bîmâristan gibi yapılar yaparak şehri imar etmiştir (Öğün Bezer, 2010: 38/410). Nevzat Keleş'in aktardığına göre Şeddadîler zamanında inşa edilen ve hankâh adı verilen eğitim kurumlarında dini ilimlerin yanında tıp, astronomi, edebiyat gibi ilimler de öğretilmiş. Özellikle bu dönemde Hovhannes Sarkavag'ın Ani'deki okulunda da dini ilimler, felsefe, müzik, gramer, matematik ve kozmografya dersleri okutulmuştur. Bu eğitim kurumlarında ve devletin himayesinde sadece Kürtler değil, diğer milletler de kendilerine yer bulmuşlardır. II. Ali el-Leşkerî'nin sarayında kendine yer bulan Katrân-ı Tebrîzî, hükümdara kasideler sunmuştur. Onun dışında Esedi Tûsi ile Emir Unsurû'l-Mevali Keykavûs b. İskender gibi şairler de Şeddadîlerin himayesine girmiş ve onların iltifatlarına nail olmuştur (bkz. Keleş, 2016).

Şeddadilerin hâkim olduğu Gence, Dvin ve Ani gibi önemli şehirler, önemli âlimlerin yetiştiği yerler olmuştur. Bu dönemde Kadı Tahir el-Cenzî, Ebu'l-Fadl Şa'bân b. Alî b. Muhammed el-Berdâî ve Ebu'l-Kasım Alî b. Abdurrahman b. Uleyke en-Nişabûrî gibi şahsiyetler, dinî ilimler ve belagatla ilgili dersler vererek Gence'de bilim ve sanatla uğraşmıştır. Kadı Burhaneddîn Ebu Nasr b. Mes'ud el-Anevî ise Ani'de astronomi, tıp, kelam, tefsir, fıkıh ve hadis gibi alanlarda ders vermiştir. Ayrıca Ebû'l-Fadl Hazadaz b. Asım b. Bekran en-Neşvi, Ebû Tahir es-Silefi ve Ebû Nasr İbn Makûla da Şeddadilerin döneminde yetişmiş önemli şahsiyetlerdir (bkz. Keleş, 2016).

Eyyûbîler döneminde ise Kürtler hem kılıçları ile hem de yetiştirdikleri sayısız âlim ve edip ile İslam uygarlığına büyük katkılar sunmuştur. Kürtler için altın bir çağ olan bu dönemde Kürt hâkimiyeti Mısır'dan Yemen'e, Suriye'den Irak'a, Kürdistan'da tamamına yayılmıştır. Hâkim oldukları topraklarda sayısız medrese açmış, âlimleri himaye ederek ilmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kurdukları medreselere vakıflar tahsis ederek bu kurumların eğitim ve öğretimi sorunsuz bir şekilde yürütmelerini sağlamıştır. Sadece Selâhaddîn zamanında Dımaşk'ta kırk, Halep ve Kahire'de ise kurulmuş olan on beşten fazla medresenin varlığı, onun ilme verdiği önemin bir göstergesidir. Eyyûbîler, temel bilimlerin yanında doğa bilimlerine de önem vermiştir. Reîsülettibbâ Mühezzebüddîn ed-Dahvâr, İslâm toplumunda tıp eğitimi veren ilk medreseyi kurmuştur. Ayrıca Dımaşk'taki Nüreddîn Mahmûd Zengî Hastahanesi'nde bilinen ilk klinik açılmıştır. İbn Cübeyr, Dımaşk'ta iki bimarîstanın varlığından haber vererek Müslümanların bunlarla iftihar ettiğini aktarır (Şeşen, 1995: 12/26-27).

Eyyûbî sultanları; ilime, edebiyata ve sanata önem vermiştir. Bu önemin bir sonucu olarak şair olan Behram Şah ve Böri ile el-Melikü'l-Muazzam, el-Melikü'l-Mansûr ve Ebû'l-Fidâ gibi âlimler yetişmiştir. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Kutbüddîn en-Nişabûrî, İmâdüddîn el-İsfahânî, Alâeddîn el-Kâsânî, Şehâbeddîn es-Sühreverdî, Abdüllatif el-Bağdâdî, Ebû'l-Yümn el-Kindî ve İbnü'l-Baytâr gibi âlimler de bu dönemde yetişmiştir. Ayrıca hadis alanında Ebû Tâhir es-Silefi, İbn Asâkir, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Hâfız Abdülganî ve Münzirî; fıkıh alanında İbn Ebû Asrûn, el-Melikü'l-Muazzam, Alâeddîn el-Kâsânî, İbn Kudâme el-Makdisî, Bahâeddîn İbn Şeddâd ve İzzeddîn

İbn Abdüsselâm gibi önemli âlimler yetişmiştir. Eyyûbîlerde âlimler, Şâfiî mezhebinden olma zorunluluğu olmasına rağmen el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddîn Îsâ, mensubu olduğu Hanefî mezhebine göre bir fıkıh eseri yazmıştır. Eyyûbîler mekatronik alanında iki önemli eser yazılmıştır. Bunlardan Kürtlerin Da Vinci'si kabul edilen ve mekatronik ilminin kurucusu olarak görülen İsmail b. Rezzâz el-Cezerî'nin "*el-Câmi' beyne'l-'ilm ve'l-'ameli'n-nâfi' fi sinâ'ati'l-hiyel'*", bu alanda kaleme alınmış en önemli eserdir. Defalarca basılan eserin üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Diğeri ise İbnü's-Sââtî'nin çalışmalarından yararlanarak telif ettiği "*Kitâbü 'İlmi's-sâ'at ve'l-'ameli bihâ'*" eseridir (Şeşen, 1995: 12/26-27). Yukarıda adlarını verdiğimiz Eyyûbî dönemi şahsiyetlerden İbnü'l-Esir, Sühreverdi, Ebü'l-Fidâ, Bahâeddîn ibn Şeddâd, Abdulmelik b. İsa b. Dırbas el-Hekari, Ziyauddîn İsa b. Muhammed b. İsa el-Hekarî, Şeyhü'l-İslam Ali b. Ahmed b. Yusuf el-Hekarî İslam âlemine nam salmış Kürt şahsiyetlerden birkaçıdır. Adlarını veremediğimiz daha onlarca âlim, sanatkâr, şair, Eyyûbîler döneminde yaşamıştır.

Eyyûbîlerle aynı dönemde Anadolu'nun orta ve batı bölgesine hükmeden Rûm Selçukluları döneminde de çok sayıda Kürt şahsiyet yetişmiştir. Mevlana'nın mesnevisini yazmasına vesile olan ve onun halifelerinden olan Hüsameddîn Çelebi Konya'da yaşayan bir Kürt'tür. Nitekim Yazıcızade Ali, Selçuk-name'sinde Selçuklu sarayında yüksek rütbelerde yer alan ve İzzeddîn Kılıçarslan'a hizmet eden Şemseddîn Kürd Beg ve Mende Beg gibi önemli Kürt devlet adamlarından bahsederek (Bakır, 2008: 176) Kürtlerin yönetim kademesinde de aktif görevde bulunduğunu gösterir. Şikârî ise İç ve Batı Anadolu'da kurulan birçok beyliğin kurucusunun Kürt olduğunu aktarır. Ona göre Sivas hâkimi Hacı Bahadır bir Kürt olup oğulları Menteşe ve Eşref kendi adları ile anılan beylikler kurmuştur. Onun torunlarından Hoca Ali ve İbn Kürd gibi şahsiyetleri de eserinde anan Şikârî, Kürtlerin Türklerle ve gayr-i Müslimlerle mücadelelerinden uzun uzun bahseder (bkz. Şikârî, 2015).

Moğol İstilası'nın yarattığı tahribatla sosyal ve siyasal anlamda büyük bir yıkım yaşayan Kürtler, sahip oldukları köklü medeniyetin bir sonucu olarak yaşadıkları coğrafyada kısa süre içinde güçlü bir irade ortaya koymayı başarmış, köklü geleneği takip ederek ilim ve sanat üretmeye devam etmiştir. Ancak 13. yüzyıldan başlanarak günümüze dek siyasal anlamda bağımsız bir devlet olgusundan yoksun yaşayan bu kadim millet, önceleri Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyeti altında beylikler halinde yaşamış, sonraları da Osmanlı ve Sefavilerin hâkimiyet mücadelesinin bir objesi haline gelmiştir. Bu durum, travmatik sonuçlar doğurmuş olsa da Kürtlerin beylik merkezleri olan Van, Hakkâri, Diyarbakır, Cizre, Musul, Erbil, Süleymaniye, Urmiye, Bazid, Mardin, Siirt başta olmak üzere Kürt medreselerinin faal olduğu hemen hemen her yerde güçlü bir bilim ve sanat merkezi olmuştur. Kürtlerin İdris-i Bidlisî'nin çabalarıyla Osmanlıyla kurduğu ittifak ve Çaldıran Savaşı sonrası imzaladığı 1515 Amasya Anlaşması ile daha önceki tarihlerde başlayan Osmanlı başkentine ve büyük kültür merkezlerine yöneliş, bu ittifaktan sonra hız kazanmıştır. Osmanlı devletinin bir ulus devlet olmayıp bünyesinde birçok milleti barındırması ve bu milletleri olduğu gibi kabul etmesinin bir sonucu olarak İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne, Konya, Amasya, Manisa, Kütahya gibi Osmanlı'nın bilim ve kültür merkezlerine Kürt uleması akın etmiştir.

Osmanlı Devletinde Kürt uleması, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde ve dönem-

lerinde farklı roller üstlenmiştir. Kürt uleması genellikle yerel yönetimde ve Osmanlı Devleti'nin idari yapısında önemli bir rol oynamıştır. Bu rol, Osmanlıların ilk dönemlerine kadar gider. Hatta Osmanlı sahası dışında da devlet yönetimi ve eğitimde aktif görevler üstlendiği görülür. Nitekim Âşık Paşazâde (2003), 14. yüzyılda Osmanlı sarayında önemli görevlerde bulunan ulema ve devlet adamı olan Taceddîn Kürdî'den ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın baba kabul ettiği Çemişkezek beyi Kürt Şeyh Hasan'dan bahseder. Yine bu dönemde yaşamış ve fıkıh alanında oldukça meşhur olan Fetâvâ el-Bezzâziyye" adlı eserin sahibi ve İbnü'l Bezzâzî künyesiyle meşhur Hafızuddîn Muhammed b. Muhammed el-Kürdî de Osmanlı uleması içinde yer almaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere Osmanlı-Kürt ilişkisi Amasya Anlaşması sonrası büyük bir ivme kazanır. Osmanlıya bağlı federal bir yapı olarak varlıklarını sürdüren Kürt beylikleri, hâkim oldukları topraklardaki medrese geleneğini destekleyerek büyük âlimlerin yetişmesini sağlarken Osmanlı'nın güçlü patronajı bu âlimlerin yüzünü başkente ve büyük şehirlere yönlendirmesini sağlamıştır. Özellikle 16. yüzyılda, Kürt uleması Osmanlı devletinin idari yapısında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı devletinin eyaletleri, sancakları ve kazaları gibi idari birimlerinde görev yapan Kürt uleması, yerel halk arasında saygınlık kazanmış ve Osmanlı yönetimi ile yerel yönetim arasında köprü vazifesi görmüştür. Bu da Osmanlı idaresinde ve eğitim sisteminde Kürt ulemasının rolünün önem kazanmasına vesile olmuş ve bu rol, Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam etmiştir. Günümüz Türkiye'sinde de Kürtler, eğitimden siyasete, bilimden sanata, mimariden zanaata hemen hemen her alanda varlık göstermede ve bu alanlarda çok büyük isimler yetiştirmektedir.

Kürt-Osmanlı ilişkilerinin resmi boyutta ilerlemesi, Osmanlı'nın imparatorluk seviyesine ulaşması, başkent İstanbul'un Kürt uleması, şairleri ve aydınları için bir cazibe merkezine dönüştürmüştür. Kürt coğrafyasında 16. yüzyıldan önce başlayan Kürtçe edebiyat, bu yüzyıldan sonra da ivme kazanmış; Alî Harîrî, Mîr Ya'kûbê Zirkî, Melâyê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Mîr İmadeddîne Hakkârî, Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî, Remezânê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Axaokê Bêdarî, Mela Remezânê Ebbasî, Eliyê Teremaxî, Melâyê Batêyî, Selîmê Silêman, Harisê Bedlîsî, Mela Mansûre Girgâşî, Seyfiyê Şûşî, İsmâîlê Bazidî gibi onlarca şair, şiirlerini ve eserlerini 19. yüzyılın sonuna dek klasik zevki esas alarak kaleme almıştır. 16. yüzyıldan sonra yetişen *İdris-i Bidlisî*, *Şükrü-i Bidlisî*, *Muhyiddîn Muhammed el-Karabâğî*, *Muzaffer Haskefi*, *Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefi ed-Dımaşkî*, *Ebu Su'ûd Efendi*, *Şeyhülislâm Hoca Saadeddînzâde Şerif Mehmed Çelebi*, *Mevlânâ Ali el-Gürânî*, *Zeynelâbidîn el-Gürânî*, *es-Seyyid Abdullah el-Cezerî*, *Mevlânâ Ahmed el-Kürdî el-Mücellâ/Müncel*, *Şeyhülislâm Hoca Saadeddîn Efendizâde Mehmed Es'ad Efendi*, *Şair Tâlib*, *Nâbî*, *Nef'î*, *Vanî Mehmet Efendi*, *İbn Hâc el-Ceyşânî el-Kürdî*, *Muhammed Mollâzâde el-Kürdî*, *Abdullah Dumlecîzâde el-Kürdî*, *Molla Çelebi Muhammed el-Kürdî*, *Kürd Abdürrahman Efendi*, *son Şeyülislamlardan Haydarîzâde İbrâhîm Efendi* gibi önemli konumlara ve itibara sahip Kürt şahsiyetler, eserlerini Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alarak Osmanlı bilim ve sanatına önemli katkılardan bulunmuştur. Bunların dışında adları buraya alınmayacak kadar çok Kürt şahsiyet bulunmaktadır. Müfid Yüksel'in "İslam Tarihinde Kürt Uleması ve Günümüze Bakış" başlıklı yazısında Osmanlı döneminde meşhur olan Kürt âlimleri hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmış ve onları, şu şekilde vermiştir:

“Şeyhülislâm Hoca Saadeddînzâde Şerif Mehmed Çelebî (vefatı: H.1024, Eyüp'te pederinin yanında defnedilmiştir), Şeyhülislâm Hoca Saadeddîn Efendizâde Mehmed Es'ad Efendî (Vefatı: H.1031, kabri Eyüp'te babasının kabri yanındadır), son şeyhülislâmlardan Haydarîzâde İbrâhîm Efendî (1922'de saltanatın kaldırılmasının ardından Bağdat'a gitmiş olup, 1933'te orada vefat etmiştir) Kürtler içinden yetişmiş şeyhülislâmlardı. Bunlara ilaveten, Muhammed bin Abdürresul El-Berzencî (Vefatı: H.1014, Medine'de medfundur. Bu zâtın sonra 1930'lu yıllara kadar Mekke ve Medine'de Şâfiî müftüleri/kadıları hep Berzencî ailesinden çıkmıştır), Burhaneddîn İbrâhîm El-Gurânî, Bursa Ulu Cami müderrisi Kürdî Mehmed Efendî, Molla Salih El-Kürdî, Mevlana Seyyid Sibgatullah El-Haydarî, Seyyid Abdülkerîm El-Berzencî, Muhammed bin Adem El-Kürdî El-Bâlekî, Kâtip Çelebî'nin hocası / Ayasofya müderrisi Kürt Abdullah Efendî, İmam-ı Sultanî ve Boğaziçi'nde Vâniköy'e adını veren Vâni Mehmed Efendî, Şeyh Muhammed El-Gezîrî, Molla Halîl El-Es'ardî (30'a yakın Arapça ve Kürtçe eserin sahibi ve çağının en büyük İslâm âlimlerinden olup 'allâme' olarak anılırdı. Tefsir, sarf-nahiv ve lügatla ilgili eserlerinin yanısıra Arapça ve Kürtçe kaleme aldığı Nehcu'l-Enâm adlı eseri ile de ünlenmiştir. Tefsiri ve mantıkla ilgili eserleri basılmıştır. Vefatı: H.1257/1841, Türbesi Siirt şehir merkezindedir), Harputlu Allame Kürt Abdurrahman Efendî, Şerhu'l-Velediyye müellifi Abdulvahhâb El-midî, Taha El-Gorânî, Şeyh Hâlid bin Süleyman Eş-Şîrvânî El-Orekî (çağının Taftazânî'si olarak anılmış, zamanının ferîdi ve çok büyük bir kelâm âlimiydi. Aynı zamanda Seyyid Şeyh Sibgatullah El-Arvâsî'nin hulefasındandı. 1293/1877-78 Osmanlı-Rus harbinde Erzurum cephesinde şehid düşmüştür), El-Mecdu't-Tâlid müellifi İbrâhîm Fasîh El-Haydarî... Bu saydıklarım 19. Yüzyıl sonuna kadar önde gelen Kürt ulemasından bazılarıydı.”¹

Bu listeye alınan Kürt âlimleri, şöhret sahibi kimseler olup daha çok Anadolu coğrafyasında -özellikle de İstanbul'da- yaşayanlardır. Ancak bu coğrafyanın dışında da büyük Kürt âlimleri yaşamıştır. Aslen Erbilli bir ailenin çocuğu olan ve Mekke'ye yerleşen ailesinden dolayı “Mekkî” künyesini alan Muhammed Tahir b. Abdulkadir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî (Şimşek, 2016: 861), Medine'de hocalık yapan ve Gürânî ailesine mensup olan Tâhir b. İbrâhîm el-Kürdî, Selhâddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'a götürdüğü ve orada kalan Kürtlerden olan Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî İbnü'l-İrâkî ve Soranlı Şeyh Sinan Kürdî, uzun süre Dimeşk camiinde kırâat dersleri veren Zeyn Muhammed veya Zeyn el-Kürdî olarak da bilinen Muhammed b. Ömer, Arabîstan'ın Ahsâ iline yerleşen ve aslen Şehrîzor Kürtlerinden olan Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. İsmâîl el-Âlânî el-Hânehalî el-Beytûşî el-Ahsâî ve abisi Mahmûd el-Beytûşî el-Ahsâî bunlardan birkaçıdır.

Tarihsel süreçte yaşamış olan Kürt müellifleri ve şahsiyetlerinin tamamının ismini vermek bu çalışmanın kapsamı dışında olup bağımsız bir çalışmanın konudur. Hatta daha çok ansiklopedik bir çalışmayla tespiti mümkün bir iştir. Zira sadece Tezkire-i Şu'arâ-yı Amid'de Ali Emiri, Amidli/Diyarbakırlı 211 şaire yer vermişken (bkz. Kadioğlu, 2018) Bitlis İl Kültür Müdürlüğü internet sayfasında Bitlisli 25 âlimin ismi sıralanmıştır. Benzer durum, Hakkâri, Cizre, Van, Erbil, Musul, Mahabad, Mardin gibi Kürtlerin yaşadığı tüm coğrafya için geçerlidir ve Kürtler, bu coğrafyada yüzlerce âlim, idareci, şair ve sanatkâr yetiştirmiştir. Bunu, Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi kataloglarında da görmek mümkündür. Türkiye'nin en önemli el yazması eser koleksiyonlarından biri ve geniş bir kültürel mirasa sahip olan Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi, çok sayıda Kürt kökenli müelliflerin eserlerine ev sahipliği yapmaktadır. Kütüphane koleksiyonlarında Kürt kö-

1 <https://www.tybz.org.tr/mufit-yukselden-islam-tarihinde-kurt-ulemasi-ve-gunumuze-bakis-5687h.htm>

kenli müelliflerin yazdığı el yazması eserler arasında tarih, din, şiir, edebiyat, dil, coğrafya, felsefe gibi birçok konuda eserler bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin büyük bir kısmı Arapça, Farsça ve Türkçe olup Kürtçe yazılmış eserler oldukça sınırlıdır. Kürtçe olan eserlerin büyük bir kısmı ise "Asyo-afrotik Diller, Sami Dilleri, Farsça" gibi dillere ait gösterilmiş, çok azında eserlerin dili Kürtçe olarak gösterilmiştir. Bu durum, Kürtçe yazılmış eserlerin tam olarak tespitini zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmada çeşitli dönemlerde yaşamış Kürdî künyeli âlimlerin Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan eserleri ile eserlerin künyeleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacak, eserleri tanıtılacak ve varsa hayatları hakkında bilgi verilecektir. Çalışmaya dair veriler, "yazmalar.gov.tr, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Koleksiyonu ve Milli Kütüphane Yazma Eserler Kataloğu" taranarak elde edilmiştir. Çalışma, sadece "Kürdî" künyeli müelliflerle ve kütüphane kayıtlarıyla sınırlı tutulduğundan Kürt olduğu bilinen Vâni Mehmed Efendi, Nef'î, Nâbî, İdris-i Bidlisî, Şükrî-yi Bidlisî gibi diğer şair, âlim ve müellifler, çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Kürdî Künyeli Müellifler ve Eserleri

1. 12 ve 13. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

12. yüzyıl, Kürtler devletlerin yıkılıp yerini Selçuklu atabeglerinin aldığı bir dönemdir. Kürt beyleri, bu dönemde bu atabeglere bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşse de yüzyılın sonuna doğru kurulan Eyyübî devleti, atabeglerin varlığına son vererek Kürdistan'da siyasi birliği sağlamayı başarmış ve Selçuklu saldırılarını püskürterek geniş bir alanda hâkimiyetlerini kurmuştur. Eyyübîler, ilim ve sanata büyük bir önem vererek yukarıda da belirtildiği üzere çok sayıda edip, âlim ve sanatkârın yetişmesini sağlamıştır. Bunların Kürtlüğü konusunda kesin bir şey söylemek pek mümkün olmasa da Kürdistan'da yaşamış ve İslam âleminin düşünce iklimine damgasını vurmuş *Aynü'l Kudat Hemedânî (1098-1131)*, *Şeyhü'l İsrak Şihabeddîn Sühreverdî (1156-1191)*, *Fahrüddîn el-Mardinî (1118-1198)*, *Seyfüddîn Amidî (1156-1233)*, *Kemâleddîn Mûsâ b. Yûnus (1156-1211)*, *İsmail İbrâhîm Mardinî (1149-1232)* gibi Kürtlükleri su götürmez filozoflar yetişmiştir. Bu şahsiyetlerin dışında Ziyaeddîn Hakkârî, Fahrü'l-Nisâ, Mecid el-Kürdî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Mübarek Muştavî, Ahmed Şerefeddîn, Fahreddîn Ahlatî, Ebu'l-Fidâ, Siraceddîn Urmevî İbn Hâcib, Cakir el-Kürdî, Zahid Gilânî, İbrâhîm Ahlatî Ahmet el-Eşnehî gibi önemli âlimler de bu yüzyılda yaşamıştır. Mevlânâ'nın müritlerinden olan ve onun *Mesnevi* adlı meşhur eserini yazmasına vesile olan Urmiye Kürtlerinden Hüsameddîn Çelebi, Eyyübîlerin önemli devlet adamlarından Emir İzzuddîn Mûsek el-Hakkârî de bu dönemde yaşamıştır. Ayrıca Selçuklulara hizmet eden Şemseddîn Kürd Beg, Mende Beg ile Batı ve Orta Anadolu'da kurulan Germiyan, Eşref, Eretna ve Menteşeoğulları Beylikleri'nin Kürtlüğü de dönemin kaynaklarında geçmek ve bu beyliklerin kurucuları olan Eşref, Ali Şer, Menteşe, Hacı Bahadır Şikârî tarafından Kürt olduğu aktarılmaktadır (Bkz. Şikârî, 2005). Türkiye Yazma Eserler Kütüphanelerinde bu döneme ait "Kürdî" künyeli sadece *İbrâhîm el-Kürdî* ve *Muhammed b. Muhammed b. Abdüsettar el-Amedi el-Kürdî*'nin eserleri bulunmaktadır.

1.1. Muhammed b. Muhammed b. Abdüsettar el-Amidî el-Kürdî

Diyarbakırlıdır ve babasının adı Muhammed, dedesinin ise Abdüsettar'dır. Zetinoğlu İlçe Halk

Kütüphanesinde bulunan eserinin nüshasında "Kürdî" nisbesi yerine ona "el-Kardari" künyesi nispet edilir. Bu ifadenin "Kürdî" ifadesinin yanlış okunmasından ya da bilerek çarpıtılmasından kaynaklı olabileceği, ihtimalden uzak değildir. Yine bu kütüphanedeki kayıta onun 642/1244-45 yılında öldüğü notu bulunmaktadır. Bu da müellifin 12. asrın son yarısıyla 13. asrın ilk yarısında yaşadığını göstermektedir. Künyesindeki bu bilgilerin dışında hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. İyi bir eğitim aldığı ve çağının ilimlerine vakıf olduğu, iyi derecede de Arapça bildiği yazdığı bilinen tek eseri olan "*Menakibü'l-İmamü'l-Azam*"dan anlaşılmaktadır.

1.1.1. Menakibü'l-İmamü'l-Azam

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin hayatı etrafında oluşan menkıbeleri ele alan Arapça bir eserdir. Araştırılan kütüphanelerde eserin iki nüshasına ulaşılmıştır. Her iki nüsha da Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonunda yer almaktadır. 43 Ze 486/6'da bulunan nüsha, bir eserin 23-31a varakları arasında yer almaktadır. 43 Ze 53/2'de bulunan nüsha ise daha hacimli olup bir eserin 157b-263a varakları arasındadır. Bu bilgiler dışında katalogda başka bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2. İbrâhîm el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Eserinin istinsah tarihinden hareketle onun 12. yüzyıldan önce veya bu yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Bilinen tek eseri "*Tahrîrû'l-Kürdî*"dir.

1.2.1. Tahrîrû'l-Kürdî

Tasavvufa dair Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Bilinen tek nüshası, Bursa İnebey Kütüphanesi Orhan koleksiyonu 692/11'de kayıtlıdır. Bir eserin 126b-127b varakları arasında olup 12. yüzyılda istinsah edildiğine dair kütüphane kataloğunda kayıt vardır. Nesih hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 150x82 mm; yazı alanı, 204x136 mm'dir. Sayfa satır sayısı 19'dur. Sırtı kahverengi meşin mukavva bir cilt içindedir.

14. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

Moğol istilasının yarattığı kaos ve Eyyübî devletinin tarihe karışması sonrasında bu yüzyılda beli bir otoriteden bahsetmek pek de mümkün değildir. Bir önceki yüzyılda baş gösteren Moğol İstilasını, Kürdişan'daki sosyal ve siyasal yapıya büyük bir zarar verdiği gibi Kürt ulemasının bölgeyi terk edip güvenli bölgelere çekilmesine neden olmuştur. Bu yüzyılda da Moğolların bölge üzerindeki hâkimiyeti devam etmiştir. Yüzyılın sonunda Moğol hâkimiyetinin zayıflaması ve imparatorluğun çökmesi ile bölge Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin eline geçmiştir. Kürtler, devlet gibi kurumsal bir yapıdan mahrum bir şekilde bu iki devletin hâkimiyeti altında geleneksel düzenlerini muhafaza ederek yaşamışsa da Akkoyunluların yönetimi altında oldukça zor bir dönem geçirmiştir. Bazen bu devletlerle işbirliği yapan Kürt beyleri, bazen de onlarla şiddetli çatışmalara girmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Kürdişan bir ilim ve irfan yurdu olma özelliğini sürdürmüş ve çok sayıda ilim erbabı yetiştirebilmiştir. Zira bu dönemde Kürt beylerinin meclisinde herhangi bir aşirete mensup olmayan âlim, zanaatkar, sanatkar ve din adamlarından

oluşan bir seçkinler grubu bulunmaktaydı (Ülke, 2014: 10). Bu kimseler de mirin adına Kürdistan'da ilim ve sanatın gelişmesine katkı sunmaktaydı. *Zeynüddîn Irakî, Tacüddîn Kürdî, Şeyh Tahirê Kürdî, Çemişkezek beyi Şeyh Kürt Hasan* bunlardan birkaçıdır. Türkiye kütüphanelerinde bu dönemde yaşamış üç müellifin eserleri bulunmaktadır.

2.1. Reşidüddîn İsmâ'il b. Mahmûd el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Kütüphane kaydında onun 775/1373'ten sonra vefat ettiğine bakılırsa 14. yüzyılda yaşamış, ilim ve irfan sahibi önemli Kürt şahsiyetlerdendir. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla asıl ismi Reşidüddîn İsmail'dir. Babasının adı ise Mahmûd'dur. Eserinden hareketle iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. "*Zâdü'l-Abidîn fi Şerhi'l-Erbâ'in*" adlı bir eseri bulunmaktadır.

2.1.1. Zâdü'l-Abidîn fi Şerhi'l-Erbâ'in

Hadis ilmine dair olan bu eser, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu numara 01 Hk 573/2'de yer almaktadır. Bir eserin, 30b-65a varakları arasında yer almakta olup yerli kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Kâğıt ebadı, 180x140 mm olup yazı alanı 125x100 mm'dir ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Kahverengi, nokta şemseli, kurt yenikli harap bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı ile belirlenmiştir. 51b'den sonraki yaprakları okunamayacak ölçüde kemirilmiştir. Sonu da noksandır. Eser, kaynaklarda "*Sirâcü'l-âbidin*" olarak gösterilmektedir.

2.2. Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Abdullâh b. Ömer el-Kürdî el-Gürânî

Yusuf b. Abdullah, her ne kadar el-Kürdî ya da el-Gürânî künyesi ile tanınmış olsa da tam adı, Yûsuf b. Abdullah b. Ömer b. Ali b. Hızır'dır. *Esmâ'ü'l-müellifin*'de adı "*Yûsuf b. Abdülkerim b. Ömer b. Ali b. Hızır*" şeklinde geçmektedir. Lakabı, *Cemâlüddîn* olup künyesi ise *Ebü'l-Mehâsin*'dir. Şafî mezhebinden olduğundan kendisine atfen "eş-Şafî", Güran Kürtlerinden olduğundan "el-Gürânî", Kürt olması hasebiyle de "el-Kürdî" künyesine de sahiptir. Ancak onun Mısır'da mukim olmasından dolayı ona "el-Mısırî" ve dönemin büyük mutasavvıflarından bir olarak kabul edilmesinden dolayı da "es-Sûfî" nisbeleriyle de kaynaklarda yer almaktadır. Onun nisbesi kaynaklarda genel olarak Mısırlı olmamasından ve oraya yabancı olmasından dolayı el-Acemî ile Güranlı olması hasebiyle el-Gürânî olarak geçmektedir. Bu anlamda kaynakların künyeleri takdim ve tehir ettikleri söylenebilir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi olmayan el-Gürânî'nin doğum yeri ve tarihi de bilinmemektedir. Nereden ve kimlerden eğitim aldığı da bilinmemekte olup Mısır'a sonradan gitmiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Yusuf el-Gürânî, Cemâziye'l-evvel 768/1367 pazar günü ölmüştür. Cenazesi, şeyhi olduğu Kahire'deki dergâhına defnedilmiştir (Akdoğan, 2022: 156). Kütüphanelerde tespit edilebilen yedi eseri vardır.

2.2.1. Beyânu Esrâri't-Tâlibîn

Arapça olarak kaleme alınmış tasavvufa dair bir eserdir. Eser, Yusuf el-Gürânî'nin tasavvufa dair görüşlerini, onun tasavvufî yaşamı hakkında birinci elden bilgi sunmaktadır. Diğer eserlerine kıyasla daha hacimli ve detaylı olup bir giriş, yirmi dört fasıl ve bir hatimeden müteşekkil olan bu

eser, tasavvufun esaslarını konu edinmektedir. Yusuf el-Gürânî, önce ayet, hadis, selefin görüş ve düşüncelerinden yararlanmış, daha sonra da kendi görüşleri ışığında konuyu izah etmiştir (Akdoğan, 2022: 157). Eserin bilinen on dört nüshası vardır.

Bu nüshalardan ilki, Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi numara 06 Hk 678/6'da yer almaktadır. 1087/1675 yılında Mehmed b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. Bir eserin 34b-59a varakları arasında olup üç ay filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 260x150 mm; yazı alanı ise 205x75 mm'dir ve her sayfada 27 satır vardır. Şalbek şemseli, miklebli ve şirazeli kahverengi deri bir cilt içindedir. Kenarlar açıklamalı, başlıklar ve keşideleri kırmızıyla belirlenmiştir. 59b-60a arasında "*vel-ebyal ve tafsilü'l-maani*" başlıklı bir makale vardır.

Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmeyen ikinci nüsha, 297.7 İSC yer numarasıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi, 1179 /1765-66'dır. Nohudi renkte filigranlı kâğıda siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmış olan eser, nesih hatla mensur olarak yazılmıştır. 1b-23b varakları arasında yer almakta olup sayfa ebadı, 220x160 mm; yazı alanı ise 160x80 mm'dir ve her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Eserde konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup metnin etrafı kırmızı mürekkeple cetvel çekilip çerçevelenmiştir. Eserin 1a varlığında Muhallefât Mehmed Kutbüddîn Efendi adına bir temellük kaydı ve altında Receb isminde bir mühür ve es-Seyyid Hâfız İbrâhîm adına bir temellük kaydı daha vardır. Eserin şirazesi dağılmış, bazı varaklarında su aldığından sayfalarda lekeler oluşmuş, 1. ve 21. varaklarda yazıya zarar vermeyecek şekilde delik oluşmuş, cildin sırt tarafından gövdeyle arası açılmıştır.

Üçüncü nüsha, 297.7 İSC yer numarasıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bir eserin 101a-148b varakları arasında olup nohudi ve krem renkte filigranlı kâğıda nesih hattıyla kırmızı ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 200x140mm; yazı alanı ise 140x70mm'dir ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Esere suni şiraze takılmış, bazı varakları kâğıt yapıştırmak suretiyle tamir görmüş, bazı varakların dikişler kopmuş, bazı varakları su almış ve sayfalarda lekeler oluşmuştur. Eserde cümle başları kırmızı mürekkep ile yazılmış olup şerh edilecek metnin üzerine kırmızı mürekkep ile keşide çekilmiştir. Eserin 101a varlığında fevaid vardır. Eser ve müellif ismi kaynaklardan ve kataloglardan taranarak bulunmuştur.

Bir diğer nüsha ise "*Beyânu esrâri't-tâlibîn fi't-tasavvuf*" başlığını taşımakta olup Manisa İl Halk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon numara 45 Ak Ze 1519/1'de yer almaktadır. Bu nüshayı 1341/1921 yılında Ahmed Nureddin b. Mehmed Emin Veysicânî tarafından istinsah edilmiştir. Eser, 23 varaktan oluşmakta olup filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 258x163 mm olup yazı alanı 189x94 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

Diğer nüshalar ise "*Beyânu esrâri't-tâlibîn fi't-tasavvuf*" başlığını taşımakta olup Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu 43 Ze 638, Milli Kütüphane Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 26 Hk 1056/1, Kaşamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 268/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 3486, Manisa İl Halk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon 45 Ak Ze 1491/1, 45 Ak Ze 5905/3 ve 45 Ak Ze 1519/4, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süleymaniye Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu 34 Sü-Tarlan 79/1, Manisa İl Halk Kü-

tüphanesi 45 Hk 1538, Manisa İl Halk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon 45 Ak Ze 5905/3, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY01610/01 numaralarda kayıtlıdır.

2.2.2. Risaletu Reyhâneti'l-Kulûb fî't-Tevassuli ile'l-Mahbûb

Yusuf b. Abdullah'ın Arapça olarak kaleme aldığı ve tasavvufu konu edindiği küçük bir eserdir. 12 varaktan oluşan bu eserde müellif, *Esrâru't-tâlibîn*'deki yöntemi takip ederek ele aldığı konuyu önce ayet, hadis, selevin görüş ve düşüncelerinden hareketle sonradan da kendi görüşleri ışığında izah etmiştir. Eserin ilk babında Hz. Muhammed'in İhsan, ağlama, niyet ve mâlayânî şeylerden yüz çevirmeye dair dört hadisi bağlamında tövbe eden müridin/salikin amellerinin mahiyeti ele alınmıştır. Eserin diğer bölümlerinde ise tarikat silsilesi, tevbe, zikrin faydaları ve onun sünnetteki önemi, açık ve gizli zikrin kuralları, usulü ve çyaparken Hz. Muhammed'e hakkıyla uymanın önemi ele alınmıştır. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan ilki, Milli Kütüphane 55 Hk 48/3 numarada kayıtlı olup 1a-20b varakları arasındadır (Akdoğan, 2022: 158).

Eserin bir diğer nüshası ise yine Milli Kütüphane'de olup 06 Mil Yz A 11500/3'te kayıtlıdır. Eser, 48b-59a varakları arasında olup el filigranlı kâğıt nesih kırmısı hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 185x120 mm; yazı alanı ise 110x50 mm olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Bölüm başları kırmızı mürekkeple yazılmış, önemli şeylerin üstü kırmızı çizilidir. Sırtı kahverengi meşin, kurtyenikli, yamalı mukavva cilt içinde bulunmaktadır.

2.2.3. Bedü'l-İntikâş fî Şerhi'l-Kavâfi's-Selâs

Arapça olarak kaleme alınmış dört varaktan oluşan bir eserdir. *Risâletu reyhâneti'l-kulûb fî't-tevassuli ile'l-mahbûb* isimli eserin sonundadır. Abdullah-ı Herevî'nin (ö. 430/1039), '*Kavâfi's-selâs*' isimli eseri için yazılmış bir şerhtir. El-Gürânî, bu şerhi talebelerinin Abdullah-ı Herevî'nin '*Kavâfi's-selâs*'i anlamaları amacıyla kaleme almıştır. El-Gürânî, bu şerhinde Abdullah-ı Herevî'nin tevhide dair kaleme aldığı bir beyti şerh etmiştir. Gürânî, beyti şerh ederken tevhit hakkında bilgi verip onun kısımlarını izah eder (Akdoğan, 2022: 158). Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri, Milli Kütüphane 55 Hk 48/3 numarada kayıtlı olup 1a-4b varakları arasındadır. Diğeri ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY02680/08'de kayıtlıdır. Bir mecmuanın 73a-75b varakları arasındadır. 900/1495 yılında Ali b. Abdullah el-Bursevî tarafından istinsah edilmiştir. Kenarlarında tashih kayıtları ve haşiyeler bulunmaktadır. Bu risaleye (mecmuadaki 8. risale) dair bilgi zahriye sayfasında yer almamaktadır.

2.2.4. Bedü'l-İntigas fî Şerhu'l-Kavafi

Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî'nin "*Menazilü's-sairin*" adlı eserine Yusuf b. Abdullah b. Ömer el-Gürânî'nin yaptığı şerh üzerine Arapça yazdığı haşiyedir. Eserin bilinen tek nüshası, 06 Mil Yz A 11500/4'te kayıtlı olup 59b-61ab varakları arasındadır. 61a ve 61b'de risale hakkında bilgi verilmektedir. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. El filigranlı kâğıda nesih kırmısı hat ile yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 185x120 mm; yazı alanı ise 110x50 mm olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi meşin, kurtyenikli, yamalı mukavva

cilt içinde bulunmaktadır.

2.2.5. Şerhu Ta'limü'l-Müte'allim

Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî'nin eserinin Arapça şerhidir. Eserin bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 11504'te kayıtlıdır. Eser, 1120/1708 yılında istinsah edilmiştir. 83+II varakları arasında olup haç filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 220x150 mm; yazı alanı ise 155x85 mm'dir ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Bazı sayfa aralarında ve kenarlarında açıklamalar vardır, bazı sayfalar kopmuştur. Zencirekli, meklefli, kahverengi meşin ciltlidir.

2.2.6. Risale fi adabi'l-mürîd

Tasavvufa dair kaleme alınmış Arapça bir eserdir. Bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY03454/05'te kayıtlıdır. Bir eserin 105a-108a varakları arasındadır. Vişne meşin bir cildin içinde olup evrakları kırmızı cetvellidir. Başlıklar kırmızıdır.

2.2.7. Tenbihü'l-Ukul ala Tenzihî's-Sufiyye an İtikadi't-Tecsîm ve'l-Ayniyye ve'l-İttihad ve'l-Hulul

Tasavvufa dair Arapça bir eserdir. Bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler NEKAY02873/05'te kayıtlıdır. Bir mecmuanın 16b-27a varakları arasındadır. İçinde bulunduğu mecmuanın istinsah tarihi, 1289/1872'dir. Eserin adı baş tarafında "الرد المتين عن شيخ محي الدين" şeklinde yazılmıştır. Kırmızı meşin bir cilt içinde olup başlıklar ve söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yapılan nakillerin baş tarafları üstten kırmızı çizgilidir. 27a'da tashih ve mukabele kaydı bulunmaktadır.

2.3. Zeynüddin Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. el-Hüseyn b. Abdirrahman b. Ebibekir el-İra-ki el-Kürdî

5 Mayıs 1325 tarihinde Nil Nehri'nin kenarında yer alan Menşetülmihrânî'de dünyaya gelir. Babası Hüseyin, Erbil'e bağlı Râznân/Râzyân beldesinden göç etmiş ve Kahire'ye yerleşmiş bir Kürt'tür. Bu yüzden de kaynaklarda kendisine el-İrâkî nisbesi verilmiştir. Henüz üç yaşındayken babasını kaybeder. Sahip olduğu güçlü hafıza sayesinde henüz sekiz yaşındayken Kur'ân'ı ezberler ve hafız olur. Bazı ilimlerde okutulan temel eserleri ve Şâfiî fikhına ilişkin Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin kaleme aldığı *et-Tenbîh* isimli eserini de ezberler. Devrinin tanınmış âlimlerin rehle-i tedrisinden geçer. Mısır'ın dışında Suriye'de de bulunur ve bu memleketlerin farklı şehirlerinde hadis dersleri okutur ve fetvalar verir. Kahire'de hocalık yaptığı gibi hatiplik de icra eder. 788/1386'dan başlanarak Medine'de üç buçuk yıl kadar kadılık yapmış, bunun yanı sıra Mescid-i Nebevî'de imam ve hatip olarak görev yapmıştır. Ardından da Mekke'ye kadı olur. 20 Şubat 1404'te hayata gözlerini yummuştur (Kandemir, 1999: 19/118-120). Çok sayıda eseri olan İrâkî'nin Türkiye kütüphanelerinde *Nazmü'd-düreri's-seniyye fi's-sirati'z-zekiyye /el-Elfiyye fi's-sirati'n-nebeviyye* adlı eseri bulunmaktadır.

2.3.1. Nazmü'd-düreri's-seniyye fi's-sirati'z-zekiyye / el-Elfiyye fi's-sirati'n-nebeviyye

Şemâil ve siyeri bin beyitte açıklayan bir elfiyye olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde çok sayıda yazma nüshası vardır. Bunlar; Âşir Efendi 279; Şehid Ali Paşa 2747, 2757; Ayasofya 4789; Esad Efendi 273; Lâleli 1997; Reisülküttâb Mustafa Efendi 114; Çorlulu Ali Paşa 443 numaralarda kayıtlıdır. İstanbul Üniversitesi 4117 ve NEKAY02398, Köprülü Kütüphanesi Fâzıl Ahmed Paşa 1116 numaralarda da (Kandemir, 1999: 19/121) kayıtlı nüshaları vardır.

3. 15. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

Moğol tahribatının izlerinin silinmeye başladığı bu yüzyılda, doğudan başka bir tehlike baş göstermiştir. Moğol İmparatorluğunun varisi olarak ortaya çıkan Timur, kısa süre içinde Kürdistan topraklarını istila ederek Batı Anadolu'ya kadar ilerlemiştir. Osmanlılarla yaptığı Ankara Savaşı'nı kazanarak Osmanlıların yıkıldığı tüm beylik topraklarını eski sahiplerine vermiş ve böylece Anadolu'daki siyasi birliği Osmanlı'nın aleyhine bozmuştur. Bu yüzyılda Kürdistan topraklarına hâkim olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri de Timur'a boyun eğerek onun hâkimiyetini tanımış ve ona bağlı devletler olarak varlığını sürdürmüştür. Timur'un ölümünden sonra kurduğu devlet kısa sürede dağılmış ve Kürdistan'da Karakoyunlu ve Akkoyunluların mücadelesi Akkoyunluların zaferiyle sonuçlanmış ve bu bölgenin tamamı onların hâkimiyetine geçmiştir. Ancak Osmanlılar ile giriştiği savaşta ağır bir yenilgi alan Uzun Hasan, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sefavilerin güçlenmesiyle Akkoyunlu devleti zayıflamaya başlamış ve nihayetinde sahip oldukları tüm topraklar, Sefaviler tarafından ele geçirilmiştir. Bu tarihlerde Kürdistan, Sefavilerin yürüttüğü Şii politikaların merkezine dönüşmüş ve birçok isyana tanıklık etmiştir.

Bu yüzyılda Kürdistan, büyük bir kaosun içinde olmasına rağmen çok sayıda büyük şahsiyete eve sahipliği yapmış, büyük âlimler yetiştirerek Kürt-İslam uygarlığının gelişimine katkı sağlamışlardır. *Zerkî Budak Bey, Ahmed el-Herîrî, Ahmed el-Kürdî, Şair Halîlî, Molla Gürânî, Mevlânâ Hüsameddînê Ali-ül Bitlisî, Şeyh Tahirê Gürgî, Muhammed Muhyiddîn el-İmâdî, Hasan Ertûşî, Mahmûd Kürdî, Hamdullah Bin Eşşeyh Muştafa Buhâri (Şeyh Hamdullah Efendi)* bu dönemde yaşamış önemli Kürt şahsiyetlerdir. Türkiye kütüphanelerinde ise bu yüzyılda yaşamış "Kürdî" künyeli dört müellifin eserleri bulunmaktadır.

3.1. Hâfızeddîn Muhammed b. Muhammed b. Şahâb el- Hanafi İbn Bazzâz el-Kürdî

Tam adı, Hâfızeddîn Muhammad b. Muhammad b. Şahâb el-Hanafi İbnü'l-Bezzâz el-Kürdî'dir. Daha çok İbni Bezzâzî olarak tanınır. Hârizm köylerinden Kerder asıllı olup babasının ya da ailesinin bez işleriyle meşgul olmasından dolayı "el-Bezzâzî" nisbesiyle anılır ve bu isimle tanınmıştır. İlk tahsilini memleketi olan Saray'da yapmıştır. Babası ve şehirdeki diğer âlimlerden ders almıştır. İlimde derinleşmiş ve ilmiyle şöhrete bulmuştur. Kırım ve Bulgaristan'a gitmiş, uzun bir süre kaldığı Kırım'da birçok âlimle tanışma ve onlardan istifade etme fırsatı bulmuştur. Kırım'dan sonra Saray'a geri dönmüş, bir müddet sonra da oradan Anadolu'ya gelmiştir.

Bezzâzî, çağının önemli âlimlerinden olduğu gibi usul ve fûrû ilminde de çağın en büyük âlimi olarak görülmüştür. İbn Arabşah, Kadı Sa'deddîn İbnü'd-Deyrî ve Muhyiddîn el-Kâfiyeci gibi tanınmış âlimler, onun rehle-i tedrisinden geçmiştir. Anadolu geldiğinde Molla Şemseddîn Fenârî

ile tanışma fırsatı olmuş ve bu büyük âlimle tartışmalara girmiş, fikir alışverişinde bulunmuştur. Kaynaklar, Bezzâzî'nin fûru ilminde, Molla Fenârî'nin ise usûlde daha iyi olduğu konusunda fikir birliği etmiştir. Timurlenk'in İslam âleminde yarattığı yıkımdan dolayı Bezzâzî, onun kâfir olduğuna dair fetva vermiştir. Hac yapmak için gittiği Mekke'de Ramazan 827/Ağustos 1424'te vefat etmiştir (Özel, 1992: 6/113). Kütüphanelerde tespit edilebilen iki eseri vardır.

3.1.1. el-Fetâva'l-Bezzâziyye

El-Câmi 'u'l-vecîz olan ve *Fetâva'l-Kerderî* diye de bilinen bu eser, oldukça meşhur olup 812/1409'da tamamlanmıştır. Eserde halef ve selef Hanefî imamlarının görüşlerini içeren fetvâ-nâmeler özetlenmiştir (Özel, 1992: 6/114). Yurtiçi kütüphanelerde 58 nüshası vardır. Bunlardan bazıları; Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi 42 Yu 5374, Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 01 Hk 679, 01 Hk 540, Milli Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 03 Gedik 17366, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 32 Ulu 239, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi 27 Hk 288, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 337 numaralarda bulunmaktadır.

3.1.2. Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe

İmam Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin biyografilerini içeren bir eserdir. Bezzâzî'nin adına kayıtlı iki nüsha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1055/1644 yılında istinsah edilen ve Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 276/2'de bulunmaktadır. 61a-64a varakları arasındadır. Bir diğer nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1340 numaradadır. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Eser 149 varak olup saykallı abâdî kâğıda talik kırmızı hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 180x130 mm ve yazı alanı, 150x100 mm'dir. Her sayfada 23 ile 26 satır bulunmaktadır. Sırtı ve sertabı kırmızı meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, miklebli mukavva bir cildi vardır. Keşideleri kırmızıyla belirlenmiştir. Sayfalar az çok sararmış; fakat iyi korunmuştur. Eserin 1a sayfasında 924 (1518) tarihli İlmî Ali Efendi'ye ait vakıf kaydı bulunmaktadır.

3.2. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-Kürdî

Hayatı hakkında pek bilgi olmayan Muhamed b. Abdullah b. Muhammed el-Kürdî'nin künyesinden hareketle babasının adının Abdullah, dedesinin de Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphane kaydında onun 1084/1673 yılında vefat ettiği notu bulunmaktadır. Ancak Şükrü Maden, onun vefatını 1654 olarak verir (2011: 251). *Kitabü's-Sakk* adlı eserinde ise bu iki bilgiden farklı olarak eserin müellif dest-i hattı olduğu ve eserin de 831/1427'de istinsah edildiği kaydı yer almaktadır. Benzer bir durum *Tefsîrû'l-Hanefî* adlı eserin Adana İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshada da söz konusudur. Bu nüsha, 949/1541 yılında istinsah edildiği göz önünde bulundurulduğunda müellifin bu tarihten önce yaşadığı kesindir. Eldeki bu bilgiler doğrultusunda müellifin 15. yüzyılın ikinci yarısıyla 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir. Haşiyesini Arapça olarak kaleme almış olması hasebiyle onun iyi bir öğrenim görmüş olduğu ve Arapçaya da hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bilinen altı eseri vardır.

3.2.1. Hâşiye alâ Şerhi Âdâbi'l-Bahs

Şerhi Adabi'l-Bahs adlı esere yazılmış mantığa dair Arapça bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2436/8'de kayıtlıdır. Bu nüsha, 1084/1672 yılında istinsah edilmiştir; ancak müstensihisi bilinmemektedir. Bu haşiye, eserin 120b-161b varakları arasındadır. Arma filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 190x125 mm olup yazı alanı 160x70 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Miklebli, şemseli ve zencirekli cilttir. Çaharkuşe bordo meşin, ebru kaplı mukavva mahfaza içindedir.

3.2.2. Haşiye ala Şerhi'l-Hidaye

Şerhi'l-Hidaye adlı esere yazılmış Arapça bir haşiyedir. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 2054'te kayıtlıdır. Eserin müstensihisi İbrâhîm b. Mahmûd b. Hasan olup istinsah tarihi bilinmemektedir. Eserin tamamı 117 varak olup haşiyenin hangi varaklar arasında olduğu belirtilmemiştir. Talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı 230x177 mm, yazı alanı ise 192x136mm'dir. Her sayfada 24 satır bulunmaktadır. Söz başları, keşideler kırmızı, çaharkuşe siyah meşin, şemseli, zencirekli, mukavva cilt içindedir.

3.2.3. Hâşiye alâ Hâşiyeti Sa'dî Çelebi alâ Tefsîri'l-Beyzâvî

Şeyhülislam Sa'dî Çelebi'nin bu hâşiyesi olan Envârü't-tenzîl'e yazılan Arapça bir haşiyedir. Sa'dî Çelebi'nin kaleme aldığı bu haşiye, çok beğenildiğinden birçok müellif tarafından kendisine haşiye kaleme alınmıştır (Maden, 2011: 251). Muhammed b. Abdullah'ın bu haşiyesi, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 317'de dir. Müellifin haşiyesi, 1a-258b varakları arasında bulunmaktadır (Büyük, 2020: 1044).

3.2.4. Kitâbü's-Sakk

Arapça kaleme alınmış bir eser olup bilinen tek nüshası Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi numara 06 Hk 771'de kayıtlıdır. Müellifin dest-i hattı olup istinsah tarihi yanlış verilmemişse 831/1427'de yazılmıştır. 205 varaktan müteşekkil olan eser, abadi kâğıda celi sülüs hatla yazılmıştır. Her sayfasında 17 satırın olduğu eserin ebadı, 170x130 mm, yazı alanı ise 131x90 mm'dir. Miklebli gri rengi mukavva çaharkuşe meşin cilt içerisinde. Söz başları kırmızıdır. Eser ve yazar adı zahrından başı eksiktir. Ahmed Hayati vakıf mührü bulunmaktadır.

3.2.5. Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ'r-Risâleti'l-Hanefiye

Adudeddîn el-İcî'nin *Adabu'l-adudiye* adlı eserinin Muhammed et-Tebrizi el-Hanefî tarafından yapılan şerhinin Erdebili'nin haşiyesine Arapça bir haşiyedir. Haşiyenin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri, 1096/1684 istinsah edilmiş olup Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4722'de bulunmaktadır. Eserin tamamı 68 varak olup filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 202x127 mm olup yazı alanı ise 145x70 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Çaharkuşe kahverengi meşin, üzeri sarı kâğıt kaplı, miklebli mukavva ciltlidir.

Diğer nüsha ise Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2018/4'te kayıtlıdır. Eserin müstensihisi ve

İstinsah tarihi bilinmemektedir. Bu haşiye, 76b-125b varakları arasındadır. Suyolu filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Haşiyenin sayfa ebadı, 210x145 mm ve yazı alanı, 155x75 mm'dir. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı miklebli, mukavva cilt, söz başları ve keşideler kırmızıdır.

3.2.6. Tefsîrü'l-Hanefî

Kur'ân'ın tefsiri olup Arapça yazılmıştır. Eserin bilinen 22 nüshası vardır. Bazıları şunlardır; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 154'te bulunmaktadır. Bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî bilinmemektedir. Eser, 305 varak olup üç ay filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 208x146 mm olup yazı alanı, 160-95 mm'dir ve satır sayısı 17'dir. Sırtı siyah meşin, üzeri desenli kâğıt kaplı, mukavva cilt içindedir. Eser, Amme cüzünün tefsiri olup Arapça olarak kaleme alınmıştır.

İkinci nüshası Hızır b. Ahmed tarafından 949/1541 yılında istinsah edilmiş. Bu nüsha, Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 01 Hk 627 numaradadır. Eser, 116 varak olup çapa filigranlı kâğıda nesih kırması hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 208x155 mm olup yazı alanı işe 165x110 mm'dir ve satır sayısı 19'dur. Deffeleri kopuk, kurt yenikli bir cildi vardır. Ayetler kırmızı ve keşidelidir. Sözleriyle tamamlanmaktadır. Nas suresine kadar olup Bekir Efendi-zâde Mehmed'in vakıf kaydı vardır.

Üçüncü nüsha, Milli Kütüphane Çankırı İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 18 Hk 517'de bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi ile müstensihî bilinmemektedir. Fatiha tefsirinden sonra Burûc suresinden başlar, Nâs suresinin sonunda biter.

Dördüncü nüsha, Hanefî Hüseyin b. Mehmed Zûlfikarî tarafından 1144/1730 yılında istinsah edilmiştir. Milli Kütüphane Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 26 Hk 272'de bulunmaktadır. Eser, 124 varaktan oluşmaktadır. Burûc suresinden başlayıp Nâs suresinin sonunda bitmektedir.

3.3. Ebu Züra Veliyyüddin Ahmed b. Abdürrahim b. El-Hüseyn El-Kürdi El-Mihrânî

Hayatı hakkında pek bir bilgi yoktur. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla asıl adı Ebu Züra Veliyyüddin Ahmed olup el-İrâkî nisbesiyle de tanınmaktadır. Bundan da anlaşıldığına göre Irak Kürtlerinden olup Mihrân bölgesinden ya da orada meskûn olan Mihrân aşiretindedir. Babasının adı, Abdürrahim; dedesinin ise el-Hüseyn'dir. Kütüphane kaydında onun 826/1423 yılında vefat ettiği kaydı bulunmaktadır. Bilinen tek eseri, "*el-Gaysü'l-hami' fi Şerhi Cem'i'l-cevami'*"dir.

3.3.1. el-Gaysü'l-hami' fi Şerhi Cem'i'l-cevami'

Arapça kaleme alınmış, fıkıh ilmine dair bir şerhtir. Eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY00547 demirbaş kaydıyla NEKAY00547'de bulunmaktadır. Eserin müstensihî bilinmemektedir. 146 varaktan müteşekkil olup siyah bir bez cilt içindedir. Müstensih, esere 9 Rebiulevvel 1301/8 Ocak 1881'de başlayıp 8 Cemaziyelahir 1301/5 Nisan 1881'de bitirdiğini ifade etmektedir. Eserin sonunda Ali Rıza isminde birine ait olan bir fevaid ve mühür bulunmaktadır.

3.4. Muhyiddin Muhammed b. Musa et-Talişî el-Kürdî

Muhyiddin Muhammed'in hayatı hakkında bilgi yoktur. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla babası Musa et-Talişî'dir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi kaydında 888/1483'te öldüğü bilgisi yer alırken Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi kaydında bu tarih, 854/1450'dir. Bilinen üç eseri vardır.

3.4.1. Haşiyetü't-Talişî ala Şerhi Hüsam el-Kâtî li-İsagocî

Hüsâmüddîn el-Kâtî tarafından yazılan İsagocî şerhine yazılmış Arapça bir haşiyedir. Bu haşiyenin yurtiçi kütüphanelerde 50'ye yakın nüshası bulunmaktadır. Bu da haşiyenin oldukça beğenildiğini göstermektedir. Bu haşiyelerden iki tanesi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY01682/02 ve NEKAY01509/02'de kayıtlıdır. NEKAY01509/02 nüsha,1068/1657 yılında istinsah edilip müstensihi bilinmemektedir. Eserin 20b-68b varakları arasındadır. Ebruli kâğıda yazılmış eserde sık olmasa da notlar yer almaktadır.

Eserin diğer nüshaları ise üç tanesi Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 9729/4, 06 Mil Yz A 9689/3, 06 Mil Yz A 9526/3 numarada kayıtlıyken yirmi iki nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 6068/1, 42 Kon 5731/2, 42 Kon 5347/1, 42 Kon 4998/2, 42 Kon 4707/5, 42 Kon 4796/4, 42 Kon 4586/5, 42 Kon 4466/4, 42 Kon 4461/2, 42 Kon 3621/4, 42 Kon 3410/8, 42 Kon 3330/1, 42 Kon 3249/2, 42 Kon 3022/3, 42 Kon 2808/1, 42 Kon 2673/3, 42 Kon 2236/4, 42 Kon 2076/3, 42 Kon 5130, 42 Kon 5244, 42 Kon 3680 numarada; iki nüshası Hâşiye 'alâ Şerhü Hüsâmüddin el-Kâtî adıyla İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Arabi 1601/1 ve 34 Ae Arabi 1603/2'de; üç nüsha Hâşiye 'alâ Şerhi Hüsam Kâtî 'alâ İsâgocî adıyla İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 1867/3, 34 Fe 1866 ve 34 Fe 1198 numarada; sekiz nüsha Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon 45 Ak Ze 5907/1, 45 Ak Ze 5968/1, 45 Ak Ze 5966, 45 Ak Ze 718/3, 45 Ak Ze 708, 45 Ak Ze 725/1, 45 Ak Ze 712/1 ve 45 Ak Ze 618 numarada; üç nüshası Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 Nk 4482/2, 34 Nk 2730/3 ve 34 Nk 2737/3 numarada; iki nüshası Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 316/2 ve 34 Ma 296/1'de; iki nüsha Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 34 Atf Ek 1205 ve 34 Atf 2418/7 numarada; iki nüshası ise Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 1065/03 ve 10 Hk 870/03 numaradadır.

3.4.2. Haşiyetü Hikmetü'l-Ayn

Doğu felsefesine dair yazılmış Arapça bir haşiye olup iki nüshası vardır. Bunlardan biri, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 5689/11'de yer almaktadır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Suyolu filigramlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. 118b -131a varakları arasında olup satır sayısı 17'dir. Eserin sayfa ebadı, 212X160 mm olup yazı alanı 145X100 mm'dir. Söz başları ve keşideler kırmızıdır. Mavi bez kaplı, kahverengi meşin cilt içindedir. Diğer nüsha ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler NEKAY01035'te kayıtlıdır. Eser, 187 varak olup ebruli kâğıda yazılmıştır. Başında Katibî'nin *Hikmetü'l-ayn* kitabı üzerine Mübarekşah'ın şerhi olduğu gibi Muhammed b. Musa et-Talişî'nin de bir şerhi olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca kitabın şarihi Muhammed b. Musa et-Talişî'nin bu ese-

ri, Sultan Ebü'l-Muzaffer Yakub Bahadır Han'ın döneminde; yani takriben 888 senesinde yazdığı notu düşülmüştür. Bir de 1224 senesine ait Kostantiniyye'de satın alındığı ifade edilen Nimetullah b. Ömer'e ait temellük kaydı vardır. Zahriye'de Şerif Paşazade Seyyid Mehmed Esad Efendi'ye ait bir temellük kaydı daha vardır. 143. varaktan itibaren hat değişmektedir. Ayrıca nüsha son taraftan eksiktir. Metnin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında az sayıda tashihat vardır.

3.4.3. Haşiyetü ala İsağuci li'l-ebheri ala şerhi Kutbeddîn

Kutbeddîn'in şerhine yazılmış Arapça bir haşiyedi. Tek nüshası, İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Fa 907/1'de kayıtlıdır. Eserin 1-38 varakları arasında yer almaktadır.

3.4.4. er-Risaletü'l-Unsuriyye

Felsefeye dair Arapça yazılmış bir risaledir. İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 270/1'de bulunmaktadır. 902/ yılında istinsah edilmiş olup müstensihisi bilinmemektedir. 2-15 varakları arasında yer almaktadır.

4. 16. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

Otlukbeli Savaşı ile Anadolu'daki yayılım düşüncesine bir darbe alan Akkoyunlular, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra ciddi bir güç kaybı yaşamıştır. Sonraki hükümdarların da başarılı bir siyaset güdememeleri, Sefavilerin İran'da güç kazanıp batıya yayılma çabaları, Akkoyunluların sonunu getirmiş ve onların sahip olduğu tüm topraklar, Sefavilerin hâkimiyetine geçmiştir. Ayrıca artan Şiilik propagandası, Anadolu'daki sosyal dokuyu bozmuş ve birçok yerde isyanların çıkmasına neden olmuştur. Şah İsmail, Sünni olan Kürtleri kendi emelleri önünde bir engel olarak görmüş, onlara karşı büyük bir kin ve nefret beslemiş, onların sahip olduğu tüm toprakları işgal ederek onlara büyük acılar yaşattırmıştır. Bu amaçla da Kürtlerin geleneksel emirliklerine son verme yoluna gitmiştir. Doğuda artan Sevaî tehlikesi ve onların Kürdiştan'a yayılmaları, Kürtlerin Osmanlıyla yakınlaşmasının sebebinin oluştursa da asıl sebep, 12 Kürt beyinin Şah İsmail'e biat etmek için Tebriz'e gittiğinde hapsedilmesidir. Şah İsmail'in onların yerine valilerin atanması, Kürtler arasında ciddi rahatsızlığa neden olmuştur. Bu rahatsızlığın bir sonucu olarak da İdris-i Bidlisî öncülüğünde Osmanlı ile bir ittifak yapılmıştır. Bu ittifakın sonucunda Çaldıran Zaferi elde edilmiş; Kürt ve Türk orduları, bu zaferle Kürdiştan'daki Sefavi tehlikesini bertaraf etmiş ve tutuklu olan Kürt beyleri, beyliklerinin başına geçerek geleneksel yönetim anlayışlarını sürdürmüştür. Yavuz Sultan Selim ile imzalanan 1515 Amasya Antlaşması ile Kürtler, federal zeminde Osmanlı'nın bir parçası haline gelmiştir. Anlaşma her ne kadar siyasi olsa da sonuçları, her açıdan Kürtler üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürtler, batıya doğru yayılmaya başlamış, İstanbul'a çok sayıda âlim ve sanatkâr götürüldüğü gibi sonraki dönemlerde Kürt uleması, İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Konya, Balkanların birçok şehrine gitmiş ve böylece Kürt ulemasının etkisi çok geniş bir alana yayılmıştır. Kânûnî ile başlayan Amasya Anlaşması'na aykırı davranışlar ve Kürt beylerinin gücünü kırma hareketleri de Kürt ulemasının bu yayılımının önüne geçememiştir.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi beylerin sarayları, şairlerin korunup kollandığı mekânlar olsa da şairlerin asıl yetiştiği yer medreselerdir. Ancak Osmanlının bir imparatorluk olması, patronaj ilişkisinde bir değişiklik yaratmış, Kürt uleması ve aydınları için İstanbul, bir cazibe merkezi olmuştur. Sadece bu yüzyılda yetişmiş iki şeyhülislamın ve çok sayıda vezirin Kürt olması bunun açık bir göstergesidir. *Ahmet el-Kürdî, Bedri Çelebi, Kürd-i Cebartil, Şeyh Süleyman Amedî, İlahî, İdris-i Bidlisî, Şükri-yi Bidlisî, Mevlânâ Ebul Fazl Mehmed Efendi, Cemil-i Kürdî, Şeyhülislam Ebu Suud Efendi, Şeyhülislam Hoca Sadeddîn Efendi* bu dönemde yetişmiş ulemeden birkaçıdır. Türkiye kütüphanelerinde bu yüzyılda yaşamış iki müellifin eserleri bulunmaktadır.

4.1. Molla İlyas b. Abbas el-Kürdî

Molla İlyas'ın hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Şerhü'l-Havrâ ve 'z-Zevrâ'nın istinsah tarihi 1615 olmasından hareketle onun bu tarihten önce doğduğu anlaşılmaktadır. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı Abbas olup medrese hocalığı yapmıştır. Yine künyesindeki Kürdî ibaresinden onun Kürt olduğu açık bir şekilde anlaşılabilir da bazı kütüphanelerde bu künye "İranî" şeklinde değiştirilmiş ya da verilmiştir. Eğer bu künye doğru şekilde verilmişse İran Kürtlerindedir. Yine künyesinden babasının adının Abbas ve kendisinin de ulemeden olduğu anlaşılır. Kütüphanelerde onun üç eserinin kaydına rastlanmaktadır.

4.1.1. Hâşiye 'alâ Şerhi Risâleti'l-Vaz'îye

İyçî'nin *Risâleti'l-Vaz'îye* adlı eserinin şerhine yazılan belagat ilmi ile ilgili Arapça bir haşiye-dir. Eserin bilinen üç nüshası vardır. İlki Milli Kütüphane'de bulunan nüshadır. Bu nüsha, Mehmed b. Abdülatif tarafından 1132 /1719'da istinsah edilmiştir. Nasih hatla ve Arap harfleri ile yazılan eser, 30 varaktan müteşekkildir. Sayfa 210x157 mm olup yazı alanı 160x92 mm'dir. Suyolu filigranlı kâğıda yazılmış ve her sayfada 29 satır bulunmaktadır. Eserin cildi yoktur. Sözbaşları kırmızı, yaprakları rutubet lekeli-dir. Eser, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1677'de kayıtlıdır.

İkinci nüsha, Erzurum İl Halk Kütüphanesi numara 25 Hk 14583/8'de bulunmaktadır. Bu nüshanın müstensihi Mehmed b. Hasan b. İbrâhîm b. Mehmed Ofî olup 1185/1770'te istinsah edilmiştir. Bu nüshanın kütüphane kaydında müellifin künyesi olan "Kürdî" yerine "İranî" ibaresi yazılmıştır. Nüsha, bir eserin 124b-138b varakları arasında yer almaktadır. Eserin sayfa ebadı 200x145 mm olup yazı alanı 140x65 mm'dir. Taç arma filigranlı kâğıda nesih kırması hat ile yazılmış olup her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah bez, çaharkuşe kahverengi meşin, üzeri krem kâğıt kaplı mukavva cilt içinde bulunmaktadır. Mıklebi ciltten düşük, söz başları kırmızıdır.

Üçüncü nüsha ise Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2434/5'te kayıtlıdır. Müstensih ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bu nüshada da müellifin "Kürdî" künyesi "İranî" olarak kaydedilmiştir. Bir eserin 47b-52b varakları arasında yer alan eser, daire filigranlı kâğıt Arap harfleri ile talik hat kullanılarak yazılmıştır. Sayfa ebadı, 195x140 mm olup yazı alanı 145x70 mm'dir. Kahverengi meşin ciltli, söz başları kırmızıdır. Kütüphane kaydında "İyçî'nin *Risâleti'l-vaz'îye* adlı eserinin şerhine yapılan haşiyedir." Açıklaması yer almaktadır.

4.1.2. Şerhü'l-Havrâ ve'z-Zevrâ

Celâleddîn ed-Devvanî'nin *Risaletü 'z-zevrâ*'sının Arapça şerhidir. Felsefeye dair olan bu şerh, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 28 Hk 3585/5'te kayıtlıdır. 1025/1615 yılında istinsah edilen eserin müstensihi bilinmemektedir. Bir eserin 33b-129b varakları arasında yer alan bu şerh, suyolu filigranlı krem kâğıda talik hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı 250x135 mm olup yazı alanı 132x56 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Kenarları meşin, ebru kâğıt kaplı, bir kapağı düşmüş bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

4.1.3. Hâşiyetü'l-Hâşiyе alâ'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'îye

Hâşiyе alâ'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'îye adlı haşiyeye yazılmış Arapça haşiyedir. Arapça gramere dair olan bu haşiyе, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, numara 19 Hk 2677'de kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. 80 varaktan oluşan eser, abadî kâğıda talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 220x160 mm olup yazı alanı 160x120 mm'dir ve her sayfada 20 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin olup üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içinde bulunmaktadır.

4.2. Süleyman b. İbrâhîm el-Kürdî

Hayatı hakkında hernangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eğer eserde geçen müellif ismi yanlış verilmişse İbrâhîm b. Süleyman b. İbrâhîm el-Kürdî'nin babasıdır. Onun 1660 yılından sonra vefat ettiği göz önünde bulundurulduğundan Süleyman b. İbrâhîm'in 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını söylenebilir. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı İbrâhîm'dir. Bilinen tek eseri "*Haşiyе ala Şerhi'l-Kafiyye*" adlı eseridir.

4.2.1. Haşiyе ala Şerhi'l-Kafiyye

Arapça gramere dair yazılmış bir haşiyedir. Dili Arapçadır. Eserin bilinen bir nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümünde NEKAY01526/02'de kayıtlıdır. 1105/1693 yılında Muhammed el-Ferik tarafından istinsah edilen eserin nerede istinsah edildiği bilinmemektedir. Şerhi'l-Kafiyye adlı eserin 99a-114b varakları arasındadır. Metin öncesinde eser ve müellif ismi kaydedilmiştir. Unvan sayfasında müellif adı vardır. Kırmızı yazılmış "kavlulu" ifadesiyle başlayan metinlerin üzeri kırmızı çizilerek şerhten ayrılmıştır. Kenarlarda notlar vardır. Vişneçürüğü meşin kafesi yaldızlı bir cilt içindedir.

5. 17. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

Çaldıran Savaşı ile akamete uğrayan Sefaviler, bölge üzerindeki emellerinden bir müddet vazgeçmişlerse de bu yüzyılda kaybettikleri toprakları geri almak için sürekli akınlarda bulunmuşlardır. Osmanlı ile giriştikleri alan üstünlüğü mücadelesi, Kürdiştan'ın savaşı alanına dönmesine neden olmuş ve bunun sonucunda da Kürtlerin çok ciddi ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Bu yetmezmiş gibi Osmanlı'nın Kürt beylerini tasfiye ve zayıflatma çabaları, beyleri ve aşiretleri birbirine kırdırma politikaları, beylerbeylerinin keyfi ve haksız tutumları, bölge için ciddi bir yıkımın başlangıcı olmuştur. Birçok Kürt beyi, keyfi vergi alımlarından dolayı tefecilerin eline düşmüşken birçoğu da beylikten azledilmiş ya da keyfi bir şekilde idam edilmiştir. Aziz

Efendi'nin IV. Murad'a sunmak için hazırladığı ve Kürt beylerinin yaşadığı sorunları konu alan risalesi, bu keyfilikleri ve bunun sonucunda yaşanan sıkıntıları çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır (bkz. Bilgin, 2019). Bunun bir diğer göstergesi ise Kürt beyliklerine verilen isimlerdir. Nitekim 1527 tarihli vesikalarda Kürt beyliklerinden "eyalet" şeklinde bahsedilirken bu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı kaynaklarında "eyalet" kavramı yerine "Ekrad sancağı" ve "hükümet sancakları" tabirleri kullanılmıştır. Bu tabir, içerdiği anlam özelliğinden dolayı Kürt beylerinin geniş özerk yetkilerinin aşındırıldığını göstermektedir (Ülke, 2014: 12). Ancak bu yüzyılda imzalanılan *Kasr-ı Şirin Anlaşması*'nin doğuracağı sonuçlar, diğer sonuçlara göre uzun vadede çok daha ağır olacaktır. Osmanlı ve Sefavilerin sınır anlaşmazlıkları üzerine başlayan çatışmalar, bu anlaşma ile nihayete ermemiş olsa da Kürdiştan'ın iki devlet arasında günümüze dek resmi olarak bölünmesini doğurmuştur.

Yukarıda verilen bütün olumsuzluklara rağmen Kürt ulemasının sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Gerek Kürdiştan'da gerek İstanbul başta olmak üzere birçok merkezde birçok Kürt âlim yetişmiş ve çok yüksek mevkilere kadar çıkmışlardır. *Abdullah Bedehşanî, Şeref Han, Şeyhülislâm Hoca Saadeddîn Efendizâde Mehmed Es'ad Efendi, Muhammed bin Abdürresul El-Berzencî, Vâni Mehmed Efend, Urfalı Nabî, Nef'î, Şair Âhû* bu dönemde yaşamış ve eserlerini Kürtçe dışındaki dillerde yazmış kimselerken *Ehmedê Xanî, Feqîyê Teyran, İsmail Beyazidî, Mir Yakûb Zirkî, Şex Şemseddîn Qutbê Exlatî, Remezanê Cizîrî, Axaokê Bêdarî, Xalid Axayê Zêbarî, Mela Remezanê Ebbasî, Elîyê Teremaxî* gibi isimler ise eserlerini kendi dilleriyle/Kürtçeyle kaleme almıştır. Türkiye kütüphanelerinde Kürdî künyeli olup bu dönemde yaşamış on beş müellifin eseri yer almaktadır.

5.1. İbrâhîm b. Süleyman b. İbrâhîm el-Kürdî

Yazma eserler kütüphanesinde eserleri bulunan Kürt müelliflerden biri de İbrâhîm el-Kürdî'dir. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan İbrâhîm el Kürdî'nin babasının isminin Süleyman ve onun da babasının isminin İbrâhîm olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphane kaydında yer alan bilgilere göre 1071/1660 yılından sonra öldüğü tahmin edilmektedir. Yine bazı kayıtlarda Kürdî künyesi yerine el-Hâlebî künyesi yazılmıştır. Bu da onun Halepli bir Kürt olduğunu ve müellifin 17. yüzyılda yaşadığını göstermektedir. Müellifin yurtiçi yazma eserler kütüphanesinde üç eserine rastlanılmaktadır.

5.1.1. Şerhü'l-Haşiye ala Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser

İbn Hacer el-Askalânî Şihâbüddîn Ahmed b. Alî'nin *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser* adlı eserine yazılmış olan Arapça bir haşiyedir. Hadis ilmine dair olan bu eserin yurtiçi kütüphanelerde tespit edilebilen çok sayıda nüshası olsa da sadece Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1039/1'de bulunan nüshanın kenarında İbrâhîm el-Kürdî'nin şerhi yer almaktadır. Bir eserin 1b-41b varakları arasında olup üzüm salkımı birleşik harf filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 212x150 mm olup yazı alanı 130x63 mm'dir ve eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Sırtı bez hardal rengi kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. Sayfa kenarlarında Kemaleddîn ve Şeyh Kasım'ın da şerhlerinden parçalar vardır. Sonunda 1146/1733 Zilhicce'de gün tutulması kaydı bulunmaktadır.

5.1.2. Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin hadis usulüne dair yazdığı *Mukaddime* adlı kitabına İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker* adıyla yazdığı muhtasara (Kandemir, 2020: 31/121) İbrâhîm el-Kürdî'nin yazdığı haşiyedir. Arapça olarak yazılan bu haşiyenin yurtiçi kütüphanelerde 8 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların tümün vermek yerine birkaçını tanıtmakla yetineceğiz.

Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi 01 Hk 125/3'te kayıtlıdır. Salkım taç filigranlı kâğıda yazılmış olup her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Sayfa ebadı, 205x140 mm olup 146x65 mm'dir. Kahverengi meşin, zencirekli bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Haraççioğlu Koleksiyonu'nda bulunan nüsha, 16 Ha 348-1'de kayıtlıdır. 1086/1674 yılında istinsah edilen nüshanın müstensihi bilinmemektedir. Bu haşiye, eserin 1b-23b+1 varakları arasında yer almaktadır. İnce aharlı filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Kâğıt ebadı, 147x74 mm olup yazı alanı, 206x144 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Söz başı kırmızı ile şemseli, zencirekli, cetveli, koyu kahverengi meşin cilt içinde olup sırt kısmı yırtıktır. Eserin sonundaki artı bir yaprak boştur. 1a varağında yazanın teşerrüf kaydı ile altında mührü bulunmaktadır.

Bir diğer nüsha ise Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Gaziantep İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu numara 27 Hk 150/2'de bulunmaktadır. Bu nüsha, Mehmed b. Ali Ayıntabî tarafından 1092/1680 yılında istinsah edilmiştir. Bir eserin 24b-41a varakları arasında olup avize filigranlı krem renkte kâğıda talik hatıyla Arapça olarak yazılmıştır. Sayfa ebadı, 210x155 mm olup 160x90 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Çaharkuşe yıpranmış kahverengi meşin, üstü aşınmış ebru kâğıt kaplı miklebli mukavva bir cilt içinde olup eserin keşideler kırmızıdır.

5.1.3. Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl

Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzil* adlı meşhur tefsirinin Nisâ sûresinin sonuna kadarki kısmının haşiyesidir. Arapça olarak kaleme alınan bu eserin istinsah tarihi 1249 /1833'tür. Haşiyenin bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyon'unda 55 Hk 771'de bulunmaktadır. Eserin varak sayısı, I+434+II olup satır sayısı 21'dir. Sayfa ebadı, 210x155 mm olup birleşik harf filigranlı kâğıda nesih hat ile yazılmıştır.

5.2. Abdullah b. Haydar el-Kürdî el-Hüseyin el-Abadî el-Harî

Müellifin adı Abdullah olup babasının adı Haydar el-Kürdî el-Hüseyin el-Abadî'dir. Künyesinden onun Hakkârî'nin sınırları içinde olan Harîr'den olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, Haydarîzâdeler nispetiyle bilinen bir ulemâ ailesinden gelmektedir. Haydarîler, Osmanlı döneminde Bağdat ve Erbil'de etkinlik göstermiş, yaklaşık dört yüz yıl boyunca, diğer bir deyişle 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Kurdukları medreselerle çok sayıda öğrencinin yetişmesini sağlamış ulema bir Kürt aildir. Ayrıca Haydarîler, Şafî ve Hanefî müftülüğü gibi önemli görevler üstlenmiş âlimler yetiştirdikleri gibi naklî ve aklî ilimler alanında eserler de ka-

leme almışlardır (Hüseyini, 2018: 135-138). Müellif hakkında elde açıklayıcı bilgiler bulunmasa da kütüphane kaydında onun 1036/1626 yılında doğduğu ve 1129/1716 yılında öldüğüne dair not bulunmaktadır. Nitekim Zeynelabidin Hüseyini, onun ölüm tarihini 1129/1716 olarak verir (2018: 138). Bu da onun 17. yüzyılın ilk yarısı ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığını ortaya koymaktadır. Yazdığı eserden de anlaşıldığı üzere iyi bir eğitim almış, Arapçaya hâkim biridir. Bu bilgi dışında müellif hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kütüphanelerde on iki haşiye ve şerhi bulunmaktadır.

5.2.1. Haşiye Ala Şerhi Adabi'l-Bahs

Şerhi Adabi'l-Bahs adlı esere yazılmış Arapça bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 5906/3'te kayıtlıdır. Kitap ve müellif adı, mukaddimeden alınmıştır. Mardin İl Halk Kütüphanesinden nakiledilmiş olan eserin istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Bu haşiye eserin 62b-75b varakları arasındadır. Talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı 222x165 mm, yazı alanı ise 160x118 mm'dir. Her sayfada da 22 satır bulunmaktadır. Sözbaşları kırmızı olup sırtı kahverengi meşin, mukavva cilt içindedir.

5.2.2. Haşiyetü ala şerhi'l-Celâl ale'l-akâ'idi'l-Adûdiyye

Kelam ilmüne dar olup "şerhi'l-Celâl ale'l-akâ'idi'l-Adûdiyye"ye yazılmış bir haşiyedir. Bu haşiyenin bilinen üç nüshası olup ikisi, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonundadır. Bunların ilki 34 Nk 2174/2'de kayıtlı olup bir eserin 47b-133b varakları arasındadır. Diğer ise 34 Nk 2126/1 numarada kayıtlı olup bir eserin 1b-50b varakları arasındadır. Üçüncü nüsha ise Konya Karatay Yusufaga Kütüphanesi 42 Yu 78 numarada bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Talik hatla yazılmış olan eser, 107 varaktır. Sayfa ebadı, 190x30 mm; yazı alanı, 135x60 mm olup satır sayısı, 23'tür. Tam meşin kaplı, miklepli, şirazeli cilt içindedir.

5.2.3. Hâşiye alâ Fevâ'idi'l-Fenârîye

Mantığa dair olup "Fevâ'idi'l-Fenârîye"ye Arapça yazılmış bir haşiyedir. Fenari'nin İsağocî üzerine yaptığı şerhe Kul Ahmed b. Muhammed b. Hızır'ın yaptığı haşiyeye haşiyedir. Kul Ahmed'in yaptığı haşiye ile eserdeki asıl metin takip edilip karşılaştırılabilir. Bu haşiyenin bilinen bir nüshası vardır. Bu da Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 06 Hk 4458/1'de kayıtlıdır. Bir eserin 1b-7b varakları arasında olup her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Arslanlı arma kartal isim filigranlı kâğıda neşalik hatla yazılmış olan haşiyenin bulunduğu eserin sayfa ebadı, 233x177 mm olup yazı alanı, 160x90 mm'dir. Sırtı bez, karton ciltli olup çok yıpranmıştır. Şirazesi bozuk, yaprakları lekeli, sol üst köşesi fare yenikli, yaprakları ıslanmış yer yer çamurlanmıştır. Eserin dibacesi sonradan yapılmış olup eserin kimliği dibaceden tespit edilmiştir.

5.2.4. Haşiyetü Haşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme

Şerhü Hidâyeti'l-Hikme, Kâdî Mîr Hüseyin b. Muînüddîn el-Meybûdî'nin (ö. 910/1504-

5) eseri olup bu esere Muslihuddîn el-Lârî (ö. 977/1570) tarafından bir şerh yazılmıştır. Lârî'nin kaleme aldığı bu haşiye, *Haşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme* adı ile tanınır ve Osmanlı ilim dünyasında oldukça iyi bilinen bir haşiyedir. Abdullah b. Haydar ise bu haşiyeye bir haşiye kaleme almıştır. Onun kaleme aldığı bu haşiyenin istinsah tarihi 1195/1780 olup bilinen bir nüshası, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4110 numarada kayıtlıdır. 143 varaklı bir eserin içinde olup haç arma filigranlı kâğıda yazılmıştır. Her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Çeharkuşa kahverengi meşin üzeri ebru kâğıt kaplı miklebli mukavva cilt olup söz başları kırmızıdır. Eserin üzerinde 1296 tarihli Çorum müftüsü Ahmed Feyzi'ye ait vakıf mührü vardır.

5.2.5. Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ'r-Risâleti'l-Hanefiye

Mantiğa dair Arapça bir risaledir. Ömer b. Muhammed tarafından 1155/1741'de istinsah edilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 63 Hk 126/2'de bulunmaktadır. IVb-36-67b varakları arasında yer alan haşiye, birleşik harf filigranlı kâğıda talik kırmısı hat ile yazılmıştır. Sayfa ebadı 205x160 mm olup yazı alanı, 160x95 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, miklebli kâğıt kaplı bir cilt içinde olup söz başları kırmızıdır.

5.2.6. Ta'lîka alâ'l-Havâsi'l-Fenârîye

Mantiğa dair Arapça bir eserdir. Abdulfettah b. Mahmûd tarafından 1108 /1695 yılında istinsah edilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 44 Dar 206/4'te bulunmaktadır. Bir eserin 57b-124b varakları arasında olup her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Üç ay filigranlı kâğıda nesih hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 155x105 mm olup yazı alanı, 100x60 mm'dir. Cildi, arapkari salbek şemseli köşebend ve zencirekli kahverengi olup söz başları kırmızıdır.

5.2.7. Ta'lîka alâ Hâşiyeti'l-Fevâ'idi'l-Fenârîye

Feva'id el-Fenârîye'ye Kul Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın yazdığı haşiyeye talikadır. Bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1002/1'de bulunmaktadır. Ömer b. Yusuf tarafından 1147/1733 yılında istinsah edilmiştir. Bir eserin 1b-28b varakları arasında olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Krem rengi üzüm salkımı filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmış olup eserin sayfa ebadı, 212x185 mm ve yazı alanı ise 172x105 mm'dir. Çaharkuşe kahverengi yıpranmış meşin üstü aşınmış ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Sahife kenarlarında açıklamalar, Seyyid Şerif'in *Kadı Şerhine Haşiye*'sinden bir nakil vardır.

Bir diğer nüsha, Fethullah Efendi tarafından 1253/1836 yılında istinsah edilmiştir. Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 06 Hk 2580/2'de bulunmaktadır. Bir eserin 10b-66b varakları arasında olup eserin satır sayısı 15'tir. Rütubet lekeli üç ay filigranlı krem kâğıda bozuk nesih hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 210x160 mm olup yazı alanı, 160x110 mm'dir. Ciltsiz, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Bazı sahife kenarlarında Molla Mustafa'dan Çağmini'den ve başkalarından nakiller vardır. 66a ve b de *Mavakıf Şerhi*'nden ve *Kadı Tefsiri*'nden nakiller bulunmaktadır.

5.2.8. Hâşiye ale Şerhi'ş Şemsiye

Şerhi 'ş-Şemsiye adlı esere yazılmış Arapça bir haşiyedir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan eserin bilinen tek nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Mardin İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 47 Hk 82/3'te bulunmaktadır. Bir eserin 63b-76b varakları arasında olup eserin her sayfasında 22 satır bulunmaktadır. Taç yazma kâğıda talik kırması hatla yazılmış olup eserin ebadı, 220x160 mm ve yazı alanı, 160x120 mm'dir. Sırtı kahverengi deri, desenli kâğıt kaplı mukavva bez cildi vardır.

5.2.9. Hâşiye alâ Şerhi'r-Risâleti'l-Vaz'îye

Retoriğe dair Arapça bir haşiyedir. 1114/1703 yılında istinsah edilen eserin müstensihi bilinmemektedir. Bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyon 55 Vezirköprü 542/3'te bulunmaktadır. Haşiye, eserin 41b-95a varakları arasında bulunmaktadır. Eser, isim filigranlı kâğıda neşalik hatla yazılmıştır. Bulunduğu eserin sayfa ebadı, 208x145 mm ve yazı alanı, 155x80 mm olup satır sayısı ise 21'dir Miklebi düşmüş, sırtı yıpranmış, çaharkuşe kahverengi meşin, ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Sözbaşları ve keşideler kırmızı mürekkeplidir. Derkenar yer yer haşiyelidir. 39b-40b boştur.

5.2.10. Hâşiye alâ Şerhi İsbâti'l-Vâcib

Akaid ve kelama dair Arapça bir haşiyedir. Mahmûd b. Mustafa tarafından 1186 /1773 yılında istinsah edilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi 461/2'de bulunmaktadır. Haşiye, eserin 29b-126b varakları arasında yer almaktadır. Nesih hatla yazılmış eserin sayfa ebadı, 230x125 mm olup yazı alanı, 172x66 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır.

5.2.11. Şerh-i Kaside-i Benat Suad

Kab b. Züheyr'in Kaside-i Bürde'sine yazılmış Arapça bir şerhtir. Müstensihi belli olmayan bu şerh, 1148/1735 yılında istinsah edilmiştir. Bu eserin bilinen tek nüshası, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu 43 Ze 68 numarada bulunmaktadır. 34 varaktan müteşekkildir.

5.2.12. Şerhu Dürreti'l-fahire fi keşfi ulumi'l-ahire

Kelam ilmine dair Arapça kaleme alınmış bir şerhtir. Bilinen bir nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY02371'de kayıtlıdır. 1125/1713 yılında Yemen'de istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. 53 varak olan eser, çahrkuşe meşin bir cilt içindedir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Şerh edilen metnin üzeri kırmızı çizgiyle belirtilmiştir. Kenarlarında minhüvat, tashihat ve talikat bulunmaktadır. Eserin başında ve sonunda fevaid bulunmaktadır.

5.3. Mahmûd el-Kürdî el-Kâdirî

Hayatı hakkında bilgi olmayıp sadece kütüphane kaydında 1107/1695 yılında vefat ettiği notu bulunmaktadır. Ölüm tarihinden hareketle onun 17. yüzyılda yaşadığı ve künyesinde yer alan

el-Kâdirî ifadesiyle de onun Kâdirî tarikatına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bilinen tek eseri, "*Hüsnü'l-Hatime ve Ediletü'l-Hayrât*"tır.

5.3.1. Hüsnü'l-Hatime ve Ediletü'l-Hayrât²

Bilinen tek nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Malatya Darendede İlçe Halk Kütüphanesi 44 Dar 397'de kayıtlıdır. Evrad ve zikre dair olup Arapça kaleme alınmıştır. Üzüm salkımı taç filigranlı kâğıda harekeli nesih hatla yazılmıştır. 200 varak olup sayfa ebadı, 210x150 mm, yazı alanı ise 145x65 mm'dir. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Mikleb ve şemseli siyah rengi meşin cilt içindedir. Söz başları ve cetveller kırmızı olup sonda müellifin bir istiğfarı vardır.

5.4. Muhammed b. Ebu Bekr el-Kürdî

Muhammed el-Kürdî'nin hayatı hakkında elde ve kütüphane kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı Ebu Bekr'dir. Kütüphane kaydında ölüm tarihi 1066/1656 gösterilmektedir. Bu da müellifin 16. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Kütüphane kataloglarında kayıtlı üç eseri bulunmaktadır.

5.4.1. Haşiyе alâ Tuhfeti'l-Muhtâc

Tuhfeti'l-Muhtâc adlı esere yazılmış olan Arapça bir haşiyedir. Eserin bilinen tek nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 4143'te kayıtlıdır. Eserin tamamı 92 varaktan oluşmakta olup haşiyenin hangi varaklar arasında olduğu belirtilmemiştir. Nesih hatla yazılan eserin müstensihi ve istinsah kaydı bilinmemektedir. Sayfa ebadı 217x16 mm ve yazı alanı 170x100 mm olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Söz başları kırmızı, sağ kapak kahverengi tam meşin, sol kapak mukavva ciltlidir.

5.4.2. Hâşiyе alâ Şerhi Risâleti'l-İsti'âre

Retorik ilmine dair olup Arapça yazılmış bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi Râşid Efendi Eki 26183/2'de kayıtlıdır. Bu haşiyе, Mehmed b. Es'ad Karamânî tarafından İstanbul'da 1082/1671 yılında istinsah edilmiştir. Eserin 32b-89b varakları arasındadır. Nestalik hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 205x150 mm, yazı alanı ise 140x75 mm'dir ve her sayfada 23 satır bulunmaktadır.

5.4.3. Şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye

Bu eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunların ilki beş sayfalık küçük bir Arapça risale olup Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 8255'te kayıtlıdır. Birgili Mehmed Efendi'nin *Tarikat-ı Muhammediyye* şerhi olup mev'ize ve hutbelerle ilgilidir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

İkinci nüsha ise Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 11345'te kayıtlıdır. Elazığ İl Halk Kütüphanesi'nden tedarik edilen eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Eserin sayfa sayısı, III+345 olup şerhin hangi aralıkta olduğuna dair kayıt yoktur. Taç filigranlı

² Kütüphane kaydında eser ismi "*Hüsnü'l-Hatime ve Edellu'l-Hayrât*" şeklinde verilmiştir.

kâğıda talik hatla yazılmış olan eserin sayfa ebadı, 210x155 mm olup yazı alanı, 160x90 mm'dir. Her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Şemseli, zencirekli, miklepli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Sözbaşları ve keşideleri kırmızı mürekkeplidir. 1a da vakıf kaydı vardır. Eserin eski yer numarası ise 23 Hk 70'tir.

5.5. İbrâhîm b. Hasan b. Şihabüdin el-Kürdî el-Gürânî

Asıl adı İbrâhîm olup bazı kaynaklarda adı, Ebu'l-Vakt Burhaneddîn İbrâhîm olarak da yer almaktadır. Molla Gürânî'nin torunu, Hasan Gürânî'in oğludur. Molla Gürânî'nin doğduğu yer hakkında bilgi veren kaynaklar, onun Şehrîzor, İsferyin ve Diyarbakırlı olduğunu söylerler. Bikâî, Molla Gürânî'nin kendisinin Diyarbakır civarındaki Hilar adlı köyde doğduğunu söylediğini bildirir (Yaşaroğlu, 2020: 30/248). Bikâî'nin haklı olma payı yüksektir. Gürânî olarak anılan ve şu an Ürdün'de olan Kürtler de kendilerinin Lexerî köyünden geldiklerini belirtmektedir. Zira Gewran Diyarbakır'la Ergani arasındaki ovaya adını veren (Deşta Xana Gewran) bu köyün ismidir. Gewran kelimesi de Türkçeye "Güran" şeklinde geçmiş olması muhtemeldir. Bu bağlamda müellifin ailesinin Diyarbakırlı olduğu ve Fatih zamanında İstanbul'a yerleştiği ve yüksek makamlara gelmiş ilim ve irfan sahibi bir aile olduğu bilinir. Burhaneddîn İbrâhîm de dedesinin künyesi ile anılmıştır. Molla Gürânî'nin İstanbul'a yerleşmesi hasebiyle onun burada 1025/1616-17 doğduğu, iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Kütüphane kaydında onun 1101/1697 yılında İstanbul'da öldüğü aktarılmaktadır. Değişik alanlarda yazdığı yüzden fazla eseri vardır. Bu eserlerinden seçilmiş 20 risalesi ile *Resail fi Vahdeti'l-Vücut* adlı eseri ise İrşad Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Kütüphanelerde kendi adına kayıtlı on beş eser bulunmaktadır.

5.5.1. Tenbîhü'l-'Ukûl 'alâ Tenzîhi's-Sûfiyye min 'İtikâdi't-Tencîm ve'l-'Ayniyye ve'l-İtîhâd ve'l-Hulûl

Arapça olarak kaleme alınmış bir eser olup yıldız hareketlerinden mana çıkarma, vahdet-i vücud ve hululdan tenzih etme hususunda akılları uyarmaya dairdir. Yurtiçi kütüphanelerde iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu FE2154/4'te yer almaktadır. Bir eserin 65-76 varakları arasında olup 1093/1682 yılında yazılmıştır. Hafız Ahmed b. Fazlullah el-İstanbulî tarafından da 1098/1687 yılında Medinetü'l-Münevver'de istinsah edilmiştir. Talik hatla kaleme alınan eserin sayfa ebadı 150x212 mm olup yazı alanı 95x147 mm'dir ve satır sayıları muhtelifdir. Eserde Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi'nin mührü vardır. Etrafı meşin, yüzü ebru kaplı, mukavva, miklepli, şirazeli bir cilt içindedir.

Diğeri de İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu FE2154/3 numaradadır. Aynı eserin 34-65 varakları arasındadır. Hafız Ahmed b. Fazlullah el-İstanbulî tarafından istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi bilinmemektedir. Talik hatla kaleme alınan eserin sayfa ebadı 150x212 mm olup yazı alanı 95x147 mm'dir ve satır sayıları muhtelifdir. Eserde Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi'nin mührü vardır. Etrafı meşin, yüzü ebru kaplı, mukavva, miklepli, şirazeli bir cilt içindedir.

5.5.2. el-İlhâm bi Tahrîri Kavley Sa'dî ve Gassâm

Tefsire dair bir eser olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. İstanbul Millet Kütüphanesi Ali

Emiri Koleksiyonu FE2154/5'te kayıtlıdır. Diğer eserleriyle beraber olup 76-80 varakları arasındadır. Hafız Ahmed b. Fazlullah el-İstanbulî tarafından 1098/1687 yılında istinsah edilmiştir. Talik hatla kaleme alınan eserin sayfa ebadı 150x212 mm olup yazı alanı 95x147 mm'dir ve satır sayısı 19'dur. Eserde Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi'nin mührü vardır. Etrafı meşin, yüzü ebru kaplı, mukavva, miklepli, şirazeli bir cilt içindedir.

5.5.3. Risâle fi Tahkîki Kavli'ş-Şayhi'l-Ekber fi'l-Futuhât (Sübhâne men Ezhere el-Eşya'e ve Hüve 'Aynihâ)

İbn Arabî'nin *Fütûhât* adlı eserinin tahkikine yönelik yazılmış Arapça bir risaledir. Eserin bilinen bir nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu FE2154/3'te kayıtlıdır. Hafız Ahmed b. Fazlullah el-İstanbulî tarafından istinsah edilmiştir. Ancak istinsah tarihi bilinmemektedir. Bir eserin 34-65 varakları arasında olup talik hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 150x212 mm olup yazı alanı 95x147 mm'dir ve satır sayısı değişmektedir. Eserde Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi mührü vardır. Etrafı meşin, yüzü ebru kaplı, mukavva, miklepli, şirazeli dir.

5.5.5. Nizâmu'z-Zeberced fi'l-Erba'ini'l-Müselsele bi-Ahmed

Hadise dair bir eser olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bilinen tek nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi 5 Hk 1198/1'de bulunmaktadır. 1085/1673 yılında istinsah edilen eserin müstensihi bilinmemektedir. Bir eserin 1b-10a varakları arasında olup yaldızlı filigramlı kağıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 205x145 mm olup yazı alanı, 165x105 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Sırtı ve sertabı vişne rengi meşin, ebru kaplı miklebli mukavva cilt içindedir. Söz başları ve keşideler kırmızıdır.

5.5.6. En-Neşirü'z-Zâhir fi'z-Zıkr bi'l-Cebri

Merasim ve adetlere dair Arapça yazılmış bir eserdir. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Malatya Darendede İlçe Halk Kütüphanesi 44 Dar 18/6'da kayıtlıdır. Bu eser, 1127/1714 yılında Fethullah b. Mahmud el-Mavsilî tarafından istinsah edilmiştir. Bir eserin 56b-73a varakları arasında olan bu eser, üç ay filigramlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 210x150 mm olup yazı alanı, 155x90 mm'dir ve her satırda 23 satır bulunmaktadır. Şemse ve zencirekli vişne rengi meşin. Hatimede Fethallah b. Mahmud el-Mavsilî risaleyi kendine mal etmişse de GAL. II. 506 da Gürânî'ye mal edilmiştir.

5.5.7. el-Emzem bi İkadi'l-Himem

Hadis ilmine dair Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. Bilinen iki nüshası vardır. Biri, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Malatya Darendede İlçe Halk Kütüphanesi 44 Dar 18/7'de kayıtlıdır. Bir eserin 74b-102a varakları arasında olup üç ay filigranlı kâğıda nesih kırması hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 210x150 mm olup 155x90 mm'dir ve her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Şemse ve zencirekli vişne rengi meşindir.

Diğer nüsha ise Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6150/1 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, 1086/1674 yılında istinsah edilmiş olup müstensihi bilinmemektedir. 1b-38b varakları arasında

olup abadî kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 185x123 mm olup yazı alanı, 130x75 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı ve iki kapağın ön kenarları aşınmış kahverengi meşin, üstü aşınmış ebru kâğıt kaplı mukavva cilt içindedir. Kâğıtlar krem rengi ve rutubet lekeli, söz başları ve keşideler kırmızıdır.

5.5.8. Meddi Elifey fi Takrîri Leyse ke-Mislihi Şey

Arapça olarak kaleme alınmış küçük bir eserdir. Bilinen tek nüshası Kaştamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 1340/2'de kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bir eserin 136b-137b varakları arasında yer almaktadır. Taç filigranlı kâğıda talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 120x60 mm ve yazı alanı ise 205x145 mm'dir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Çahar-kuşe meşin, miklebli, ebru cildi vardır. Söz başları kırmızıdır.

5.5.9. Cenahu'n-Necah bi'l-Avali's-Sıhah

Hadis ilmine dair bir eserdir. Bilinen tek nüshası, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 279/1'de kayıtlıdır. Bu nüsha müellif hattı olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. 1083/ 1672-73 yılında yazılmış olup 1-33 varakları arasındadır.

5.5.10. İthafü'z-Zeki bi-Şerhi't-Tuhfeti'l-Mursele ile'n-Nebi li-Burh

Kelam ilmine dair olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Müellif hattı olan bu eserin yazılış tarihi 1076/ 1665-66'dır. Eserin bilinen tek nüshası, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Fa 820/2'dedir. Bir eserin 46-80 varakları arasındadır.

5.5.11. Mesalikü'l-Ebrar ila Ehadisi'n-Nebiyi'l-Muhtar

1083/1672-73 yılında Arapça olarak kaleme alınmış hadis ilmine dair bir eserdir. Bu nüsha müellif hattı olup bilinen tek nüshası, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Fa 279/2'de yer almaktadır. Bir eserin 34-125 varakları arasındadır.

5.5.12. Belâgatu'l-Mesîr ilâ Tevhîdi'l-Alâi'l-Kebîr

Belagat ilmine dair olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bilinen tek nüshası, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 273'te kayıtlıdır. Toplam 70 varaktan müteşekkil olup rika hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 180x130 mm olup yazı alanı ise 130x65 mm'dir ve her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Üzeri kâğıt kaplı meşin bir cilt içindedir.

5.5.13. Kasîdü's-Sebîl ilâ Tevhîdi'l-Hakki'l-Vekîl

Tek nüshası Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi Râşid Efendi 513 numarada bulunan bu eser, Arapça olarak kaleme alınmış akaid ve kelama dairdir. 1066/1655 yılında istinsah edilmiş olup müstensihi belli değildir. Eser, 195 varaktan oluşmaktadır. Talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı; 216x143 mm, yazı alanı ise 148x80 mm'dir ve her sayfada 23 satır bulunmaktadır.

5.5.14. Cilâlü'l-Enzâr bi Tahrîri'l-Cebr fi'l-Ihtiyâr

Kelam-ı kibara dair olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bilinen üç nüshası vardır. Bunlardan biri, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi Râşid Efendi 529/3'te kayıtlıdır.

1088/1677 yılında istinsah edilmiştir. Talik hatla yazılmış olan bu eser, bir eserin 5b-16a varakları arasında olup sayfa ebadı, 205x128 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. İkinci nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6150/2'de kayıtlıdır. 1094/1682 yılında istinsah edilmiş olup müstensihî bilinmemektedir. 43b-61b+II varakları arasında olup abadî kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 185x123 mm olup yazı alanı, 130x75 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı ve iki kapağın ön kenarları aşınmış kahverengi meşin, üstü aşınmış ebru kağıt kaplı mukavva ciltlidir. Kâğıtlar krem rengi ve rutubet lekeli, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Eserin baş ve sonunda Hüseyin b. Ahmed'in vakıf mühürleri vardır.

Üçüncü nüsha ise Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi 07 Ak 146/12'de kayıtlıdır. 1134/1721 yılında Hüseyin b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. 180b-189b varakları arasında olup Üzümlü taç filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 250x136 mm olup yazı alanı, 179x114 mm'dir ve her sayfada 28 satır bulunmaktadır. Koyu kahverengi meşin, şemseli, zencirekli, miklebli bir cilt içindedir. Cetvelleri kırmızı ile keşidelidir. 180a'da Seyyid Mustafa Vehbi'nin mülkiyet kaydı ve mührü vardır. Süleyman b. Mehmed Hilali tarafından mukabele edilmiştir.

5.5.15. el-Kavlü'l-Mübin fi Meseleti't-Tekvin

Akaid ve kelimine dair yazılmış Arapça bir eserdir. Bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY01011'de kayıtlıdır. 1070/1660 yılında telif edilen eser, 1128/1716 yılında Tilmizü'l-musannif Musa b. İbrâhîm el-Basrî el-Medenî tarafından Medineti'l-Münevver'e de istinsah edilmiştir. Eser, altı varaktan müteşekkil olup siyah bir bez cilt içindedir. Başlıklar ve söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında bir tane tashih bulunmaktadır.

5.6. Mollazâde Muhammed el-Kürdî

Hayatı hakkında pek bilgi olmayan Mollazâde Muhammed el-Kürdî'nin künyesinden anlaşıldığı kadarıyla ulema bir aileye mensuptur. Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi kaydında künyesi "*Mevâzâde*" olarak verilmişse de bu "*Mollazâde*" sözcüğünün yanlış okunmasından kaynaklı olmalıdır. Millet Kütüphanesi nüshasında 1084/1673-74 yılında vefat ettiği notu varken Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde ise onun 1062/1651 yılından sonra vefat ettiği aktarılır. Bu da müellifin 17. yüzyılın başında doğduğu ve son çeyreğinde vefat ettiğini gösterir. Bilinen üç eseri vardır.

5.6.1. Hâşiye 'alâ Hâşileti'l-'İsâm

Arapça gramere dair yazılmış İsâm'ın haşiyesine yapılmış bir haşiye olup dili Arapçadır. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 1919'da kayıtlıdır. Müellifin hayatta olduğu 1062/1651-52 yıllarında Konstantiniye (Süleymaniye Medresesi)'de istinsah edilmiştir. Müstensihî bilinmemektedir. Eserin varak sayısı 217 olup haşiyenin hangi varaklar arasında olduğu belirtilmemiştir. Talik hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 195x120 mm olup yazı alanı 140x61 mm'dir ve her sayfada 23 satır vardır. Nahiv cetvelli miklepli, şemseli, meşin ciltli, şirazelidir.

Diğer nüsha ise yine İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 1920 numarada kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Eserin varak sayısı 138 olup haşiyenin hangi varaklar arasında oluşu belirtilmemiştir. Talik hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 195x120 mm olup yazı alanı 140x61 mm'dir ve her sayfada 23 satır vardır. Nahiv cetveli miklepli, şemseli, meşin ciltli, şirazeli olup yüzü ebruludur.

5.6.2. Hâşiye alâ Fevâ'idi'z-Ziyâ'ie

Fevâ'idi'z-Ziyâ'ie adlı esere yazılmış Arapça gramere dair bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi Râşid Efendi 748'de kayıtlıdır. Eserin telif tarihi 1062/1652 olup 1066/1656 yılında istinsah edilmiştir; ancak müstensihi bilinmemektedir. Eserin varak sayısı, 207 olup haşiyenin hangi sayfalar arasında olduğu belirtilmemiştir. Nesih hatla yazılmış eserin sayfa ebadı, 210x153 mm ve yazı alanı 148x70 mm'dir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

5.6.3. İmtihânü'l-Ezkiyâ'

Arapçaya dair kaleme alınmış Arapça bir eserdir. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Bölge Yazma Eserler koleksiyonu BY00006524/2'de eserin bir nüshası bulunmaktadır. 184a-185b varakları arasında olup talik hatla yazılmıştır. Eserin ebadı, 205x110 mm; yazı alanı ise 155x70 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Kitap ve müellif adı mukaddimeden alınmış olup siyah tam meşin şemseli, miklepli bir cilt içindedir.

5.7. Abdurrahmân Kürdî

Hayatı hakkında elde herhangi bir bilgi yoktur. Yazdığı eserden anlaşıldığı kadarıyla iyi bir eğitim almış, Arapça ve dini ilimlere vakıftır. Eserin istinsah tarihinden hareketle 1094/1682'den önce veya bu tarihlerde yaşadığı düşünülebilir. Bilinen dört eseri vardır.

5.7.1. Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâ'idi'n-Neseffiye

Bu eser, Kul Ahmed'in *Haşiye ala Şerhi'l-Akaidi'n-Neseffiye* adlı eserine haşiyedir. Dili Arapça olup bilinen üç nüshası vardır. İlk nüsha, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1008/6'da kayıtlıdır. İlyas b. Ali Peyasî tarafından 1094/1682 yılında Amid/Diyarbakir'de istinsah edilmiştir. Bir eserin 199b-213a varakları arasında olup arma filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 205x145 mm olup yazı alanı ise 150x80 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, siyah kâğıt kaplı mukavva cilt içinde olup söz başları kırmızıdır.

İkinci nüsha, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4031/2 numaradadır. Bir eserin 50b-64a varakları arasında olup Ömer b. Hüseyin Niksarî tarafından 1121/1708 yılında istinsah edilmiştir. Krem rengi harf arma filigranlı kâğıda neşalik hatla yazılmış olup eserin sayfa ebadı 200x145 mm ve yazı alanı ise 143x30 mm'dir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı kahve-rengi meşin, üstü ebru kâğıt kaplı mukavva cilt, söz başları kırmızıdır.

Üçüncü nüsha ise Hasan İbn Ahmed Aydınî tarafından 1173/1758 yılında istinsah edilmiştir. Milli Kütüphane Tokat İl Halk Kütüphanesi 60 Hk 125/3'te kayıtlıdır. Bu haşiye, eserin 49b-68b varakları arasında olup arma filigranlı kâğıda nesih kırmızı hat ile yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı,

220x152 mm olup yazı alanı ise 155x80 mm'dir ve her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, miklebi düşük mukavva ciltlidir. Söz başları kırmızı, yer yer haşiyeli, yaprakların üst kısımları nem lekeli.

5.7.2. Haşiyetü ala haşiyeti Mir Ebi'l-feth

Mantık ilmine dair Arapça kaleme alınmış "*Haşiyeti Mir Ebi'l-feth*"in haşiyesidir. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan ilki Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 4513/4'te kayıtlıdır. Bir eserin 10-29 varakları arasında olup müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Diğer ise kütüphane kaydında "*Haşiyetü ala haşiyeti Mir Ebi'l-feth ala şerhi'l-Haneftiyye*" adıyla kayıtlıdır. Bu nüsha da diğer nüshayla aynı kütüphanede bulunmakta olup 34 Nk 4517/1'de kayıtlıdır. Bir eserin 1-35 varakları arasındadır.

5.7.3. Hâşiye alâ Şerhi Âdâbi'l-Bahs

Mantığa dair kaleme alınmış olan *Şerhi Âdâbi'l-Bahs*'a yazılmış Arapça bir haşiyedir. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2298/5'te bulunmaktadır. Bu haşiye, eserin 41b-50b varakları arasındadır. Şapka filigranlı kâğıda talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 215x155 mm; yazı alanı ise 165x100 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri ebru kaplı mukavva ciltlidir. Söz başları ve cetveller kırmızıdır.

5.8. Mollâzâde Muhammed el-Kürdî es-Serhânî

Hayatı hakkında elde herhangi bir bilgi yoktur. Kütüphane kaydında isminden sonra 1070/1659 yılı notu varsa da bunun ölüm mü yoksa doğum mu olduğu belirtilmemiştir. Ancak bu notun müellifin ölüm tarihi olması gerekir. Bu bağlamda müellifin 17. yüzyılda yaşadığı bu tarihten açıkça anlaşılmaktadır. Müellifin "Mollâzâde" namıyla bilinen bir aileye mensup olduğu ve ailenin de ilimle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Yazdığı eserden iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve çağının ilimlerine hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Künyesinde yer alan Serhânî ise onun memleketi olmasıdır. Kütüphanelerde üç eseri bulunmaktadır.

5.8.1. Risaletü fi Galatati'l-Cami fi Şerhi'l-Kafiye

Arapça olarak kaleme alınmış bir risaledir. Bilinen tek nüshası, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 705/5'te kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Kütüphane kaydında 43b varağında yer aldığı bilgisi vardır.

5.8.2. Risaletü İmtihani'l-Ezkiyai ve'l-Huzzak fi Galatati'l-Cami fi

Arapça olarak kaleme alınmış bir risaledir. Bilinen üç nüshası vardır. Bu nüshalardan biri, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 567/2'de kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Kütüphane kaydında 263-264 varakları arasında yer aldığı notu vardır. Diğer nüsha ise "*Risaletü'l-İmtihani'l-ezkiya ve'l-huzzak*" adı ile Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 4530/2'de kayıtlıdır. Bir eserin 232-233 varakları arasındadır. Üçüncü nüsha ise "*Risâletü'l-İmtihâni'l-Ezkiyâ*" adıyla Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5684/2 numaradadır. Müstensihi bilinmeyen eser, 1131/1718 yılında istinsah edilmiş olup 232a-233a varakları arasındadır.

5.8.3. Haşiyetü ala Haşiyeti'l-İsam ale'l-Fevaidi'd-Zıyaiyye li'l-Câmî

Arapça olarak kaleme alınmış bir risaledir. Bilinen tek nüshası, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 567/1'de kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Kütüphane kaydında 1-262 varakları arasında yer aldığı bilgisi vardır.

5.9. Mollâ İlyâs Kürdî

Hayatı hakkında bilgi yoktur. Online İslam Âlimleri Ansiklopedisi, Molla İlyas el-Kürdî maddesinde onu Şafî mezhebinin önemli fıkıh âlimlerinden ve tasavvuf büyüklerinden sayar. Bu kaynağa göre onun tam ismi, İlyâs b. İbrâhim b. Dâvûd b. Hıdr el-Gürânî el-Kürdî'dir. Bu kaynak onun İran'ın doğusundaki Nişâbûr bölgesinde bulunan, İsferyân'ın Gürân köyünde doğduğuna işaret eder. Öğrencisi Sa'dî bin Abdürrahmân bin Hamza'nın verdiği bilgidен hareketle onun 1047/1637 senesinde doğduğu aktarılır. 16. Şaban 1138/1726 tarihinde Dîmeşk'ta ölmüştür. Mezarı, Bâbü's-sagîr Kabristanı'ndadır.³ Ancak künyesindeki Gürânî ifadesinden onun doğduğu yer ile ilgili verilen bilgilerde hata olması muhtemeldir. Çok sayıda eseri olmasına rağmen Türkiye'deki kütüphanelerde sadece "*Hâşiyeye 'alâ Şerhi Risâleti'l-Vaz'îye*" adlı eseri bulunmaktadır.

5.9.1. Hâşiyeye 'alâ Şerhi Risâleti'l-Vaz'îye

Retoriğe dair bir haşiyeye olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eserin bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1677'de kayıtlıdır. Bu haşiyeye, Mehmed b. Abdüllatif tarafından 1132/1719 yılında istinsah edilmiştir. 30 yapraktan müteşekkil olup suyolu filigranlı kâğıda nesih hat ile yazılmıştır. Sayfa ebadı, 210x157 mm olup yazı alanı, 160x92 mm'dir ve her sayfada 29 satır bulunmaktadır. Eser ciltsiz olup sözbaşları kırmızı, yaprakları rutubet lekeli.

5.10. Şerefeddîn Osmân Kürdî Tebrîzî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Asıl adının Osman ve Şerefeddîn'in ise unvan olması muhtemeldir. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla Tebriz Kürtlerindedir. Onun hakkında bilgi veren tek kaynak, Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eseridir. Onun bildirdiğine göre ulema ve tarihçi olup Üsküdar kadılığı görevini yürütmüştür. 1050/1640 yılında bu görevinden emekli olmuştur. İstanbul'da vefat etmiştir. *Enfesü'l-Ahbar* ismini verdiği Farsça tarihi, sekiz bölüm olarak tertip etmiştir. Bu tarihin isminin delaleti olan 1026/1617 tarihinden itibaren yazılmasına başlanmış ve 1032/1623 yılına kadar yazılmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 1975: 141). Kütüphanelerde bulunan tek eseri "*Nüzheti'l-'Aşıkîn*"dir.

5.10.1. Nüzheti'l-'Aşıkîn

Tasavvufa dair Farsça olarak kaleme alınmış bir eserdir. Bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3854/2'de kayıtlıdır. Bir eserin 54a-60a varakları arasındadır. Suyolu filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 210x147 mm olup yazı alanı 150x80 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. İnce gri bir karton içinde, ciltsiz, şirazesiz dağınıktır. Sözbaşları kırmızı, kâğıtlar krem rengi ve rutubet lekeli.

3 <https://www.ehli-sunnet-buyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/DETAY/ILYAS-GURANI-KURDI/3773>

5.11. Hasan Kürdî

Doğum ve ölüm tarihi, doğduğu yer ve ailesi hakkında bir bilgi bulunmayan Hasan Kürdî'nin hayatı hakkındaki bilgiler, onun Rus tarihini konu edinen *Târih-i Moskof* adlı eserinde bulunmaktadır. Müellifin "*Tevârîh-i Cezîre-i Girid*" adlı eseri üzerinde bir doktora tezi hazırlayan Hasan Ali Cengiz, Hasan Kürdî'nin hayatı hakkında şu bilgileri verir:

"Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin otabiyografisi *Târih-i Moskof* eserinde yer almaktadır. Buna göre; Hasan Efendi, babası gibi 1067 (1656–1657) senesinde yeniçeri olmuştur. Yeniçeri olduktan sonra 1082 (1671)'de *Yaylak Seferi*'ne, 1083 (1672)'te *IV. Mehmed ile Kamanıçe Seferi*'ne ve 1085 (1674)'te *Umman Seferi*'ne katılmıştır. *Umman Seferi*'nden döndükten sonra *İsakçı*'da yeniçeri kalemine girmiştir. 1093 (1682) senesinde *Girit*'te *Hanya Kalesi*'ne yeniçeri kâtibi olarak atanmıştır. *Osmanlı Arşivi*'ndeki ru'us kalemine ait belge ve defterde, Hasan Efendi'nin *Girit*'e yeniçeri kâtibi olarak atanmasıyla ilgili bir kayıt bulunamamıştır. Müellifin, adada görev yaptığı dönem içerisinde *Yeniçeri Yoklama Defterleri*'nde kâtip olarak görev yapan baba adları farklı olan birkaç Hasan ismi yer almaktadır. Bunlardan birinin eserin müellifi olan Hasan Efendi olması muhtemeldir. *Hanya*'da beş sene görev yaptıktan sonra yine beş sene *Resmo*'da, ardından beş sene *Kandiye*'de bulunmuştur. *Midilli*'ye yine yeniçeri kitabetiyle gönderilmiş ve üç sene burada kalmıştır. 1109 (1697–1698) yılında *Eğriboz*'a gitmesinin ardından *İnebahtı*'da yeniçeri kâtibi olarak yedi sene görev yapmıştır. 1116 (1704) senesinde yeniçeri ocağı kâtipliğine terfi etmiştir. 1711 yılında ise tahminen yetmiş yaşlarında iken *Prut Seferi*'ne katılmıştır" (2018: 64).

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere aile mesleği olan askerlikle iştilal etmiş ve yeniçeri kâtipliği görevini ifa ederken de *Târih-i Moskof* ve *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adında iki eser kaleme almıştır.

5.11.1. Târih-i Moskof

Hasan Kürdî'nin sefer günlük şeklinde düzenlediği bir eserdir. Yeniçeri katipliği olarak katıldığı 1711'deki Osmanlı-Rus Savaşı'nı konu edinmektedir. Bu eserin tespit edilen üç nüshası vardır. Bunlardan ilki, St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178'de kayıtlıdır. Bu nüsha, *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* adlı eserin ikinci bölümünü oluşturmakta ve 143-163 varakları arasında bulunmaktadır (Cengiz, 2018: 66). Bu nüsha Milli Kütüphane kaydında Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü Türkçe Yazmaları numara B 1173-III'te gösterilmektedir. Eser sayfa aralığı ise 143b-167b şeklindedir. Bu kayda göre sayfa ebadı 210x160 mm olup yazı alanı 175x95 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. İkinci nüsha, Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde bulunan ikinci nüsha ise *Keyfiyet-i Rusya* adıyla 1627'de bulunmaktadır. Bu eser de 1a-32b varakları arasında yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise; Münih'te Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 91'de kayıtlı *Târih-i Moskof* adlı eserin 1b-32b varakları arasında yer almaktadır.

5.11.2. Tevârîh-i Cezîre-i Girid

1055/1645-46 yılında başlayan ve oldukça uzun süren *Girit Seferi*'ni konu edinen *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'in bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178'de kayıtlıdır (Cengiz, 2018: 66). Milli Kütüphane kaydında Rusya'da bulunan iki nüsha kayıtlıdır. Bu nüshalar Akademiya Navk

Naradov Azii Enstitüsü Türkçe Yazmaları numara B ve B 1173-II'de gösterilmektedir. İlk nüshanın sayfa aralığı, 1b-135a iken ikinci nüshanın sayfa aralığı 143b-167b şeklindedir. Bu kayda göre sayfa ebadı 210x160 mm olup yazı alanı 175x95 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. 1197/1783'te yazılmış olan Ptersbug nüshası ise *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı olup müellif nüshası değildir. Bu nüsha da Topkapı nüshası gibi kimin tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir (Cengiz, 2018: 67).

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82'de bulunan nüsha ise bu eserin üçüncü nüshasıdır. Eserin bu nüshası, 1208 (1793- 94)'de istinsah edilmiş olup müstenshi bilinmemektedir. Petersburg nüshasından on yıl sonra istinsah edilmiştir. Petersburg nüshasından kopyalanmıştır (Cengiz, 2018: 67).

5.12. Mollâ-zâde Mehmed el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Mollâ-zâde Mehmed'in tam künyesi, Mehmed b. Ebi Bekr b. Mehmed b. Süleyman el-Kürdî es-Sohrânî'dir. Bu künyeden de açıkça anlaşıldığına göre babasının adı Ebu Bekir, dedesinin adı ise Mehmed'dir. Süleyman el-Kürdî'nin soyundan gelmekte olup yaşadıkları bölge Soran'dır. Bu da onların Soranî Kürtlerinden olduklarını gösterir. Ölüm tarihi katalog kaydında 1084/1673-74 olarak gösterilmektedir. Müfid Yüksel ise onun ölüm tarihini 1070/1659 olarak verir ve onu büyük bir âlim, müfessir ve nahiv âlimi olarak tanımlar. Ayrıca Yüksel, onun künyesi içinde es-Sohranî'yi de verir.⁴ Mollâ-zâde namıyla bilinen ulema bir aileye mensuptur. Bilinen beş eseri vardır.

5.12.1. Haşiyetü Alâ'l-Haşiyeti'l-Fethiye fi'l-Adab

Haşiyetü'l-Fethiye fi'l-Adâb'a yazılmış Arapça bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 42 Yu 510/7'de bulunmaktadır. Müstensihi Hattat Haydar olup istisah tarihi bilinmemektedir. 26 varaktan müteşekkil olup talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 200x150 mm; yazı alanı ise 160x95 mm'dir ve her sayfada 33 satır bulunmaktadır. Tam meşin bir cilt içinde olup cildi şemseli, ıstambajlı, miklepli, şirazelidir.

5.12.2. Ta'lika alâ Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Adâb

Muhammed el-Hanefî'nin Şerhu Adâb'ına Mir Ebu'l-Feth'in yaptığı haşiyenin Arapça yapılmış açıklamasıdır. Eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 28 Hk 3616/3'te bulunmaktadır. Bu haşiyetü, eserin 10b-67a varakları arasındadır. Suyolu filigranlı Avrupa kâğıda nesih kırmızı hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 185x138 mm ve yazı alanı ise 145x74 mm'dir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı ve kenarları meşin, çiçek ebrulu kâğıt kaplı bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Sayfa kenarlarında yer yer konuyla ilgili açıklamalar vardır.

5.12.3. Hâşiyetü alâ İmtihâni'l-Ezkiyâ

Birgili Mehmed Efendi'nin Kadi Beyzavî üzerine yaptığı şerhe Arapça yazılmış bir haşiyedir. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmeyen eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Süleymaniye Yazma

4 <https://twitter.com/mufidyuksel/status/1271906531353808896> (erişim tarihi: 31.05.2023)

Eser Kütüphanesi Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 28 Hk 3640 numarada kayıtlıdır. Haşiye, 219 varaklık bir eser içinde olup haşiyenin hangi varaklar arasında olduğu belirtilmemiştir. Suyolu filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmış olup eserin sayfa ebadı, 201x140 mm; yazı alanı ise 138x87 mm'dir ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Mıklebli. şirazesi dağılmış, meşin bir cildi vardır. Söz başları ve cedveller kırmızı mürekkepledir.

5.12.4. el-Fevaihü'l-Miskiye fi'l-Fevatihi'l-İlmiye

Belâgat ilmine dair Arapça yazılmış bir eserdir. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmeyen eserin bir nüshası, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 28 Hk 3531/1'de bulunmaktadır. Beyaz, ince kâğıda talik hatla yazılmış olup eserin sayfa ebadı, 200x135 mm; yazı alanı ise 150x57 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Kahverengi meşin, salbek şemseli, zencirekli, mıklebli bir cilt içinde bulunmaktadır.

Bir diğer nüshası ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY01404'te kayıtlıdır. Şeyh Çelebi tarafından 1068/1658 yılında Bursa'da istinsah edilmiştir. Eser 44 varak olup başlıkları kırmızıdır ve hamışlerde notlar var.

5.12.5. Ed-Dürretü'l-Müdiyye fi Şerhi'l-Kevakibi'd-Dürriyye

Edebiyata dair Arapça yazılmış hacimli bir eserdir. Bu eser, 1042/1633 yılında telif edilmiş olup Hasan Rıza b. Mehmed el-Kastamoni tarafından 1294/1877 yılında İstanbul'da istinsah edilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY00130 numarada kayıtlıdır. 189 varaktan oluşmaktadır. Kenarında minhüvat kayıtları, tashihler, nüsha farkları ve haşiyeler vardır. Şerhi yapılan kaside üstten çizilidir. Zahriyede "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi" ve "دار الفنون كتبخانه سی (استانبول)" 1343-1340" yazılı iki tane mühür vardır.

5.13. Hasan b. Muhammed el-Kürdî ez-Zibârî

Hasan b. Muhammed'in hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kütüphane kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Yine kütüphane kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Zibârî, 1050/1640 civarı vefat etmiştir. Babasının adı Muhammed olup Irak'taki Kürdistan Bölgesel Hükümeti sınırları içinde yaşayan Zibârî/Zebârî aşiretine mensuptur. Yazmış olduğu eserlerden kendini iyi yetiştirmiş, birçok dili bilen âlim bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda onun Faslı olduğu aktarılarak tam adının Muhammed ez-Zibârî el-Fâsî (Ebû Abdullah) olduğu söylense de ve onun müellif, fakih ve müverrih olup Fas'ta vefat ettiği aktarılsa da (Demirok, 2019: 277) onun künyesinde yer alan "Kürdî" ve "Zibârî" ifadeleri, bu bilgiye şüpheyle yaklaşılması gereğini doğurmuştur. Kütüphanelerde yedi eseri bulunmaktadır.

5.13.1. Hâşiyetü alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre

Bu eser, Şerh-i İsâm adlı belagata dair kaleme alınmış bir eserin haşiyesidir. Eserin Konya ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Nuruosmaniye 4396, 4494, 4497, 4500, 4507, 4518'de kayıtlıdır. Bunların dışında yurtiçi kütüphanelerde de –özellikle de Milli Kütüphane'de- çok sayıda nüshası bulunmaktadır. "Haşiyetü ala şerhi'l-İsam ala risale-

ti'l-istiare li-ebi'l-Kasım" başlığıyla Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu numara 34 Ma 555/1'de kayıtlı bir nüsha vardır. Bu nüsha Muhammed b. Sa'di tarafından 1068/1657 yılında istinsah edilmiş bir nüsha vardır.

5.13.2. Hâşiye alâ Şerhi'l-İstiâreti's-Semerkandiyye, ez-Zibârî Hasan

Nuruosmaniye 4475'te kayıtlı olan ve Sultan 3. Osman vakfı olan risale, 102b-130a varakları arasında bulunmaktadır. Eserin sayfa ebadı, 21.5x14.6 cm olup yazı alanı ise 15.8x8.1 cm'dir. Nesih kırması bir hatla aharlı krem rengi kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır ve her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkeple hat çizilmiştir. Muhakkık Şeyhî'den alınmış bir haşiye, metnin kenarında bulunmaktadır. Bu haşiye ile birlikte başka haşiyeye haşiye şeklinde açıklayıcı bazı notlar düşürülmüştür. 120b ve 111b varaklarında ise tashih kayıtları bulunmaktadır. Hasan b. Muhammed'in bu haşiyesi, Ebu Cafer ez-Zâhirî tarafından tahkik edilerek Dar Nur Sabah Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

5.13.3. Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-İsti'âre

Arapça olarak kaleme alınmış olup Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî (ö. 888/ 1483'ten sonra)'nin *Risâletü'l-İstî'ârât*'ına İsmüddîn İsferyânî (ö. 945/1538) tarafında yapılan şerhe bir haşiyedir. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde 1189 (19b-52b) no ile kayıtlı olan eserin başka bir nüshasını istinsah tarihi 1036 (1626) olduğundan yola çıkarak eserin telif tarihi bu senede veya bundan önce olduğu söylenebilir. Eserin yurt içi kütüphanelerde birden fazla nüshası olup tespit edebildiğimiz nüsha sayısı 19'dur. Bu da eserin oldukça beğenildiği ve ilim âleminde sevilerek okunduğunu gösterir. Bu kadar nüshayı burada tek tek vermek mümkün olmadığından sadece üç nüsha hakkında bilgi verilecektir.

Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüsha, 21 Hk 703/2'de kayıtlıdır. Bir eserin 22b-46 varakları arasındadır. Eserin sayfa ebadı 210x150-155x90 mm olup her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Suyolu filigranlı kâğıda kırma talik ile yazılmıştır. Eserin cildi, mavi desenli mukavva sırtı kırmızı meşindir. Eserin söz başları kırmızıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu'nda bu haşiyenin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki 67 Saf 435/2'de *Hâşiye alâ Şerhi'l-İstî'âre* adı ile kayıtlıdır. Eserin yazılış ve istinsah tarihi kayıtlı değildir. Bir eserin 49b-84b varakları arasında olup taç arma filigranlı kâğıda talik hattı ile yazılmıştır. Sayfa ebadı 210x150-150x85 mm olup her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi şemseli miklebli siyah deri cilt içindedir ve söz başları kırmızı çizgildir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu'nda bulunan bir diğer nüsha ise 67 Saf 557/2'de kayıtlı olup Muhammed b. Ali Konavî tarafından 1102/1690 yılında istinsah edilmiştir. Bu haşiye, bir eserin 51b-84b varakları arasında bulunmaktadır. Sayfa ebadı, 200x130-130x65 mm olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Harf filigranlı kâğıda talik hattı ile yazılmıştır. Cildi, şemseli, zencirekli siyah meşin, şarhım ibareleri kırmızı çizgildir. Bu kütüphanede 67 Saf 188 numarada Abdullah b. Mahmud tarafından istinsah edilen bir nüsha daha vardır.

Bunların dışında Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 002742-VII, numarada; Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu 45 Ak Ze 5963/2'de; Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2191/7'de; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 07 Ak 280/2'de; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 07 El 61/4, 07 El 61/4, 07 El 2937/1, 07 El 2841/4, 07 El 100/3, 07 El 2933/1 numaralarda ve diğer bazı kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır.

5.13.4. Hâşîye alâ Şerhi Ferâ'idi'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre

Şerhi Ferâ'idi'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre adlı esere yazılmış Arapça bir haşiyedir. Hasan b. Muhammed el-Kürdî ez-Zibârî'nin en çok istinsah edilen ve buna bağlı olarak da en çok okunan eseridir. Yurtiçi kütüphanelerde bu eserin tespit edebildiğimiz 83 nüshası bulunmaktadır. Bunların tümünü buraya almak ve burada açıklamak mümkün olmadığından sadece birkaç tanesi hakkında bilgi vermekle yetinilecek ve diğer nüshaların bazılarının da sadece buldukları kütüphane ve kütüphane kayıtları verilecektir.

Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 13981/5'te kayıtlı olan eser, Mustafa b. Ahmed b. Yakub tarafından 1108/1695 tarihinde istinsah edilmiştir. Bir eserin 165-199a varakları arasında bulunan eser, krem rengi birleşik harf filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı 205x145 mm olup yazı alanı 145x90 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi pandizot, üstü yeşil desenli kâğıt kaplı mukavva cilt içinde olup keşideler kırmızıdır.

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9769/2'de bulunan nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Suyolu filigranlı kâğıda nesih hattı ile yazılan eserin varak sayısı hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Sayfa ebadı, 205x150 mm olup yazı alanı 145x80 mm'dir ve her sayfada 23 satır ulunmaktadır. Eser, yıpranmış mukavva bir cilt içinde olup keşideler kırmızıdır.

Hakkında bilgi verilecek bir diğer nüsha ise Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 01 Hk 1087/7'de kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha Hasan b. Muhammed tarafından 1061/1650 tarihinde istinsah edilmiştir. Bir eserin 99b-120a varakları arasında bulunan haşîye, haç arma filigranlı kâğıda talik kırması hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı 215x155 mm olup yazı alanı 155x95 mm'dir ve her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi meşin, mıklebli bir cildin içindedir. Keşideleri kırmızı mürekkeple çekilmiştir. Haşiyenin kütüphane kaydındaki notlar kısmında "*Ebû'l-Kâsım el-Leysî b. Ebî Bekr es-Semerkandi'nin Ferâ'idü'l-fevâ'id li-tahkiki me'ani'l-isti'âre, er-Risâletü's-Semerkandiye veya Risâletü'l-isti'âre adlarıyla bilinen eserine İsâm ed-dîn el-Esferâyini'nin yaptığı şerhe haşiyedir.*" notu bulunmaktadır. Bunların dışında Konya İl Halk Kütüphanesi 42 Kon 3159/12, 42 Kon 5398/2, 42 Kon 5002/1, 42 Kon 4519/7, 42 Kon 3682/4, 42 Kon 3134/2, 42 Kon 2781/1, 42 Kon 2576/4, 42 Kon 1988/2, 42 Kon 1985/, 42 Kon 4520 numaralarda da kayıtlı nüshalar bulunurken Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon 45 Ak Ze 5963/2, 45 Ak Ze 5685, 45 Ak Ze 1612/7, 45 Ak Ze 713/1, 45 Ak Ze 617/5, 45 Ak Ze 570/5, 45 Ak Ze 488/8 numarada da bu eserin nüshaları vardır.

5.13.5. Risâle-i Hasan ez-Zibarî

Mantiğa dair kaleme alınmış Arapça bir risaledir. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk

13981/4(a)'da kayıtlı olan bu risale, 1108/1695 tarihinde Mustafa b. Molla Ahmed b. Molla Yakub tarafından istinsah edilmiştir. 35 varaktan müteşekkil olan bu risale, çiçek makas filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Risalenin sayfa ebadı 205x145 mm olup yazı alanı 140x65 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sırtı bez, kapakları ebru kâğıt kaplı mukavva ciltli olup asıl metin üzeri kırmızıdır. Tüm sayfa kenarlarında açıklamalar bulunmaktadır.

5.13.6. Kıssatü Yunus a.s. ve Eshabi'l-Kehf

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 27 Hk 144/11'de kayıtlı olan bu eser, istinsah tarihi ve müstensihi belli olmayıp 14 varaktan oluşan küçük bir eserdir. Eser Kuran'da yer alan Hz. Yunus ve Ashabü'l-Kehf kıssalarını konu edinmektedir. Bu yönüyle eser dinî-didaktik bir eserdir. Bir kitabın 168a-182b varakları içinde yer alan eser, taç filigranlı kâğıda kırma nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı 210x150 mm olup yazı alanı 160x105 mm'dir ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Miklebli ebru ve mukavva çaharkuşe meşin cilt içindedir.

5.13.7. Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'îye

Kaştamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1200 numarada kayıtlı olan bu haşiye, *Hâşiye alâ'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'îye* adlı haşiyeye yazılmıştır. Bu anlamda haşiye, İbn Hacib'in *Kaftiye* adlı nahv kitabına, Molla Cami'nin *Favaidü'l-Ziyaiye* adıyla yaptığı şerhe İsameddîn Esferâyî'nin haşiyesi üzerine haşiyedir. Arapça gramere dair Arapça olarak kaleme alınan bu haşiyenin müstensihi ve istinsah kaydı bulunmamaktadır. 168 varaktan müteşekkil olan eser; beyaz, birleşik harf filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 212x145 mm olup yazı alanı 175x70 mm'dir ve her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Kahverengi çaharkuşe meşin, miklebli, ebru desenli mukavva ciltli olup "*kavluhu*" ibareleri kırmızıdır. Eserin dibace kısmı yoktur. Kütüphane kaydındaki notlar kısmında "*37 Hk. 1423 numarada kayıtlı olan İsameddîn Esferâyî'nin Fevaidü'l fenariye üzerine yaptığı haşiye ile karşılaştırılmak suretiyle tesbit edildi. Zahriyede de "İsam üzerine Hasan Efendi haşiyesidir."* ibaresi bulunmaktadır."

5.14. Hasan b. Mûsâ el-Kürdî

Hayatı hakkında bilgi oldukça sınırlıdır. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı Musa'dır. 1148/1736 yılında Şam'da vefat etmiştir. Vahdet-i vücûd nazariyesine sıkı bir şekilde bağlı olan Hasan b. Mûsâ, İbnü'l-Arabî'nin *Mevaki'u'n-Nücûm ve Füsûsü'l-Hikem* eserlerine şerhler yazmıştır. Ömrünün çoğunu Şam'da geçirmiştir. Ölümünden sonra oğlu Abdurrahman onun yerine şeyh olmuştur. Ayderûsî'nin *Letâif* adlı eserine yazdığı şerh, onun en önemli, eseridir (Doru, 2017: 97). Yazma eserler kütüphanelerinde bir eseri bulunmaktadır.

5.14.1. Şerhu Hikemi's-Şeyhi'l-Ekber

Tasavvufa dair İbn Arabî'nin esrine Arapça yazılmış bir şerhtir. 1231/1816 yılında istinsah edilmiştir. 213 varaktan oluşan eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY03570 numarada kayıtlıdır. Kırmızı meşin bir cildin içinde olup şerh edilen ibare kırmızı ile yazılmıştır. Sayfa kenarlarında notlar ve tashihler vardır.

5.15. Molla Çelebi el-Kürdî el-Amidî

Doğum tarihi bilinmeyen müellif, Amid/Diyarbakırlıdır ve asıl adı Muhammed'dir. Ancak daha çok Molla Çelebi olarak bilinmektedir. Babası, Diyarbakır'ın önde gelen âlim ve şahsiyetlerinden Seyyid Ali Efendi'dir. Ömer b. Ahmed el-Çullî el-Mâî (ö. 1022/1613) ile Hüseyin el Halhali (ö. 1014/1605) gibi devrin tanınmış âlimlerinden dersler almıştır. Dini ilimlerin yanı sıra ri-yazî ilimleri de okumuştur. IV. Murad'ın Bağdad Seferi'nde Diyarbakır'a uğraması üzerine padişahla tanışma fırsatı bulup İstanbul'a getirilmiş ve 1048/1639'un Zilhicce ayında padişah fermanıyla Sahnı Seman Medresesi'ne Hamdi Muhammed Efendi yerine müderris olarak atanmıştır. 1049/1639 Recep ayında Diyarbakır kadılığına atanmış ve bu vesile ile memleketine geri dönmüştür. 1051/1641 Rebiülevvel'inde görevden el çektirilmişse de Şaban 1053/1643'te yeniden Diyarbakır kadısı olarak atanmıştır. Ancak 1054 /1644 Safer'inde bu görevden azledilmiş, 1056/1646 Rebiülevvel'inde Halep kadısı olarak atanmıştır. Burada da çok uzun kalmayıp aynı yılın Receb ayında eski görevi olan Diyarbakır kadılığına üçüncü kez atanmıştır; ancak 1057/1647 Safer'inde yine bu görevden el çektirilmiştir. Bu görevinden sonra da bazı şehirlerde kadılık görevi ifa etmiştir ve Bağdat kadısı iken 1062/1651 Şaban ayında emekliye ayrılmıştır. Fakat bu emeklilik evresi pek uzun sürmemiş 1065/1654 Ramazan ayında Şam'a kadı olmuştur. Şam kadılığı onun son görevi olmuş ve 1066/1655 Cemaziyelevvel ayında Şam'da hayata gözle-rini yummuştur. Sinaniye Mezarlığı'na defnedilen müellif, âlim kimliğinin yanı sıra şairliği ile de tanınmıştır.⁵ Belirtilen kütüphanelerde iki eseri bulunmaktadır.

5.15.1. İstihracu't-takvim

Arapça olarak kaleme alınmış bir eser olup müstensihi Ahmed Efendizade Süleyman el-Mardinî'dir. İstinsah tarihi bilinmemektedir. Eserin tek nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 37256'da kayıtlıdır. Talik hatla yazılmış olup 46 varaktan müteşekkildir. Sayfa etrafında yazılmış yazılar bulunmaktadır.

5.15.2. Hâşiyetü 'alâ Hâşiyetü'l-Isâm 'ale'l-Beyzâvî

Beyzâvî'nin *Hâşiyetü'l-Isâm*'ma Arapça olarak yazılmış bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 150/5'te kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bir eserin 142-199 varakları arasında yer almaktadır. Talik hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 195x203 mm olup yazı alanı 80x148 mm'dir ve her sayfada 23 satır vardır. Sırtı kahverengi, yüzü nefî renkte, tam meşin, şirazeli, miklepli bir cilt içindedir.

6. 18. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

Osmanlı'nın 1699'da yaşadığı Viyana bozgunu, onun Avrupa devletleri karşısında hızla güç kaybedip geri çekilmesine neden olduğu gibi Kânûnî ile beraber başlayan çözümlüş daha üst seviyelere gelmiştir. Devletin yenilgilerdeki gelir kaybını azaltmak amacıyla ek vergiler getirmesi ile başlayan isyanlar, bu yüzyılda da devam etmiştir. Rüşvet, iltimas, yolsuzluk ülkenin günlük yaşamın bir parçası olmuştur. Ülkeyi çepeçevre saran bu olumsuz hava içinde tek olumlu gelişme batılılaşma çabası olan Lale Devri olsa da bu çaba da oldukça sathi ve gösterişten öteye gideme-

⁵ <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/molla-celebi-el-amidi> (Erişim Tarihi: 2.10.2023).

miştir. On beş yıl süren ve nispetten olumlu gelişmeleri içinde barındıran bu dönem, İran'la yaşanan savaşların yarattığı olumsuz havanın etkisiyle Patrona Halil İsyanı patlak vermiş ve bu isyanla son bulmuştur.

Kürtlerin durumu da Osmanlının durumundan pek farklı değildir. Artan İran baskısı ve yaşanan savaşlar, Kürdiştan'da ekonomik ve sosyal hayatı zora sokmuş ve bölgenin asayişinin bozulmasına neden olmuştur. Osmanlı valilerinin keyfi uygulamaları, halkta huzursuzluğa sebep olmuş ve isyanların patlak vermesine neden olmuştur. Özellikle bazı beylerin başına buyruk davranmaları, bölgede huzursuzluğun baş göstermesine sebep olduğu gibi Osmanlının beylikleri zayıflatma, birbirine kırdırma ve tasfiye etme girişimleri de huzursuzluğun asıl sebebi olmuştur.

Bütün bu huzursuzluk içinde ilmi çalışmalar devam etmiştir. Gerek Kürdiştan'da gerek onun dışındaki bölgelerde –özellikle de İstanbul'da- Kürt uleması, ciddi bir etkinlik göstermiş, ilim ve sanatın gelişmesine katkı sunmuştur. Önceki yüzyıllarda olduğu gibi edebi ve ilmi çalışmalar; sarayda, bey konaklarında, tekke ve zaviyelerde, medreselerde sürdürülmüştür. Özellikle bey konakları ve medreseler, Kürt ilim ve edebiyatının geliştiği ve korunduğu mekânlar olmuştur. Bunun etkisini, bu yüzyılda Kürtçe yazan şair ve âlimlerin sayısından açıkça anlaşılmaktadır. Zira bu yüzyılda Melayê Batêyî, Selîmê Silêman, Harisê Bidlîsî, Mela Mansûrê Girgaşî, Seyfîyê Şûşî, İsmailê Bazîdî, Miradxanê Bazîdî, Macin, Mîna, Sadik, Şêx Xalidê Zibarîyê Yekem, Basîlyos Şemûn II (Adak, 2013: 243-280) gibi çok sayıda Kürtçe eser kaleme almış âlim ve şair bulunmaktadır. Benzer bir durum Kürtçe dışında eser veren Kürt müellifler için de geçerlidir. Ahmet İlyas el-Kürdî, Ahmet Efendi, Ahmet Efendi Tahazade, Şems-i Bidlisî, Hacı Hasan Şirvani, Şeyh Mahmut Üryânî, Muhammed B. Süleyman el-Kürdî, Müştak Baba, Haydarîzâde Âsım Efendi, İbrâhîm Kürdî, Abdî (Çeteci Abdullah Paşa), Yûsuf el-Kürdî, Ebû Tâhir Muhammed b. İbrâhîm el-Gürânî, Amasyalı Kürd Abdurrahman Efendi, Amasyalı Osman Fâik Efendi bunlardan sadece birkaçıdır. Türkiye kütüphanelerinde ise "Kürdî" künyeli yedi müellif bulunmaktadır.

6.1. Hayreddîn Muhammed b. Abbâs el-Kürdî

Hayatı hakkında elde bilgi bulunmayan Hayreddîn Muhammed b. Abbas el-Kürdî'nin kütüphane kaydında onun 1117/1705'te sağ olduğu aktarılmaktadır. Bu bilginin ışığında onun 17. yüzyılın ikini yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı, babasının adının Abbas olduğu ve iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Haşiye yazdığı eserden de anlaşıldığı üzere Arapçaya ve çağın ilimlerine hâkimdir. Bu da onun medresede hocalık yaptığını göstermektedir.

6.1.1. Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme

Kelam ilmine dair olup Musliheddîn Muhammed b. Salaheddîn Lârî'nin haşiyesine haşiyedir. Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eserin bilinen üç nüshası vardır. Bunların ilki Milli Kütüphane Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 50 Gül-Kara 128'de kayıtlıdır. Eser, 1133/1721 yılında Muştafa b. el-Vânî tarafından istinsah edilmiştir. Eserin tamamı 96 varaktan müteşekkildir. Suyolu filigranlı kâğıda talik kırmızı hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 214x155 mm olup 160x95 mm'dir ve sayfada 21 satır bulunmaktadır. Cetveller altın yaldızlıdır. Yeşil bez kaplı miklepli mukavva ciltli olup söz başları kırmızıdır.

Eserin ikinci nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 142'de kayıtlıdır. Eser, Süleyman b. Abdullah tarafından nesih hatla istinsah edilmiştir. 74 varaktan oluşan eserin

her sayfasında 23 satır bulunmaktadır. Sayfa ebadı, 210x165 mm ve yazı alanı ise 165x110 mm'dir. Söz başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup sırtının meşini düşmüş, deffeler sırttan ayrılmak üzere yapraklar şirazedden ayrılmış, ebru kaplı mukavva bir cilt içindedir.

Diğer nüsha ise Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1524/2'de kayıtlıdır. Bir eserin 47b-138b varakları arasında yer almaktadır. Mikail Efendi tarafından 1124/1711 yılında istinsah edilmiştir. Taç marka filigranlı kâğıda talik kırması hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 225x170 mm'dir. Yazı alanı ise 165x90 mm olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Eserin kütüphane notunda "1117 Şevvalinde (1706) telif edildiği kaydı metin sonunda belirtilmiştir." kaydı bulunmaktadır.

6.2. Halîl b. Hüseyin el-İs'irdî el-Ömerî el-Kürdî

Kürt uleması içinde önemli şahsiyetlerden biri olup ve ulema bir aileden gelmektedir. Mollâ Halil, 1167-1754'te Siirt'te doğmuştur. Babasının adı Mollâ Hüseyin, onun babası Mollâ Halid onun da babasının adı Mollâ Ömer'dir. Molla Halil'in ailesi aslen Hizan'ın Gulpîk köyünde Alî-canî aşiretindedir. Kendisi de burada doğmuş olup eğitim için geldiği Siirt'in Kurtalan ilçesi Zoqeydê/Kayabağlar köyüne yerleşmiştir. Mollâ Halil'de "el-İs'irdî" künyesi verilmesi bu yüzdendir. İlk eğitiminin babası Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolâtî'den almıştır. Daha sonra Mollâ Abdurrahman el-Belâkî, Sofî Hüseyin el-Karasevî, Mollâ Ramazan el-Hazvîni, Molla Abdulhadî el-Arvasî, Molla Ahmed el-Hafız ve Şeyh Ferruh gibi dönemin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Çağın medreselerde okutulan ilimlerinin tamamını okumuştur. Bu ilimlerde yetkinleştikten sonra İmâdiye bulunan "Kubbehân Medresesi"nde ders veren ve *Reisü'l-Ulemâ* olarak da tanınan Mollâ Mahmûd'un rehle-i tedrisinden geçerek ondan icazetnamesini almış ve ardından da müderris payesine ulaşmıştır. Zoqeydê'ye geldikten sonra başta kendi çocukları olmak üzere birçok âlimin yetişmesine katkı sağlamıştır (Dündar, 2018: 91). 1259/1843 yılında vefat etmiştir. Çok sayıda eseri bulunmaktadır. Ancak bu eserlerinden sadece üçü yazma eserler kütüphanelerinde kayıtlıdır.

6.2.1. El-Kâfî

Arapça gramere dair bir eser olup Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9572/11'de kayıtlıdır. İstinsah tarihi bilinmeyen eserin müstensihi, Ahmed ed-Deyrekî'dir. 70a-99b varakları arasında olup cedit kâğıda bozuk nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 202x140 mm olup yazı alanı 160x80 mm'dir ve sayfada 15 satır bulunmaktadır. Eser, katları ayrılmış karton üzeri silikleşmiş ebru kâğıt kapaklı, sırtı bezle onarılmış harap cilt içinde bulunmaktadır.

6.2.2. Risâle fî'l-Vaz'

Arapça olarak kaleme alınmış olup vaz' ilmine dairdir. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9572/4'te bulunan eserin müstensihi, Ahmed İbni Hacı Tahir'dir. Ancak istinsah tarihi bilinmemektedir. Bir eserin 38a-39b varakları arasında olup cedit kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 202x147 mm olup yazı alanı 160x87 mm'dir ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Katları ayrılmış karton üzeri silikleşmiş ebru kâğıt kapaklı, sırtı bezle onarılmış harap cilt içinde olup haşiyelidir.

6.2.3. Risâle fi'l-Mantık

Arapça olarak kaleme alınmış mantık ilmine dair bir eserdir. 1324/1906 yılında Ahmed ed-Deyrekî tarafından istinsah edilmiştir. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9572/3'te bulunmaktadır. Bir eserin 25a-36b varakları arasında olup cedit kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 202x147 mm olup yazı alanı 160x87 mm'dir ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Katları ayrılmış karton üzeri silikleşmiş ebru kâğıt kapaklı, sırtı bezle onarılmış harap cilt içindedir. *Risâle fi'l-Vaz* ile aynı kitabın içinde yer almaktadır.

6.3. Abdurrahman b. Hasan b. Mûsâ el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla adı, Abdurrahman olup babasının adı Hasan, dedesinin ise Musa'dır. Abdurrahman b. Hasan b. Musa el-Kürdî, Şam'da yaşayan Kürt ve sufi bir aileden gelmektedir. Babası Hasan el-Kürdî (öl. 1148/1781) de âlim ve mutasavvıf bir zat olup Vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiştir. Bunda onun İbnu'l-Arabi'nin *Füsûs* ve *Mevaki'u'n-Nücûm* adlı eserlerine yazdığı şerhlerin etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Hayatının büyük bir kısmını Şam'da geçiren Abdurrahman, babasının vefatından sonra onun yerine tarikata şeyh olmuştur. Onun en bilinen önemli eseri, Ayderûsî'nin *Letâif* adlı eserine yazdığı şerhtir (Doru, 2017: 97). Kütüphanelerdeki tek eseri "*Risâle fi't-Tasavvuf*"tur.

6.3.1. Risâle fi't-Tasavvuf

Tasavvufa dair Arapça yazılmış küçük bir risale olup bir eserin 178b-179a varaklarının kenarındadır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 489/22'de kayıtlıdır. Suyolu filigranlı kâğıda nesih hat ile yazılmış olup sayfa ebadı 183x130 mm ve yazı alanı 158x80 mm'dir. Her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Miklebli, sırtı ve sertabı siyah meşin, kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içindedir. Sözbaşları ve cetvelleri kırmızı, sayfa kenarları açıklamalıdır.

6.4. Esa b. Ali b. Hasan el-Kürdî

Künyesinden Kürt olduğu anlaşılan Esa'nın babasının adı Ali, dedesinin ise Hasan'dır. Hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserinin 1196/1782 yılında istinsah edildiği düşünüldüğünde bu tarihte veya daha önce yaşadığı anlaşılmaktadır. Kütüphanelerde kayıtlı tek eseri *Müfidü'l-irâb*'dir.

6.4.1. Müfide'l-İrâb

1196/1782 yılında istinsah edilmiş iraba dair bir eserdir. Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 42 Yu 9900 numarada bulunan eserin dili hakkında kütüphane kaydında bir bilgi bulunmamakla beraber Arapça olması kuvvetle muhtemeldir. Arap alfabesiyle ve talik hatla yazılan eserin varak sayısı 57 olup satır sayısı 21'dir. Kullanılan kâğıtla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Sayfa ebadı, 210x148 mm olup yazı alanı 152x73 mm'dir. Sırtı meşin, kâğıt kaplı bir cilt içinde bulunmaktadır.

6.5. Mahmûd el-Kürdî

Mahmûd el-Kürdî'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Kaynaklarda Suriye'nin Halep şehrine bağlı Kûrân/Gürân bölgesinin Sâkas beldesinde doğmuş olan ve 18. yüzyılda yaşamış Halveti şeyhi Hasan el-Kürdî'den bahsedilse de bu kimseyle aynı kişi olup olmadıkları kesin değildir (bkz. Özcelik, 2022: 421-470). Ancak Mahmûd el-Kürdî'nin *Menbe'u'l-İrab* adlı eserinin 1138/1726 yılında istinsah edildiği ve Şeyh Mahmûd el-Kürdî'nin 1781 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde *Menbe'u'l-İrab* yazarı ile Halveti şeyhi Mahmûd el-Kürdî'nin aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Yazdığı eserden anlaşıldığı kadarıyla iyi bir eğitim almış, Arapçaya hâkim bir kimsedir. Kütüphanelerde kendisine isnat edilen dört eser bulunmaktadır.

6.5.1. Menba'u'l-İrâb

Esere bu ad, konusuna göre verilmiş ve kütüphane kayıtlarına verilen bu adla kaydedilmiştir. Arapça gramere dair yazılmış bir eserdir. Eserin dili Arapça olup Ahmed b. Mustâfa tarafından 1138/1726 yılında istinsah edilmiştir. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 5241/6'da kayıtlıdır. Suyolu filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmış olup eser, 110b-114a varakları arasındadır. Satır sayısı 14 olup sayfa ebadı 154x100 mm ve yazı alanı 128x63 mm'dir. Söz başları ve keşideler ve cetveller kırmızı şemseli, miklepli, siyah meşin cilttir. Müellif adı sondan alınmıştır. Bir diğer nüsha ise Burdur İl Halk Kütüphanesi 64'te kayıtlıdır. Söz başları ve keşideler ve cetveller kırmızı şemseli, miklepli, siyah meşin cilttir.

6.5.2. el-Hizbü'l-Enver ve's-Sırru'l-Ekber

Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 1323/3 numarada bulunan bu eser, havasa dair dini içerikli küçük bir eserdir. Arapça olarak kaleme alınmış olup bir eserin 42a-47b varakları arasında yer almaktadır. Nesih hatla yazılmış; sayfa ebadı, 155x110 mm'dir ve her sayfada 13 satır vardır.

6.5.3. Şerh-i İlmü'l-Münazati ve'l-Adab

İlmü'l-Münazati ve'l-Adab adlı esere yazılmış Arapça bir şerhtir. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi 42 Yu 385/12'de bulunmaktadır. Nesih hatla yazılmıştır. Sırtı ve kenarı, miklebi meşin, mukavva kaplı cilt içindedir. Diğer ise Zincirli Medrese nüshası olup 5912/12'de kayıtlıdır. Nesih hatla yazılmış olup 21 varaktan oluşmuştur. Sırtı ve kenarı, miklebi meşin, mukavva kaplı bir cilt içindedir. Satır sayısı 11 olup sayfa ebadı, 205x145 mm, yazı alanı ise 155x70 mm'dir.

6.5.4. Es-Sülûk li-Ebnâi'l-Mülûk

Bu eserin kendisi elde olmayıp ona yapılmış olan bir şerh bulunmaktadır. İki şarih tarafından bu esere şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin ilki Râfi'î tarafından yapılmıştır. Bu şerhin bir nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Kitapları bölümü 743'te bulunmaktadır olup 2005'te Beyrût'ta yayınlanmıştır. Diğer şerh ise Şerkâvî tarafından yapılmış olup 2008'de Kahire'de yayınlanmıştır. Her iki müellife ait şerhleri, Ahmed Ferîd el-Mezîdî tahkik edip yayınlamıştır (Özcelik, 2022: 430).

6.5.5. Kurratü'l-Ayn ve'l-Bâkiyâtü's-Sâlihât

Evrâd ve zikirlerle dair yazılmış Arapça bir eserdir. Bilinen bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonu 02761'de kayıtlıdır. 1110/1699 yılında Müstensih Osman b. Ali el-Halebî tarafından istinsah edilmiştir. 131 varaktan oluşan eser, nesih hatla kaleme alınmıştır. Eserin ebadı, 206x130 mm; yazı alanı ise 148x78 mm olup satır sayısı 13'tür.

6.5. El-Emir el-Kürdî Murtaza b. Mustafa b. Hasan

Müellif hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakta olup sadece künyesinden hareketle bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Künyesinden hareketle babasının adı Mustafa, dedesinin ise Hasan'dır. Künyesinde yer alan el-Emir el Kürdî ibaresinden onun Kürt beylerinden biri olması ihtimalini doğurmaktadır. Kütüphane kaydında onun 1155/1742 yılında vefat ettiği notu vardır. Kütüphanelerde adına kayıtlı bir eser bulunmaktadır.

6.5.1. Şerhu's-süluk fi Rıdai'l-Hakki'l-Gani ala Kasideti's-Şeyhen

Tasavvufa dair kaleme alınmış Arapça bir şerhtir. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmeyen eserin bilinen tek nüshası, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 2455'te kayıtlıdır. 122 varaktan müteşekkil olup eserin özellikleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

6.6. İbrâhîm b. Haydar b. Ahmed el-Kürdî

Tam adı, İbrâhîm b. Haydar b. Ahmed el-Kürdî Hüseyinâbâdî olup 1156/1743 yılında vefat etmiştir. Zeynelabidin Hüseyini'nin verdiği bilgilere göre İbrâhîm b. Haydar, ulema bir aileden gelmekte olup bu aile Haydarizâdeler olarak bilinmektedir. Bu ailenin tüm efradlı ilimle meşgul olup ve devrin tanınmış alimleri içinde yer almıştır. İbrâhîm b. Haydar da aile geleneğine uyarak ilimle meşgul olmuş ve çağının ilimlerinden tefsir, edebiyat, usûl-i fıkıh ile astronominin yanı sıra tasavvufi kelâm ve felsefe ile de uğraşmış ve bu alanda yetkinliğini ıspatlamış bir şahsiyettir. Felsefe ile meşguliyetinden dolayı çağının önemli filozoflarından sayılır. Nitekim o, ailesinin geleneğini sürdürerek felsefi metinlere şerh ve haşiyeler yazarak genelde İslam felsefesine özelde de Osmanlı dönemi felsefenin gelişimine katkı sunmuştur. İbrâhîm b. Haydar, *er-Risâletü'l-Kudsiyyetu't-Tâhire bi'sherhi'd-Dürreti'l-fâhire* adlı şerhinde Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Behmenyâr b. Merzûbân, Nasîrüddîn et-Tûsî, Gazzâlî, Dâvûd-i Kayserî, İbnü'l-Arabî ve özellikle Celâleddîn ed-Devvânî gibi önemli filozoflara atıfta bulunmuş ve onların görüşlerinden istifade etmiştir. Ancak bu şerhinde Molla Câmî'nin görüşlerini eleştirmekten de geri durmamıştır. Bu anlamda söz konusu şerh, hem İslam felsefesinin yetkin şahsiyetlerinin eserlerinden beslenmiş hem de bu felsefenin bazı yönlerini eleştirmekten geri durmamıştır. Bu yönüyle eser, farklı kaynaklara eleştirel bir gözle bakılıp ortaya özgün bir yoru konulmaya çalışılmıştır. Bu da İbrâhîm b. Haydar'ın felsefi alanda sağlam bir birikime sahip olduğunu göstermektedir (Hüseyini, 2018: 135). Kütüphanelerde iki eseri tespit edilebilmiştir.

6.6.1. Hâşiye alâ'l-Fevâ'idi'l-Fenârîye

Mantığa dair olan Fenârî'nin İsağocî üzerine yaptığı şerhe Kul Ahmed b. Muhammed b. Hı-

zır'ın yaptığı haşiyeye Arapça yazılmış bir haşiyedir. Haşiyenin bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 4458/1 numarada kayıtlıdır. Haşiye, eserin 1b-7b varakları arasındadır. Arslanlı arma kartal isim filigranlı kâğıda neşalık hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 233x177 mm; yazı alanı ise 160x90 mm'dir ve her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Sırtı bez, çok yıpranmış, karton cilt içindedir. Şirazesi bozuk, yaprakları lekeli, sol üst köşesi fare yenikli, yaprakları ıslanmış yer yer çamurlanmıştır. Eserin dibacesi sonradan yapılmış olup eserin kimliği dibaceden tesbit edilmiştir.

6.6.2. er-Risaletü'l-kudsiyyetu't-tahire bi'serhi'd-Dürreti'l-fahire

Kelam ilmine dair Arapça kaleme alınmış bir eserdir. 65 varaktan oluşan eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY03390 numarada kayıtlıdır. Siyah meşin bir cildin içinde bulunan eserin öncesinde adı ve müellifi kaydedilmiştir. Metin içerisinde de müellifin ismi vardır. Şerh edilen metin kırmızı ile çizilmiştir.

6.7. Zeynüddîn el-Kürdî

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı kaynaklarda İbrâhîm b. Haydar'ın ders aldığı hocalar arasında Zeyneddîn el-Kürdî adında bir hocanın adının geçmesi, onun 18. yüzyılda yaşamış olma ihtimalini doğurmaktadır (Hüseynî, 2018: 142). Bilinen tek eseri, "*Haşiyetü ala Şerhi'l-İsam ala Risaleti'l-istiare li's-Semerkand*"dır.

6.7.1. Haşiyetü ala şerhi'l-İsam ala risaleti'l-istiare li's-Semerkand

Arapça olarak kaleme alınmış olup edebiyat ve retorik ile ilgili bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 555/6'da kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Eserin 122-136 varakları arasında yer almaktadır.

6.8. Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-Kürdî ed-Dımaşkî el-Medenî

Dımaşk'ta doğmuş olması hasebiyle kaynaklar, ondan Dımaşkî; Medine'de yaşadığı için Medenî, Kürt olması nedeniyle el-Kürdî şeklinde bahseder ve künyesinde bu nisbelerin tamamına yer verir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklar onun 1129/1717'de doğduğu aktarılsa da 1125/1713 ve 1127/1115 yılları da doğum yılı olarak verilmektedir. Ancak oğlu Abdullah, babasının doğum tarihini 1129/1717 olarak vermektedir. Dımaşk'ta doğmuş, ardından ailesinin Medine'ye göç etmesi üzerine buraya gitmek zorunda kalmıştır. İlk eğitimine de burada başlamıştır. Medine'de bir ilim mahfilinde yetişme fırsatı bulmuştur. Bu da onun ilim dünyasının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Mekke, Medine, Şam, Yemen ve Mısır gibi ilim merkezlerinde bulunmuş, devrin tanınmış hocalarından ders almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Mekke'ye dönüp Harem-i şerif'te uzun bir dönem hocalık yapmış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Muhammed b. Abdurrahman el-Küzberî, Ali b. Abdurrahman es-Semhûdî, Zeynelâbidîn b. Alevî Cemelülleyl el-Medenî, M. Murtaza ez-Zebîdî, Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân, Yûsuf b. Muhammed el-Battâh ez-Zebîdî, Abdurrahman b. Süleyman İbnü'l-Ehdel, Sâlih b. Mu-

hammed el-Ömerî el-Füllânî, Ahmed b. Ubeydullah el-Attâr ed-Dımaşkî gibi döneminin önemli isimleri, onun yetiştirdiği talebelere aittir. Hayatının sonuna kadar Mekke'de kalmış ve Şafiiler için fetva mercii olmuştur. 14 Rebûlevvel 1194 (20 Mart 1780) tarihinde vefat etmiştir (Özdemir, 2019: 2/109). Kaleme aldığı çok sayıda eseri vardır. Kütüphanelerde onun adına kayıtlı "*Fethu'l-kadir bi-ihisari müteallikati nüsüki'l-ecir*" adlı eseri bulunmaktadır.

6.8.1. Fethu'l-Kadir bi-Ihtisari Müteallikati Nüsüki'l-Ecir

Fıkıha dair yazılmış Arapça bir eserdir. 1263/1846 yılında ıstinsah edilen eserin müstensihi bilinmemektedir. Bir eserin 4b-9a varakları arasında olup bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü NEKAY03571/01 numarada kayıtlıdır. Karton bir cildin içinde yer alan eserin sonunda mukabele ve 1267'de Ahmed el-Hızfî tarafından mütalaa edildiğine dair kayıtlar vardır. Kenarlarında yer yer haşiyeler bulunmaktadır. Zahriyede silik 2 tane mühür ve Abdülhalik b. İbrâhîm (الزمزبي؟)'nin temellük kaydı vardır. 1b-3a'da fevaid vardır.

7. 19. Yüzyılda Yaşamış Müellifler ve Eserleri

19. yüzyıl, Kürtler için facia yüzyılı olarak kabul edilir. Bu yüzyılın ortalarına dek bin yıldan fazla bir süredir ayakta kalmayı başarmış olan köklü ailelerin kurduğu beylikler, Osmanlı tarafından askeri yöntemlere başvurarak ortadan kaldırılmış, bu aileler imparatorluğun çeşitli yerlerine sürgün edilmiş ve bir daha topraklarına dönmelerine izin verilmemiştir. Bu yönden ilk adımların geçmişi, 16. yüzyılda Kanuni ile başlamış olsa da bu yüzyıldaki değişiklikler, nitelik bakımından önceki dönemlerin uygulamalarından ayrışır. Önceki dönemlerde temel amaç; beyliklerin hâkimiyet alanlarını sınırlandırmak, zayıflatmak ya da cezalandırmakken bu dönemdeki uygulamalar ise beyliklerin tasfiyesi ve yerine merkezi otoritenin yerleştirilmesidir. Bu anlamda 19. yüzyılın ilk yarısı, Yavuz döneminde başlayan ve "*Kürt Emirlikleri*"yle şekillenen Kürdistan Eyaleti, Osmanlı'nın merkezileşme ve parçalanmanın önüne geçme politikalarıyla son bulmuştur. Merkezileşmenin bir sonucu olarak Reşit Paşa, Hakkâri, Revanduz ve Sincar bölgesinde bir dizi idarî düzenlemeye gitmiştir. Ancak Kürt mirlerinin bu düzenlemelere karşı çok sert tepkiler vermiş ve 1830'da isyan etmişlerdir. Zira bu düzenlemeler, doğrudan Kürtlerin yüzlerce yıllık yapılarına doğrudan müdahale olup bunların tasviyesi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle de bu bölgede Baban İsyanı, Revanduz Beyleri İsyanı, Said Bey İsyanı, Revanduzlu Kör Muhammed Paşa ve Soran aşireti reisi Mir Muhammed ve Cizre beyi Mir Bedirhan Bey İsyanları yaşanmıştır.

İsyanların son halkasını oluşturan 1847'deki Bedirhan Bey isyanının bastırılmasından hemen sonra yeni bir idari yapılandırılmaya gidilmiştir. Bu yeni düzenlemede 5 Aralık 1847 tarihinde Diyarbakır merkezli beylerbeyliği, Kürdistan Eyaleti olarak değiştirilmiştir. Böylece, yüzlerce yıllık Kürt beylikleri tarih sahnesinden çekilmiş, mirler aileleri ile birlikte sürgüne gönderilmiş ve maddî-manevî mirasları yağmalanmıştır. Bu düzenlemenin amacı olarak her ne kadar Rus tehdidi karşısında güçlü bir merkezi yapılanma oluşturmak olsa da asıl gaye, dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı'nın elinde kalan son yerleri koruma ve muhtemel bir parçalanmanın önüne geçmedir. Cemal Ülke'ye göre bu yeni eyaletin kurulmasından sonra eyalet merkezinin değiştirilmesine gidilmiş ve bu da ciddi tartışmalara neden olmuştur. Çünkü bu yeni düzenlemede Diyarbakır'ın yerine

aynı zamanda Anadolu Ordusu'nun merkezi olarak "Kürdiştan'ın kalbi" diye adlandırılan Ahlât seçilmiştir. Ülke'ye göre "büyük umut ve heyecanla kurulan yeni eyaletin merkezi değiştirilemediği gibi daha sonraki düzenlemelerde de klasik bir Osmanlı eyaletinin ötesine geçilmesi mümkün olmamıştır" (2014: III).

Mirliklerin ortadan kaldırılması, oldukça kanlı isyanların başlamasına sebep olduğundan Kürdiştan bir yangın yerine dönmüş; entelektüel, sosyal ve ekonomik hayat felce uğramış, mirliklerin sahip olduğu bin yıllık miras -ki bunlar mirliklerdeki arşivler, kitaplar, kültürel unsurlar- yıkılmış ya da talan edilmiştir. Mirliklerden boşalan iktidar boşluğu için başlayan iktidar kavgası, var olan kötü durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu dönemde aşiret liderleri ve şeyhler, yeni güç odakları olarak ortaya çıkmışlardır. Kürdiştan'daki kaos, buradaki entelektüel hayat üzerinde olumsuz bir etki bırakmış olsa da Sîyapûş, Pertev Begê Hakkarî, Siwadî, Weda'î, Şêx Nuredîn Birifkanî, Mela Xelîlê Sêrtî, Feqe Reşîdê Hakkarî, Şêx Hâlidê Kürdî Şehrîzûrî, Şêx Ebdurrahman Axtepî, Bekir Begê Erizî, Mihemmed Teyyar Begê Amêdiyê, Mela Mahmûdê Bazidî, Molla Yunus El-Kürdî el-Erkatanî, Şêx Ubeydullah Nehrî (Adak, 2013: 281-305) gibi önemli şahsiyetler eserlerini Kürtçe kaleme almıştır.

Kürt entelektüellerin merkezi yaşanan kaostan dolayı Kürdiştan dışındaki yerlere -özellikle İstanbul'a- kaymış ve bu yerler, Kürt aydınlanmasının merkezi haline gelmiştir. Seyyid Sıbgatullah-il Arvasi, Şeyhülislâm Haydarîzâde İbrâhîm Efendi, Fasîhuddîn (Fasîh) İbrâhîm b. Sıbgatillâh b. Es'ad el-Haydarî el-Bağdâdî eş-Şâfiî, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükuti, Cenab Şahabeddîn, Abdurrahim Mevlevî, Seyyid Ahmed ül-Kürdî, Kürdîzade Ahmed Ramiz, Mevlana Rıfat, Halil Hayalî, Kürd Abdurrahman Efendi, Ali Emirî, Kürd Said Efendi, Ali İffet, Şair Akif, Şair Mehmed Emin Âsaf, Şair Abdî, Amasyalı Kara Halil Efendi bu dönemde yaşamış önemli Kürt şahsiyetlerdir. Türkiye kütüphanelerinde bu dönemde yaşamış dört "Kürdî" künyeli müellif vardır.

7.1. Hâlid-i Kürdî Şehrîzûrî

Büyük Kürt mutasavvıf ve Halidiyye tarikatının kurucusudur. Süleymaniye'ye bağlı Karadağ ilçesinde 1193/1779'da dünyaya geldi. Anne ve baba, tasavvufla meşgul önemli ailelere mensuptur. Babası, Kâdiriyye tarikatının müritlerinden Pir Mîkâil'dir. Asıl adı Hâlid olsa da Nakşibendî tarikatında yaygın olarak "*Mevlânâ*" sanıyla tanınmıştır. Öğrenimine memleketi Karadağ'da başlamış, Şeyh Abdürrahim ve kardeşi Şeyh Abdülkerim Berzencî'den ders almıştır. Bu iki hoca dışında bölgenin tanınmış hocalarından da dersler almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra kelam ve mantık ilimlerini okumuş ve bu alanda kendisini yetiştirmiştir. Bu amaçla da birçok ilim merkezine giderek eğitimini sürdürmüştür. Bağdat'ta bulunduğu dönemde oranın valisi Babanzâde İbrâhîm Paşa'nın kendisine ettiği müderrislik teklifini reddetmiştir. Daha sonra hocası Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin 1213'te (1798-99) vefatı sonrası ondan boşalan müderrislik görevini üstlenerek Süleymaniye'de yedi yıla yakın bir süre ders vermiştir. Sahip olduğu ilim, zühd ve takva, onun kısa sürede tanınıp saygı duyulan bir simaya dönüşmesini sağlamıştır.

1805'te hacca gitmiş ve burada Hintli derviş Mirza Rahîmullah Azîmâbâdî ile tanışma fırsatı bulmuştur. Bu tanışma onun ruh dünyası üzerinde derin etkiler bırakacaktır. Nitekim Azîmâbâ-

dî'nin telkinlerine kulak vererek Nakşibendi şeyhi Abdullah Dihlevî ile tanışmak amacıyla uzun bir sefere çıkmıştır. Önce İran'a sonra da Afganistan'a geçip oradan da Delhi'ye ulaşmıştır. Bu yolculuk ve tanışma sonrasında Naksibendî tarikatına intisap ederek Şam'a gelmiş ve burada ömrünün geri kalanını geçirmiştir. Mevlânâ Hâlid, ikinci haccı yapmak amacıyla çıktığı yolculuğunda halifesi Şeyh Abdullah Ferdî sayesinde büyük bir coşkuyla karşılandığı Kudüs'e gitmek için Şam'dan ayrılmıştır. 1826'da Şam ve civarını etkileyen veba, onun ölümüne neden olmuştur. Ölmeden önce Muhammed en-Nâsîh, İsmâil Enârânî ve Abdülfettâh el-Akrî'nin kendinden sonra poştînişin olmalarını buyumuştur. Ayrıca yeğeni Mahmûd es-Sâhib'e de Karadağ'daki mallarını miras olarak bırakmıştır. 14 Zilkade 1242'de (9 Haziran 1827) vefat etti (Algar, 1997: 15/283). Çok sayıda eseri olmasına rağmen Türkiye'deki kütüphanelerde yedi eseri bulunmaktadır.

7.1.1. Divân

Eser, kütüphane kaydına Farsça olarak kaydedilmiş olsa da Mevlânâ Hâlid'in Arapça, Farsça ve Kürtçe şiirlerinin yer aldığı eseridir. Bilinen tek nüshası, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 417/3'te kayıtlıdır. Eserin müstensihi, Ömer Paşa Şîrvânî olup 1273/1873'te istinsah edilmiştir. Eser, 49b-63b varakları arasındadır. Samanlı kâğıda talik hat ile yazılmıştır. Sayfa ebadı 225x175 mm, yazı alanı ise 160x95 mm'dir ve her sayfada 17 satır vardır. Serlevha ve mihrabiye müzehheb ve mülevvendir cetvelleri yaldızlıdır. Sırtı bordo meşin, yaldızlı, arma şemseli, zencirekli, miklebli, siyah meşin bir cilt içinde olup sözbaşları kırmızıdır.

7.1.2. Mektûbât

Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bilinen tek nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Arabi 4323/3'te kayıtlıdır. Telif ve istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bir eserin 32-38 varakları arasında olup talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 196x125 mm olup 138x74 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sayfalar cetveli olup cildi tam meşindir ve cetvelli, üst tarafı şirazelidir.

7.1.3. Vasîyetü'l-Mevlânâ Hâlid li-Hâlifetihi

Tasavvuf ve tarikata dair olup Mevlânâ Hâlid'in halifelerine vasiyetini içermektedir. Arapça olarak yazılmıştır. Bilinen bir nüshası, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 822/1'de kayıtlıdır. Telif ve istinsah tarihi bilinmeyen eser, 1b-8b varakları arasındadır. Cedit kâğıda talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 205x130 mm; yazı alanı ise 150x85 mm'dir ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Çaharkuşe bordo, kahverengi meşin ciltli, miklebli ve şemselidir. Söz başları kırmızıdır.

7.1.4. Silsile-i Tarikatü'l-Kadiriye

Kadiriye tarikatının silsilesine dair bir eser olup Arapça kaleme alınmıştır. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 1235/1'de kayıtlıdır. 1272/1854 yılında istinsah edilmiştir. 1b-2b varakları arasında olup nohudî abâdî kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 150x85 mm ve yazı alanı ise 220x175 mm'dir. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Sırtı meşin, desenli kâğıt kaplı. Mukavva ciltli olup isimler kırmızıyla yazılmıştır. 3ab'de kendisinin duası ile Farsça *Adab-i zikr-i*

Kalbi başlıklı kısa bir makalesi yazılıdır. Kastamonulu Şeyh Ahmed Siyâhî vakfidir.

7.1.5. Akâ'id Berayi Şerh-i Hadîs-i Şerîf

Hadis ilmüne dair Farsça kaleme alınmış bir eserdir. Bilinen bir nüshası, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 1235/2'de kayıtlıdır. 1272/1854 yılında istinsah edilmiştir. Bir eserin, 4a-29b varakları arasındadır. Nohudî abâdî kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 150x85 mm ve yazı alanı ise 220x175 mm'dir. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Sırtı meşin, desenli kâğıt kaplı olup mukavva ciltlidir. Söz başları kırmızıyla yazılmıştır.

7.1.6. Mevlânâ Hâlid'in İstânbûl Müridlerine Mektûbu

Mevlânâ Halid'in İstanbul'daki müridlerine yazdığı Arapça ve Türkçe mektupları içermektedir. Eserin bilinen tek nüshası, Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 11225/1'de kayıtlıdır. İstinsah tarihi bilinmeyen eserin müstensihi Osman Muradî'dir. 6 varaktan müteşekkil olup sayfa ebadı, 24x18.2 mm'dir.

7.1.7. Silsiletü'z-zeheb

Tasavvuf ve tarikata dair Farsça kaleme alınmış bir eserdir. Bilinen bir nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Arabi 4323/2'de kayıtlıdır. Telif ve istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bir eserin 28-29 varakları arasında olup talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 196x125 mm olup 138x74 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Sayfalar cetvelli olup cildi tam meşindir ve cetvelli, üst tarafı şirazelidir. 30-31 varaklarında hatm-ı hace duası vardır.

7.2. Ahmed el-Kürdî el-Hüseynî

Ahmed el-Kürdî el-Hüseynî ve Seyyid Ahmed Çabakçûrî el-Kürdî olarak da bilinen Seyyid Ahmed el-Kürdî, Muhammed Şemseddin'in oğlu olup Nakşibendi şeyhlerinden ve Şeyh Ali Septî'nin halifelerindendir. Aslen Bağdatlı ve seyyit olduğu aktarılsa da (Köle, 2015: 80) bu tür söylemler, halk arasında itibar kazanma amaçlıdır. 1246/1830 yılında Bitlis vilayetine bağlı Çapakçûr/Bingöl ilçesinin Kûr/Dikme köyünde doğmuştur. Kûr köyü Kirdkî/Zazaca konuşulan bir köy olup Ahmed el-Kürdî'nin lisanı da "Kurdî" (Zazaca)dır (Köle, 2015: 80).

İlk eğitimine köyünde başlayan Ahmed el-Kürdî, 12 yaşından sonra Palu'ya gelmiştir. Burada Mevlânâ Hâlid'in halifelerinden Şeyh Ali Sebtî'den ders almış ve bu tahsilin sonunda da ondan Nakşibendî-Hâlidî tarikatı icazeti ve hilafetini almıştır. 1892 yılında şeyhinin vefatından sonra Palu'dan ayrılıp Harpût'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Harpût'ta 14 yıl kalmış ve bu süre zarfında irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. 1906 yılında buradan ayrılıp Siverek'e yerleşmiş, 8 yıllık irşad faaliyetlerinden sonra 1913'te Virânşehir'e taşınmıştır. Virânşehir'de bir müddet kaldıktan sonra 1915'te tekrar Harpût'a dönmüş, burada ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Ahmed el-Kürdî, 25 Kasım 1921'de Harput'ta vefat etmiş, Harput Ulu Camii'nin bahçesine defnedilmiştir (Köle, 2015: 81). Yazma eser kütüphanelerinde bulunan tek eseri "Mektûbât"tır.

7.2.1. Mektûbât

Tasavvuf ve tarikata dair kaleme alınmış Türkçe bir eserdir. Eserin telif tarihi bilinmemektedir.

Bilinen tek nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmaları 1814'te kayıtlıdır. 15 varaktan müteşekkil olup rika hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 280x200 mm olup yazı alanı 200x150 mm'dir ve her sayfada 20 satır bulunmaktadır. Eserin 15. yaprağında İhsan b. Mehmed Ataullah (Hafizzâde)'a verdiği icazet bulunmaktadır.

7.3. Molla Yunus El-Kürdî el-Erkatanî

Molla Yunus, XIX. asırda vefat etmiş olup doğum yeri hakkında farklı tahminler vardır. Bazı kaynaklarda künyesindeki Erkatanî ifadesinden hareketle onun Erganili olduğu belirtilmiştir. Zira bu isim, Ergani ilçesinin eski ismidir. Bu da onun Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde doğduğunu gösterir. Bazı kaynaklarda künyesinde "İbnü'l-Bâsıl" ifadesi de yer almaktadır (Tekin, 2021: 106). Bu da onun babasının Bâsıl adında biri olduğuna işaret eder. Ancak Mehmet Salih Geçit, Molla Mahmûdê Bazidî'den aktardığı bilgide onun künyesini "Halkefîni" şeklinde vererek onun köyünde metfun olduğunu aktarır (2020: 1144). Medreselerde okutmak amacıyla kaleme aldığı Kürtçe eserleri vardır ve bu eserlerin ikisi kütüphanelerde bulunmaktadır.

7.3.1. Terkîb-i Molla Yunus

Bu eser, Abdülkahir Cürcânî'nin *Avamil*'inin terkiğini ele alan dilbilgisi kitabının Kürtçe tercümesidir. Terkîb kitabı, Arap dili ve edebiyatı alanında yazılmış muhtasar bir eserdir. Yazıldığı dönemde ve sonrasında oldukça beğenildiğinden günümüze dek medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Aslı Kürtçe olan bu eser, sonradan Arapçaya tercüme de edilmiştir. Molla Yunus, bu kitabında manaları anlaşılmayan bazı kelimeleri açıklamıştır. "*Avâmil*" kitabının tamamını, Kürtçe olarak irâb açısından tahlilini yapmıştır. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Kürtçe nüshalarından biri, Abdulkadir Saran tarafından 1317/1898 yılında istinsah edilmiş olup Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 1926'da kayıtlıdır. Abadî kâğıda talik hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 230x160 mm ve yazı alanı ise 155x85 mm'dir. Eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Eser ciltsiz olup söz başları kırmızıdır. Eser ve yazar adı ibare ve manadan alınmıştır. Sonu eksiktir.

Bir diğer nüsha ise "*Terkibü'l-Kürdî*" adıyla Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi 42 Kon 542/3'te "*Afro-Asyatik diller Sami dilleri*" konu başlığıyla kayıtlıdır. Eserin dili Kürtçe olmasına rağmen dil kısmı boş bırakılmıştır. Eser, Hamud el-Mutkî tarafından istinsah edilmiştir. Ancak istinsah tarihi bilinmemektedir. Eser, talik hat ile yazılmış olup 27b-51b varakları arasında yer almaktadır. Eserin sayfa ebadı, 165x120 mm; yazı alanı ise 125x80mm'dir ve her sayfada 12 satır bulunmaktadır. Eserin sağ deffesi yoktur ve sol deffe, desenli kâğıt sırtı siyah bezdir. Satırbaşları kırmızıdır.

7.3.2. ez-Zurûf

Zurûf kitabı, Arapçadaki zaman ve mekân zarflarını ele almaktadır. Molla Yunus'un kaleme aldığı bu eser, kendi konusunda yazılmış müstakil nadir eserlerdendir. Bu eserin bilinen iki nüshası vardır. İki nüsha da Ankara Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunmaktadır. Nüshaların ilki, 06 Hk 4515/2'de bulunmakta olup Muhammed Ali tarafından istinsah edilmiştir; ancak istinsah tarihi bilinmemektedir. Kataloğun dil kısmına

Arapça yazılmış olsa da notlar kısmında eserin Kürtçe olduğu belirtilmiştir. Eser cedid kâğıda talik kırması hatla yazılmıştır. Eser, 7b-11b varakları arasında olup sayfa ebadı, 190x135 mm ve yazı alanı, 95x65 mm'dir. Her sayfada 9 satır bulunmaktadır. Sırtı bez, siyah desenli kâğıt kaplı mukavva ciltlidir.

İkinci nüsha ise aynı kütüphanenin 06 Hk 4961/2 numarasında kayıtlıdır. Bu nüshanın müstensihi, Ahmed b. Molla Muhammed b. Ali olup 1284/1866 yılında istinsah edilmiştir. Eser, 5a-8b varakları arasında olup yerli cedid kâğıda nesih kırması hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 230x150 mm ve yazı alanı, 173x87 mm'dir. Her sayfada 18 satır bulunmaktadır. Sırtı eteği desenli bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Söz başları üzeri ve asıl metin kırmızıdır.

7.4. Mehmed Kürdî

Müellifin hayatı hakkında elde herhangi bir bilgi yoktur. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla Kürt'tür, ancak nereli olduğuna ve aile bilgisine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Yazdığı haşiyenin istinsah tarihinden hareketle onun 1833'ten önce veya o tarihlerde yaşadığı tahmin edilmektedir. Kütüphanelerde onun adına kayıtlı iki eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Hâşiye 'ala İmtihani'l-Ezkiya* adlı Arapça bir haşiyedir. Diğeri ise *Risâle fî Beyâni Faza'ili'l-Mekke* adıyla yazılmış olan ve Mekke'nin faziletlerini konu edinen 9 varaklık Türkçe bir risaledir.

7.4.1. Hâşiye 'ala İmtihani'l-Ezkiyâ

Beyzâvi'nin "*Lübbü'l-Elbâb*" adlı eserine, Birgili Mehmed Efendi tarafından "İmtihanü'l-Ezkiyâ" adıyla yaptığı şerhe yapılan haşiyedir. Eserin istinsah tarihi 1251/1835'tir. Eserin tamamı 228 varak olup 23 satırdan müteşekkildir. Kâğıt, suyu filigranlı olup boyutu 200x120 mm'dir. Yazı alanı ise 135x60 mm'dir. İçi yaldızlı salbek şemseli, zencirekli, miklebi düşmüş, siyah meşin bir cilt içindedir. Keşideleri ise kırmızı mürekkeplidir. Haşiye talik hatla ve Arapça olarak kaleme alınmıştır. 1a'da Samsun es-Seyid Hazinedârzâde Abdullah Efendi Kütüphanesi'ne ait 1249/1833 tarihli mühür ve 1251/1834-35 tarihli vakıf kaydı vardır. 06 M.K. Sam. Yz. 675 kaydıyla Milli Kütüphane Yazma Eserler bölümünde yer almaktadır.

7.4.2. Risâle fî Beyâni Faza'ili'l-Mekke

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfi'nin eseri içinde yer alan ve Mekke'nin faziletlerinden bahseden küçük bir risaledir. Bir eserin 180b-189b varakları arasında yer almaktadır. Eserin dili Türkçe olup Arap harfleri ile yazılmıştır. Eser üzerinde herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Eserin sayfa boyutu 210x145 mm olup yazı alanı ise 120x75 mm'dir. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Çaharkuşe meşin, ebru kâğıt kaplı miklebli cilt içinde yer almaktadır. Eser, 06 Hk 2131/7 kaydıyla Milli Kütüphane Yazma Eserler bölümünde yer almaktadır.

7.5. Zekizâde Muhammed Emin el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla aslı ismi Muhammed Emin olup Zekizâde adıyla maruf bir aileden gelmektedir. *Hikmet-i İbâdet* adlı eserini müelîf, 1306 yılında yazmıştır. Ancak bu tarihin hicri mi yoksa miladi mi olduğu belirtilmemiştir.

Eserin dilinin Türkçe olması göz önünde bulundurulduğunda bu tarihin hicri olması daha muhtemeldir. Bu da müellifin 1306/1889 yılından hala hayatta olduğunu gösterir. Bilinen iki eseri vardır.

7.5.1. Nüsha-i kübrâ

Tasavvufa dair Türkçe yazılmış bir eserdir. Eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma kısmında NEKTY04608 demirbaş kaydıyla 297.7'de bulunmaktadır. Eser, 70 varaktan müteşekkil olup nesih hatla yazılmıştır. Eserin sayfa ebadı, 210X125 mm, satır sayısı 15'tir. Eser, kırmızı yarı meşin bir cilt içindedir.

7.5.2. Hikmet-i İbâdet

İbadetin hikmetine ve faydalarına dair Türkçe yazılmış dini içerikli bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonu 00724'te kayıtlıdır. Eser 1306/1889 tarihinde telif edilmiştir. 29 varaktan oluşan eser, rika hattıyla kaleme alınmıştır. Eserin sayfa ebadı 120x198 mm; yazı alanı ise 85x150 mm olup her sayfada 16 satır bulunmaktadır.

8. Ne Zaman Yaşadıkları Belli Olmayan Müellifler ve Eserleri

Kütüphane kayıtlarında yer alan; ancak yaşadıkları dönem hakkında bilgi bulunmayan on Kürdî künyeli müellif bulunmaktadır. Hayatları hakkında herhangi bir bilgi elde bulunmadığından bu kimseler bağımsız bir başlık altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

8.1. Ebû İshâk Alî b. İbrâhîm b. Hasan el-Kürdî el-Ma'denî

Ebu İshak hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Nispet edildiği aile fertlerinden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı İbrâhîm ve dedesinin de adı Hasan el-Kürdî'dir. Adında bulunan "Ma'denî" atfından anlaşıldığı kadarıyla Ergani sancağına bağlı Maden kasabasından olması kuvvetle ihtimaldir. Bilinen tek eseri "*İkâzu'l-Kavâbil li'l-Takarrub bi'l-Nevâfil*"dir.

8.1.1. İkâzu'l-Kavâbil li'l-Takarrub bi'l-Nevâfil

Arapça olarak kaleme alınmış bu eser, toplam 13 varaktan ve 16 satırdan müteşekkil, nesih hatla yazılmış bir dinî eserdir. 205x145-180x65 mm ebadında olan eserin sırtı bordo olup kenarları kahverengi deri mukavva ciltlidir ve eserin söz başları kırmızıdır. Eser ve yazar adı 1a'da geçmektedir. Eserde, Abdurrahman Paşa'nın vakıf mührü bulunmaktadır. Eserin bilinen tek nüshası, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde 06 Mil Yz A 6047/12 demirbaş kaydıyla yer almaktadır.

8.2. Ali el-Kürdî b. Mustafa el-Kayseriyevî

Ali el-Kürdî'nin hayatı hakkında hiçbir bilgi elde mevcut değildir. Bu yüzden onun yaşadığı yüzyıl hakkında da bir şey söylenemez. Künyesinden Kürt olduğu ve babasının adının Mustafa olup Kayseriyevî, yani Kayserili olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Bu da babasının Kayseri'de yaşayan bir Kürt olduğunu gösterir. El yazma eserler kütüphanelerinde sadece "*Haşiyatü'l-Hüseyniye fi'l-Adab*" adlı eserinin kaydına rastlanmaktadır.

8.2.1. Haşiyatü'l-Hüseyniye fi'l-Adab

Yazıldığı dil ve konu hakkında kütüphane kaydında bir bilginin yer almadığı eser, *Hüseyniye fi'l-Adab* adlı esere yazılmış bir haşiyedir. Konya Karatay Yusufaga Kütüphanesi 42 Yu 9914/7'de bulunmaktadır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Nesih hatla yazılmış olup yazıldığı kâğıdın özellikleri ve bulunduğu varaklar belirtilmemiştir. Ancak eserin tamamı 28 varak olup satır sayısı 19'dur. Sayfa ebadı, 215x156 mm olup yazı alanı 150x105 mm'dir.

8.3. Alî el-Kürdî Taluvî

Alî el-Kürdî hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Künyesinde "Taluvî" nisbesi varsa da buranın neresi olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Tek bilinen Kürt ve Talulu, iyi bir eğitim almış olup Arapçaya hâkim olduğudur. Kütüphane kaydında müellifin Sarıkamış'ın Micingerd nahiyesinde yetişmiş olan Şeyh Muhammed el-Micingerdî'nin dervişlerinden olduğu notu vardır. Bilinen tek eseri, *Şifâ'ü't-Tâlibin*'dir.

8.3.1. Şifâ'ü't-Tâlibin

Akaid ve kelimelerine dair bir şerh olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eser, 694/1295'te yazılmış olan Muhammed b. Sa'id al Busrurî'nin "*el-Kavakibü'd-durriya fi Madh Hayre'l-Bariya*" adlı eserinin şerhidir. Eserin birden fazla nüshası vardır. Bunlardan iki tanesi Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri, 37 Hk 412/2'de kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. 6b-465 varakları arasında yer almaktadır. Açık krem rengi abadî saykallı kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 206x145 olup yazı alanı 155x75 mm'dir ve her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Yıpranmış çaharkuşe kahverengi meşin, üstü açık kahverengi kâğıt kaplı, mukavva cilt içindedir. Yazılar kırmızı cetveller içinde söz başları kırmızı, birçok kelime ve sözler kırmızı çizgi ile belirlenmiş. Kitap, mikleblidir. Sayfa kenarlarında Arapça ve Türkçe şerhler, notlar ve açıklamalar vardır. 6a'da Türkçe bir kayıt bulunmaktadır. Numaniye Medresesinden intikal edilmiştir.

Bu kütüphanede bulunan diğer nüsha ise 37 Hk 3696/2'de kayıtlıdır. Bir eserin 9b-46b varakları arasında yer almaktadır. Filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 150x80 mm ve yazı alanı, 205x145 mm'dir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Soğuk şemse ve zencirekli kahverengi sade meşin cilt. Kaside beyitleri kırmızı keşidelidir. Kütüphane kaydında "*Bürde kasidesinin mufassal şerhidir. Kaside metni beytler halinde ayrı ayrı yazılarak şerhleri altlara almak suretiyle tamamlanmıştır.*" notu yer almaktadır.

Diğer bir nüsha ise Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 4003/2'de kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bir eserin 1-50 varakları arasındadır.

8.4. Abdurrahman Fâdıl el-Kürdî

Hayatı hakkında bir bilgi yoktur. Kütüphane kaydında "*Abdurrahman Fâdıl el-Kürdî Mahmûd b. Muhammed e-Beyşehrî*" ifadesi yer alsa da verilen isimlerin iki kişiye mi yoksa sadece Abdurrahman Fâdıl el-Kürdî'ye mi ait olduğu kesin değildir. Eğer tüm künye kendisine aitse onun Beyşehir'de yaşayan bir Kürt aileye mensup olduğu, babasının adının Mahmûd, dedesinin de

Muhammed olduğu anlaşılır. Bilinen tek eseri "*Hâşiye 'alâ Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Beyzâvî*"dir.

8.4.1. Hâşiye 'alâ Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Beyzâvî

Beyzâvî'nin *Hâşiyetü'l-İsâm*'ına Arapça olarak yazılmış bir haşiyedir. Bilinen tek nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 150/6'da kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Bir eserin 201-232 varakları arasında yer almaktadır. Talik hatla yazılan eserin sayfa ebadı, 145x203 mm olup yazı alanı 80x148 mm'dir ve her sayfada 23 satır vardır. Sırtı kahverengi, yüzü neftî renkte, tam meşin, şirazeli, miklepli bir cilt içindedir.

8.5. Abdullah el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eserinden anlaşıldığı kadarıyla Arapçaya ve dini ilimlere vakıf biridir. Bilinen tek eseri, "*Hâşiye 'alâ hâşiyeti Sa'dî Çelebi 'ale'l-Beyzâvî*"-dir.

8.5.1. Hâşiye 'alâ hâşiyeti Sa'dî Çelebi 'ale'l-Beyzâvî

Beyzâvî'nin eserine Sa'dî Çelebi'nin yazdığı haşiyeye yazılan Arapça bir haşiyedir. Hud Suresi'nden Nebe' Suresi'ne kadarki surelerin tefsirini içermektedir. Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 149'da kayıtlıdır. Eser, 141 varaktan müteşekkil olup Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Fligranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Sayfa ebadı, 83x153 mm olup 135x204 mm'dir ve her sayfada 23 satır vardır. Söz başları, sure adları kırmızı ile yazılıdır ve meşin kaplı, şirazeli, cetveli bir cilt içindedir.

8.6. Şeyh Muhammed el-Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Künyesinde bulunan "Şeyh" unvanıyla onun bir tarikat erbabı olması kuvvetle muhtemeldir. Bilinen tek eseri "*Haşiyetün ala haşiyeti Mir Ebi'l-feth ala şerhi'l-Hanefî*"dir.

8.6.1. Haşiyetün ala haşiyeti Mir Ebi'l-feth ala şerhi'l-Hanefî

Mir Ebi'l-feth'in Şerhi'l-Hanefî'ye yazdığı haşiyenin Arapça haşiyesidir. Ahlaki bir nitelik taşıyan eserin bilinen tek nüshası, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu 34 Atf 2419/3'te kayıtlıdır. Bu haşiyenin müstensihi Muhammed b. Mustafa'dır. Ancak istinsah tarihi ve yeri bilinmemektedir. Bu haşiye, eserin 73-138 varakları arasında yer almaktadır.

8.7. Mehmed b. Kutbeddîn Rahmetullâh Kürdî

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Künyesinden babasının adının Kutbeddîn olduğu anlaşılmaktadır. Bilinen tek eseri, "*Risâle fî Hakki Terâvîh*"tir.

8.7.1. Risâle fî Hakki Terâvîh

Terâvihe dair kaleme alınmış Türkçe bir risaledir. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Bilinen tek nüshası, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümü H.O. 62'de bulunmaktadır. 55 varaktan müteşekkil olup her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Nesih hatla kaleme alınmıştır.

8.8. Hâcî Kürdî b. Hâcî Sa'dullâh b. Hasan

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Sadece künyesinden babasının Hacı Sadullah, dedesinin de Hasan olduğu anlaşılmaktadır. "Hâcî Kürdî"nin onun adı mı yoksa hacı olduğu için lakabı mı olduğunu tam olarak keşirmek mümkün değildir. Yazdığı haşiyeden iyi bir eğitim aldığı ve Arapçaya vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Bilinen tek eseri, *Şerhi'l-Îsâgocî*'ye yazdığı "*Hâşiye alâ Şerhi'l-Îsâgocî*" adlı haşiyesidir.

8.8.1. Hâşiye alâ Şerhi'l-Îsâgocî

Yeni Eflâtuncu filozoflardan ve aynı zamanda Süryânî asıllı olan Furfûriyûs'un (ö. 304), Aristo'nun *Kategoriler* adlı eserine yazdığı bir şerhtir. Aristo'nun mantığa dair yazdığı birden çok eser bulunmakta olup şerh ilk esere yapılmıştır. Bu yüzden de bu esere isagoge (eisagoge "giriş") adı verilmiştir (Bingöl, 2000: 22/488). Eldeki haşiye ise yazılan bu şerhin daha iyi anlaşılması için sayfa kenarlarına yapılan açıklamalardan oluşmaktadır. Bu haşiyenin bilinen üç nüshası vardır.

Haşiyenin ilk nüshası, müellif hattı olup Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi 07 El 2847/7'de kayıtlıdır. Haşiyenin yazılış tarihi bilinmemektedir. Müellifin yazdığı haşiye, 101b-115a varakları arasında yer almaktadır. Birleşik harf filigranlı kâğıda talik hatla yazılmış olan bu haşiyenin sayfa ebadı, 204x150 mm; yazı alanı ise 137x95 mm'dir ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Kırmızı renkte meşin miklebli bir cildi olup söz başları kırmızıyla belirlenmiştir. 105a - 119b'de mantıkla ilgili bir şema, Seyyid Şerif, Telvih, Şerhu's-Şemsiye, Hasan Çelebi ve Mesabih'ten nakiller vardır.

İkinci nüsha, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 3562/4'te yer almaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Haşiye, eserin 85b-107a varakları arasında yer almaktadır. Çapa filigranlı kâğıda nesih hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 176x123 mm; yazı alanı ise 129x85 mm'dir ve satır sayısı 15'tir. Miklebi, üst deffesi düşmüş, alt deffesi desenli kâğıt kaplı, sırtı uzun kenarı siyah meşin kaplı bir cildi vardır. Kavluhu sözcükleri kırmızıdır. Sayfaları nem ve yanık lekeli. 107b'de bir eserin başından alıntı vardır.

Üçüncü nüsha da Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6849/4'te yer almaktadır. Bu nüshanın da müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Haşiye, eserin 74b-91b varakları arasında yer almaktadır. Rutubet lekeli daire içinde taç filigranlı krem kâğıda İran Taliki hatla yazılmış olup sayfa ebadı, 200x132 mm; yazı alanı ise 137x62 mm'dir ve satır sayısı 17'dir. Sırtı kurt yenikli, yıpranmış, kahverengi meşin, üstü aşınmış ebru kâğıt kaplı mukavva cilt içinde olup kale ve eku-lu sözcükler kırmızıdır.

8.9. Yûsuf Yahyâ b. Muhammed el-Kürdî

Hayatı hakkında elde herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Künyesinden ve eserinden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı Muhammed olup iyi bir medrese eğitimi almıştır. İlmiye sınıfına mensup olduğunu söylemek mümkündür. Bilinen tek eseri, "*Risâle fî Lami't-Ta'rif*"tir.

8.9.1. Risâle fî Lami't-Ta'ri

Arapça gramere dair bir eserdir ve Arapça olarak kaleme alınmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihisi bilinmeyen eserin bilinen tek nüshası, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2707/1'de kayıtlıdır. 1b-2a varakları arasında olup harf marka filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Satır sayısı birbirinden farklı olup sayfa ebadı, 210x150 mm; yazı alanı ise 150x110 mm'dir. Sırtı siyah bez, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva cilt içindedir.

SONUÇ

Türkiye yazma eserler kütüphanelerinden Milli Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, yazmalar.gov.tr ve Ankara Üniversitesi Kütüphanesi katalogları taranarak tespit edilebilen "Kürdî" künyeli müellifler ve onların eserlerinin tasnifinin konu aldığı bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Elde edilen bilgiler ışığında günümüzde katkıları hâkim anlayış tarafından görmezden gelinse de İslam uygarlığı içinde Kürtlerin rolü oldukça önemlidir. Zira kütüphanelerde eserleri bulunan Kürt müelliflerinin sayılarından hareketle Kürtler, İslam medeniyetinin gelişmesinde ve kültürel mirasının oluşmasında önemli bir yer tutmuştur. Kurdukları bu uygarlık ve kültürü de başta kendi dilleri olmak üzere beraber yaşadıkları, ortak inancı taşıdıkları ya da kendisine ege-men olan milletlerin dilleri ile yaşatarak günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır.

2. Çalışmada isimleri ve eserleri tasnif edilen bu müellifler bile dikkate alındığında, Kürtlerin İslam tarihi boyunca, önemli roller üstlendiği ve İslam bilim ve uygarlığına ciddi katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda Kürtler, İslam uygarlığının önemli bir parçası olup kaleme aldıkları çok sayıda eser ile bu medeniyetin gelişmesine çok büyük katkılar sağlamıştır. Bu da Kürt ulemasının İslam'ın daha ilk döneminden başlayarak günümüze dek medeniyet, kültür ve bilim taşıyıcılığında liderlik yapabilecek bir birikime sahip oldukları ve bunun için de yılmadan çalıştıkları anlaşılmaktadır.

3. Katalog taramalarından 49 Kürdî künyeli müellifin eserlerine ulaşılmıştır. Bu sayı, diğer kütüphane kataloglarında yapılacak taramalarla artacağı kesindir. Kütüphanelerde bulunan eserler, genel olarak dini tasavvufî nitelikte olup büyük bir çoğunluğu şerh, haşiye ve risale türündedir. Az da olsa bu müelliflere ait bağımsız ve hacimli eser bulunmaktadır. Bu eserler, Kürt kültürünün ve edebiyatının gelişimine, tarihsel süreçlerine ve önemli figürlerine dair önemli ipuçları sağlamaktadır.

4. 16. yüzyıla kadar olan zaman dilimine ait müellif sayısı oldukça azken ve Kürt ulemasının ana merkezi Kürdistan iken Osmanlı-Kürt ittifakının başlangıcı olan 1515 yılından sonra İstanbul ve imparatorluğun önemli şehirleri Kürt ulemasının cazibe merkezine dönmüştür. Birçok Kürt âlim, Kürdistan'da ilk eğitimini aldıktan sonra İstanbul başta olmak üzere Edirne, Bursa, Amasya, Konya, Manisa gibi önemli şehirlere gelmiş ve ilmi çalışmalarını buradaki medreselerde yürütmüştür.

5. Ebu Suud Efendi, Haydarizade İbrâhîm Efendi, Hoca Sadedîn Efendi gibi önemli Kürt şah-

siyetler şeyhülislamlik mertebelerine kadar yükselmişken Tacüdüddîn el-Kürdî, Mola Gürânî, İdris-i Bidlisî, Vâni Mehmed Efendi gibi şahsiyetler, devletin en üst mertebelerine gelebilmiş ve Osmanlı siyasetinde söz hakkına sahip olmayı başarmıştır.

6. Kütüphanelerde bulunan eserlerin büyük birçoğunun dili Arapça olup Farsça, Osmanlıca ve Kürtçe eser sayısı oldukça azdır. Bunun asıl sebebi, ulemanın dilinin Arapça olmasıdır. Diğer bir deyişle İslam biliminin dili Arapça olduğundan müellifler eserlerini daha çok bu dille vermiştir. Osmanlıcanın 16. yüzyıldan sonra devletin resmi diline dönüşmesi, Kürt müelliflerin Osmanlıca-ya meyletmelerinin önünü açmış bu dille de eser vermişlerdir. Müelliflerin kendi anadilleri olan Kürtçe ile verdikleri eser sayısı ise oldukça azdır. Tespit edebildiğimiz 49 müellif içinde sadece Halidî Kürdî ile Molla Yunus El-Kürdî el-Erkatanî eserlerini Kürtçe kaleme almıştır. Bununla beraber ülkenin resmi söylem ve politikaları, katalog kayıtlarına da yansımıştır. Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Melayê Batêyî gibi eserlerini tamamen Kürtçe yazan ve Kürt edebiyatının duayenleri olan şairlerin eserleri bile katalog kayıtlarının dil hanesine "*Fars dili ve edebiyatı, Farsça, Asyo-Afrotik diller*" şeklinde kaydedilerek Kürtçe yok sayılmıştır. Kütüphanelerde görülen bu anlayışın Kürdî künyeli müelliflere ve eserlerine ne kadar uygulandığı, ancak eserler üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapıldığında ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak Kürtlerin İslam uygarlığı başta olmak üzere Ortadoğu'da kurulmuş olan bütün devletlerin ilmine, sanatına, siyasetne, tarihlerine katkıları her ne kadar yok sayılsa da tarih bunun tersini söylemektedir. Kütüphane kataloglarında yapılacak basit bir tarama bile bu katkının boyutlarını ortaya koymaya yetecek kadar bize bilgi vermektedir. Yazılan eserler, çok büyük hacimlere sahip olmasa da Kürt ulemasının genelde İslam medeniyetine özelde Osmanlı ilim ve düşünce iklimine katkılarının izini takip etmek için araştırmacılara oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adak, A. (2013). *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasik*. İstanbul: Nûbîhar Yayınları.
- Agacanov, S.G. (2006). *Selçuklular* (çev. Ekber N. Necef& Ahmet R. Annaberdiyev). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ahmed b. Mahmûd (1977). *Selçuk-nâme I-II* (hz. Erdoğan Merçil). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Akbaş, M. (2019). "Kürtler". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. Ek.02, s. 215-218). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akdoğan, Ö. (2022). "Yûsuf b. Abdullah el-Gürânî'nin Beyânu esrârî't-tâlibin fi'ttasavvuf Eseri Işığında Tasavvufi Görüşleri", *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık (11), ss.154-177.
- Algar, H. (1997). "Hâlid el-Bâğdâdî" *TDV İslam Ansiklopedisi* (cilt: 15, s. 283-285). İstanbul: TDV Yayınları
- Âşık Paşazâde (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi* (haz. Kemal Yavuz&Yekta Saraç). İstanbul: K Kitaplığı.
- Bakır, A. (2008). *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği* (Giriş - Me-

tin – Dizin). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilgin, F. (2019). Aziz Efendi'nin Risâlesinde Kürt Emîrleri (IV. Murad Dönemi, 1623-1640). Mukaddime, 2019, 10(1), 1-19.

Bingöl, A. (2000). "Îsâgucî". TDV İslam Ansiklopedisi (cilt: 22, s. 488-489). İstanbul: TDV Yayınları

Bursalı Mehmed Tahir (1975). Osmanlı Müellifleri. İstanbul: Meral Yayınevi.

Büyük, E. (2020). Envârü't-Tenzîl Şerh-Hâşiyelerinde Tefsir İlminin Mahiyeti. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Haziran, 24 (3), ss. 1039-1058.

Cengiz, H. A. (2018). Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-İ Cezîre-İ Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin. Doktor Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Doru, N. (2017). Abdurrahmân El-Ayderûsî Ve Letâifu'l-Cûd Fî Mes'eleti Vahdeti'l-Vücûd Adlı Eseri. SBARD Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 30 (2) ss. 83-114.

Dündar, M. (2018). Molla Halil Es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri. Turkish Studies Volume 13 (17), (Summer/Yaz), ss. 91-107.

Geçit, M. S. (2020). Bir Bilim Tarihçisi Olarak Molla Mahmûd-İ Beyâzidî. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13 (70), Nisan, ss. 1135-1150.

Hüseyini, Z. (2018). İbrâhîm b. Haydar'ın Abdurrahman Câmî Yorumu: er-Risâletü'l-Kudsiyyetü't-Tâhire bi-şerhi'd-Dürreti'l-fâhire- Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl (Ed.: Furat, A.H.- Yorulmaz, N.K.-Arı, O. S.). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Kadioğlu, İ. (2018). Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58689,ali-emi-ri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amidpdf.pdf?0>.

Kandemir, M. Y. (1999). "Zeynüddîn Irâkî". Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 19. s. 118-122). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Keleş, N. (2016). Şeddâdiler 951 - 1199 (Orta Çağ'da Bir Kürt Hanedanı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Köle, B. (2015). Seyyid Ahmed Çapakçûrî'nin Müridi Muhammed İhsan Oğuz'a Gönderdiği İrşâd Mektupları. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (2), ss. 75-101.

Maden, Ş. (2011). Osmanlılar'da el-Keşşâf ve Envârü't-Tenzîl Hâşiyeleri. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 9 (18), ss. 241-273.

Öğün Bezer, G. (2010). "Şeddâdiler". Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 39. s. 410-4111). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Özçelik, M. (2022). İhyâü'l-Kulûb İsimli Eser Bağlamında Şeyh Mahmûd El-Kürdî'nin Tasavvufa Dair Hikmetleri. Kocaeli İlahiyat Dergisi, 6 (2) (Aralık/December), ss. 421-470.

Şeşen, R. (1995). Eyyübîler. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 12. s. 20-31). İstanbul:

Diyamet Vakfı Yayınları.

Şahin, Ş. (2016). Muhammed Tahir El-Kürdî El-Mekkî El-Hattat: Hayatı ve Eserleri. e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 8 (2), ss. 860-877.

Şikârî (2005). Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi] (hz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu). İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayınları.

Tekin, M. (2021). 'Alî eş-Şeyhânî ile Yûnus el-Erkatî'nin Terkîb Adlı Eserlerinin Mukayesesi. Turkish Studies - Religion, 16 (1), ss. 103-115.

Tenik, A. (2015). Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Tufantoz, A. (2004). "Mervanîler". Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 29. s. 230-232). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Tuğluk, İ. H. (2020). "Molla Çelebi el-Amidî". <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/molla-celebi-el-amidi>

Yaşaroğlu, M. K. (2020). "Molla Gürânî". Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 30, s. 248-250). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Özdemir, M. (2019). "Kürdî, Muhammed b. Süleyman." Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. Ek-2, s. 109-110). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Özel, A. (1992). "Bezzâzî". Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 6, s. 113-114). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Ülke, C. (2014). Kürdistan Eyaleti'nin İdarî Yapısı (1847-1867). Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.